

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARK-YL-2008-0002

**BATI ANADOLU, EGE ADALARI VE KITA YUNANİSTAN'DA ELE
GEÇEN HİTİT KÖKENLİ-ETKİLİ ESERLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

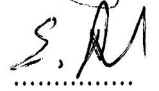

HAZIRLAYAN
Serkan BULUT
059204M02

DANIŞMAN
Doç. Dr. Engin AKDENİZ

AYDIN
2008

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE
AYDIN

Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Serkan Bulut'un 11.11.2008 günü yapılan tez savunma sınavında *Batı Anadolu, Ege Adaları ve Kıta Yunanistan'da Ele Geçen Hitit Kökenli-Etkili Eserler* başlıklı tezini savunmuş ve aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından kabul / ~~red~~ edilmiştir.

<u>UNVANI-ADI VE SOYADI :</u>	<u>KURUMU :</u>	<u>İMZASI</u>
Doç. Dr. Serap YAYLALI	Adnan Menderes Üniversitesi	
Doç. Dr. Engin AKDENİZ	Adnan Menderes Üniversitesi	
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAHİN	Adnan Menderes Üniversitesi	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulu'nun
..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç.Dr. Aslı SARAÇOĞLU
Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan; ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Ad-Söyad

Serkan BULUT

İmza

.....
Serkan Bulut

ÖNSÖZ

Batı Anadolu, Ege Adaları ve Kıta Yunanistan'da ele geçmiş Hitit etkili- kökenli eserler adı altında incelemeye çalıştığım tezde, söz konusu çağda Ege Havzası ve Hitit arasındaki ilişki gerek siyasi gerekse mimari, seramik ve küçük buluntular açısından incelenmeye çalışılmıştır.

Bu tezi bana çalışma fırsatını veren, tezi çalışmam sırasında yardımını, desteğini ve sabrını esirgemeyen, arkeoloji eğitimimin her aşamasında çok şey öğrendiğim mesleğimi bana öğreten ve sevdiren, değerli hocam Doç. Dr. Engin AKDENİZ'e özürlerimle birlikte çok teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmamda beni fikirleriyle yönlendiren bölüm başkanımız Doç. Dr. Serap YAYLALI'ya ve değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAHİN'e teşekkür ederim.

Tez çalışmam sırasında bilimsel kaynaklarımı ve fikirlerini benimle paylaşan Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN'e, Yrd Doç. Dr. Metin ALPARSLAN'a, Yrd. Doç. Dr. Serdar AYBEK'e ve Ahmet İLASLI'ya teşekkürlerimi sunarım. Tezin hazırlanması sırasında yardımlarını esirgemeyen, hayatımda büyük bir öneme sahip Nagihan EFE'ye, Dayım Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN'e; çevirilerime yardımcı olan Dilek YOLOĞLU'na, Araştırma Görevlileri, M. Zeynep ZAFER'e, Adnan ESENYEL'e ve Hititler Tercüme Şirketi'ne; yardımlarını esirgemeyen Fatih EFE'ye, Arkeolog Erdener PEHLİVAN'a, Sevilay ÇÜÇEN'e teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmamda yardımları bulunan İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü çalışanlarına ve İletişim Yayınları'na yardımlarından dolayı çok teşekkür ederim.

Ayrıca, bugüne kadar beni destekleyen ve desteklemeye devam edecek sevgili aileme, yaşadığım ve yaşattığım olumsuzluklara rağmen yanımda oldukları için sevgilerimi sunmak gönül borcumdur.

ÖZET

Tez çalışmasında; M.Ö. II. binde Batı Anadolu, Ege Adaları ve Kıta Yunanistan'daki Hitit etkili- kökenli eserler incelenmeye çalışılmıştır. M.Ö. II. binde Hitit kültürüne ait bazı etkinliklerin görüldüğü Ege Havzası'nda bulunmuş eserlerden yola çıkılarak Ege Havzası'nın Orta Anadolu kültürleriyle olan ilişkisi ele alınmıştır. Arkeolojik verilerden yola çıkılarak siyasi ve kültürel sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Hitit Devleti ile Ege Havzası kültürleri arasındaki ilişkiler ülkemizde yeterince ilgi görmemiştir. Son yıllarda bölgede çıkarılan eserler yavaş yavaş ilgiyi bölge üzerine çekmeye başlamıştır. Yapılan çalışmalar sayesinde Hitit- Ege ilişkisinde önemli bir aşama sağlanmıştır. Böylelikle hem Ege Havzası'nda bulunmuş olan Hitit etkili- kökenli eserler hakkında bilgi sahibi olunmuş hem de Hitit- Ege ilişkisinde şimdiye kadar yayımlanmış tüm araştırmalar derlenerek, bu araştırmalara göre ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hitit, Batı Anadolu, Ege Adaları, Kıta Yunanistan, Arzawa, Ahhiyawa, Assuwa, Mikenler, Son Tunç Çağı

ABSTRACT

In his thesis, the artifacts originated and/or influenced by Hittite in Western Anatolia, Aegean islands, and Continent Greece in II nd Millennium BC have been tried to be inquired. The relationship between Aegean River area and Central Anatolian cultures have been considered in respect to the artifacts found in the in II Millennium BC. Besides, some political and cultural results have been removed from the mentioned archeological artifacts.

There are not many studies investigating the Hittite-Aegean relationship in our country. The artifacts unearthed in this area in the recent years have been drawing attention gradually to this area. Thus, this research aims at adding to the body of knowledge in Hittite influenced-origin artifacts found in the Aegean area. Moreover, all the previous studies published in Hittite-Aegean relationship are reviewed in relation to each other. I believe that this research will provide an important step in understanding the Hittite-Aegean relationship.

Key words: Hittite, Western Anatolia, Aegean Islands, Continent Greece, Mycenaean, Arzawa, Ahhiyawa, Assuwa, Late Bronze Age

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	1
Özet.....	ii
Abstract.....	iii
I. Bölüm: Giriş.....	1- 4
I. A. Amaç, Kapsam ve Yöntem.....	1- 4
II. Bölüm: Ege Havzası'nın Genel Coğrafyası.....	5- 10
III. Bölüm: Anadolu'da, Yakın Çevresinde Orta Tunç Çağı ve Son Tunç Çağı Siyasi Tarihi.....	10- 36
III.A. Warren ve Hankey'in önerisi	15
III.B. Manning'in önerisi	16
III.C. Mountjoy'un önerisi	16
III.D. Cline'nin önerisi	17
III.E. Higgins'in önerisi	17- 18
III. F.Furumak'ın önerisi	18
III.G.Dickinson'un önerisi	18
IV. Bölüm: M.Ö. İkinci Binyılda Hitit- Batı Anadolu İlişkileri.....	37- 42
IV. A. Assuwa.....	42- 48
IV. B. Ahhiyawa.....	48- 60
IV. C. Arzawa.....	60- 66
IV. D. M.Ö. II. Binde Batı Anadolu ve Orta Anadolu'daki Başlıca Miken Merkezleri	67- 76
V. Bölüm: Batı Anadolu, Ege Adaları ve Kıta Yunanistan'da Bulunan Hitit Etkili- Kökenli Eserler.....	77- 159
V.A. Batı Anadolu'da Bulunan Kaya Anıtları.....	78- 94
V. A. 1. Karabel Anıtı.....	80- 84
V. A. 2. Akpınar Anıtı.....	85-90
V. A. 3. Latmos/ Suratkaya.....	90-92
V. A. 4. İzmir İli Torbalı İlçesi Pancar Beldesi'nde Bulunan Stel Parçası.....	93- 94
V.B. Ege Havzası'nda Bulunan Mimari Buluntular.....	95- 104
V.C. Küçük Buluntular.....	105- 159
V. C. 1. Ege Havzası'nda Bulunmuş Hitit Etkili ya da Kökenli Tanrı- Savaşçı Erkek Heykelcikler.....	105- 143

V. C. 2. Ege Havzası'nda Ele Geçirilen Hitit Etkili ya da Kökenli Diğer Küçük Buluntular.....	144- 159
V. C.2.a. Girit Phaistos'dan mühür baskısı	144-145
V. C.2.b Girit Aghia Triadha'dan sfenks	145- 146
V. C.2.c. Mikenai'den geyik rhytonu	146- 147
V. C.2.d. Mikenai'de bulunmuş bulla	147- 148
V. C.2.e. Mikenai'de bulunmuş silindir mühür	148
V. C.2.f. Rodos, Ialysos'dan bulla	149
V. C.2.g. Rodos, Ialysos'dan silindir mühür	149- 150
V. C.2.h. Tiryns'de bulunan silindir mühür	150
V. C.2.i. Delos'dan bulunan silindir mühür	151
V. C.2.i. Miletos'da bulunan krater parçası	151
V. C.2.j. Miletos'da bulunan Orta Anadolu benzeri kılıçlar.....	152
V. C.2.k. Troia'da bulunmuş olan damga mühür	152- 153
V. C.2.l. Metropolis'de bulunan damga mühür	153- 154
V. C.2.m. Perati'de bulunmuş damga mühür	154
V. C.2.n. Thebes'de bulunan silindir mühür	155- 156
V. C.2.o. Girit'te bulunmuş silindir mühür	156
V. C.2.ö. Girit'te bulunmuş silindir mühür	156- 157
V. C.2.p. Girit Tylissos'dan (Tylissus) silindir mühür	157
V. C.2.r. Girit Tylissos'dan sfenks	157- 158
V. C.2.s. Ayasuluk tepesinde bulunan çizgi bezemeli mühür	158- 159
VI. Bölüm: Değerlendirme ve Sonuç.....	160- 173
Kaynakça ve Kısaltmalar.....	174- 195
Haritalar	

I. BÖLÜM: GİRİŞ

I. A. Amaç, Kapsam ve Yöntem

Tez konusu, Batı Anadolu, Ege Adaları ve Kıta Yunanistan'da bulunmuş Hitit etkili- kökenli eserlerdir. Tez hazırlanırken, konu ile ilgili bugüne kadar yapılmış araştırmalar mümkün olduğunca toplanmış ve bir bütün halinde derlenerek sunulmaya çalışılmıştır. Hitit İmparatorluğu ile Ege ilişkisinin varlığı günümüzde oldukça merak edilen bir konu olmasına rağmen maalesef hak edilen araştırmaların yapılmadığını görmekteyiz. Yapılan çalışmayla ilişkinin Anadolu ile Ege Dünyası arasındaki bağının nasıl bir şekil aldığına ve ne boyutta olduğuna dair ipuçları aramaya çalışılmıştır. Hitit İmparatorluğu ile Ege arasındaki ilişkinin olduğunu düşünerek incelediğiniz tezde, incelenen eserler aracılığıyla varolan ilişkinin güçlü bir yapıda olduğu görüşüne daha da çok yaklaşılmıştır. Bu amaca ulaşılması için bize referans olabilecek Ege Havzası'ndaki sabit noktaların yani buluntuların artması gerekmektedir. Böylelikle Ege Havzası'ndaki eserler incelenerek ilişkinin yönü, boyutu ortaya çıkarılacaktır. Ancak sabit noktalara ulaşılması için incelenen eserler dışında pek çok buluntunun da ele geçirilmesi gerekmektedir. Bunun içinde araştırmanın boyutlarının artması gerekmekte, M.Ö. II. bindeki Ege kültürlerinde sürdürülen kazı çalışmalarının artarak devam etmesi sağlanmalıdır.

Tez hazırlanırken 4 ana bölüme ayrılmıştır. I. bölümde Ege Havzası'nın genel coğrafyası incelenerek ileriki kısımlara giriş mahiyetinde bir alan oluşturulmuştur. Konumuz olan Batı Anadolu, Ege Adaları ve Kıta Yunanistan'da bulunmuş Hitit etkili- kökenli eserleri araştırırken daha doğrusu Hitit- Ege ilişkisini anlatılmaya çalışılırken; yapılan çalışmanın başarılı olması için üzerinde durulan bölgenin coğrafi özelliklerinin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekir. Yapılan coğrafi araştırmanın sonuçları çalışılan konunun kolay anlaşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca; bölümde kültürlerin oluşumunda en büyük etkiyi oluşturan coğrafi durum ve bu durumun Hitit- Ege ilişkisi üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

II. bölüm de Anadolu'da ve yakın çevresinde Orta Tunç Çağı ve Son Tunç Çağı siyasi tarihi başlığıyla incelenmiştir. Bu bölümde M.Ö. II. bin kültürleri ve siyasi yapıları işlenerek Orta Tunç Çağı'ndan Son Tunç Çağı sonuna kadar uzanan dönemin tarihsel özellikleri ele alınacaktır. Bölge üzerindeki araştırma yapan çeşitli bilim insanlarının önerdikleri farklı kronolojilere yer verilerek genel bir tarih saptanmaya çalışılmıştır. Orta

Tunç Çağı'nda Hitit Krallığı ve Minos, Son Tunç Çağı'nda ise Hitit İmparatorluğu ve Miken kaynakları Ege'nin tarihsel coğrafyasının anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Bölümdeki amaçlardan biri de Anadolu'nun batı kesiminde yer alan M.Ö. II. bin yerleşimlerine sahne olmuş belli başlı merkezlerde yapılan çalışmalar ile olası ilişkiler ortaya çıkacaktır. Bölümde Hitit siyasi yapısı incelenerek araştırılan konunun tam olarak anlaşılması da sağlanmıştır. Hitit siyasi yapısı ile birlikte çevre kültürlerin siyasi yapılarına da göz atılarak bu siyasi yapıların Ege ile olan bağları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İncelenen kültürler içinde Minos/ Miken siyasi tarihinin de verilmesi Hitit yönlü ilişkinin araştırılmasında ve diğer ilişkilerin açığa çıkarılmasında önemli fayda sağlamıştır. Böylelikle çevre kültürler ile Hitit siyasi tarihinin araştırılması tezin önemli bir kısmını oluşturan eserlerin buluntu yerlerini açıklamakta da yarar sağlayacaktır. Doğu Akdeniz ticareti yapılan araştırmalar sonucu tezin kapsamı doğrultusunda daha iyi anlaşılacak ve Ege ile olan bağı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu sayede Hitit- Ege ilişkisi de ortaya çıkarılmıştır ki bu bölümde incelenen Ugarit yerleşimi de ilişkinin ve ticari yönün ortaya çıkmasında kaynak olmuştur. II. bölümdeki M.Ö. II. bin siyasi yapılarının işlenmesinin önemi de böylelikle anlaşılacaktır.

III. bölümde M.Ö. II. binyılda Hitit İmparatorluğu ile aynı dönemdeki Batı Anadolu ilişkilerine değinilmiştir. M.Ö. II. bin Ege Havzası siyasi yapısı üzerinde yapılacak olan çalışmalar, dönem ile ilgili coğrafya problemlerin çözümüne katkıda bulunmanın yanında, söz konusu dönemin siyasal, sosyal ve kültürel tarihine ilişkin çalışmalar için de önemli temel oluşturacaktır. M.Ö. II. bin Ege Dünyası'nda özellikle Batı Anadolu Bölgesi'nde lokalizasyon problemlerinin olduğunu da bilmekteyiz. Batı Anadolu Bölgesi uygun jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca birçok yerleşime sahne olmasına rağmen bölgedeki lokalizasyon sorunun halen devam etmesi de bir o kadar ilginçtir. Tezdeki bu bölümün amacı da Hitit- Ege ilişkisini ve buluntuları incelerken bölgedeki siyasi devletlerle Hitit bağımlı ortaya koymaktır. Bölgedeki vassal devletler, Hitit İmparatorluğu'na ait çivi yazılı tabletler ve yazışmalar irdelenerek lokalizasyonu yapılmaya çalışılmıştır. M.Ö. II. bin Batı Anadolu lokalizasyon sorunun çözülmesindeki amaç Ege Havzası'ndaki Hitit İmparatorluğu eserlerini incelerken iki bölgenin arasında bir bağ kurabilmek içindir. Birbirine komşu iki ülkenin bağları çözümlenmeden sosyo- kültürel ilişkileri ve birbirleri ile olan iletişimeleri de çözülemez. Bu amaçla M.Ö. II. bin Batı Anadolu siyasi dengesinin etraflıca anlatılması gerekmektedir. Böylelikle Ege Havzası'nda ele geçirilen eserlerin ilişki yönü de ispatlanabilir. Ege'nin lokalizasyonunun çözülmesi ticari ilişkilerin de açıklanmasına da yararı olacağından bir bütün arz etmektedir. Kısacası M.Ö. II. bin Batı Anadolu lokalizasyon probleminin

çözümü hem siyasi yapının açıklanmasına hem de Ege Havzası'ndaki konumuz olan eserlerin buluntu yeri- kökeni hakkında bizi bilgilendireceği, Hitit İmparatorluğu ile Ege Dünyası ilişkisini aydınlayacağı için önem teşkil etmektedir.

Son bölüm olan IV. bölümde ise Batı Anadolu- Ege Adaları ve Kıta Yunanistan'da Bulunan Hitit etkili- kökenli eserler incelenecektir. Bu bölüm üç ana bölüme ayrılmıştır. Bölümde öncelikli olarak Ege Havzası'nda bulunmuş “Kaya Anıtları” incelenecektir. “Kaya Anıtları” kısmı Hitit- Ege ilişkisini aydınlatması yönüyle önemlidir. Tarih sahnesinde var olmuş ve çeşitli sebeplerle tarih sahnesinden silinmiş uygarlıklar incelenirken uygarlıklar iki yönden araştırma konusu yapılmalıdır. Bunlardan ilki önceki başlığını oluşturan siyasi tarih ikincisi de sanatsal yönüdür. Bir devletin sanatsal tarihi incelenirken, devletin kültürel anlamda bıraktığı her türlü eser inceleme alanına girmelidir. Orata Anadolu merkez olmak üzere çok güçlü bir devlet kurmuş olan Hititler aynı zamanda çeşitli sanat dallarında son derece fazla sayıda eser bırakmışlardır. Buradan yola çıkarak incelediğimiz “Kaya Anıtları” ile Hitit- Ege ilişkisinde bir bağlantı kurmalıyız. Batı Anadolu'da ve diğer Ege Havzası'nda bulunan ve Hitit ile ilişkilendirilen anıtların incelenmesi de bu yüzden önemlidir. Ege Havzası'nda bulunmuş Kaya Anıtları incelenirken ilk önce anıtlar sanatsal ve jeopolitik yönden incelenmelidir. Daha sonra Batı Anadolu'da görülen Kaya Anıtları ile Hitit dünyasında karşılaşılan benzer örnekler karşılaştırılarak arada bağ kurulmaya çalışılmalıdır. Aynı durum Ege Havzası'nda bulunan ve Hitit ile ilişkilendirilen mimari buluntular kısmında da tekrarlanacaktır.

Tezin son bölümünü oluşturan kısmın bir diğer ana başlığıysa “Küçük Buluntular” bölümüdür. Bölüm tezin en ilginç kısımlarından birini oluşturmaktadır. İki başlık etrafında toplanan kısım Hitit- Ege ilişkisini tüm ayrıntılarıyla gözler önüne sermektedir. Heykelcikler başlığı altında incelenen bölümde, ilişkinin varlığı açıkça gözlenmektedir. Ege Havzası'nda incelenen heykelciklerin tipolojik özelliklerinin benzer olması ve Hitit coğrafyasında, Kuzey Suriye'de, Filistin'de benzer örneklerine rastlamamız konuyu daha ilginç bir boyuta sokmaktadır. Eserlerin Ege Havzası'nda az sayıda bulunması incelenen eserlerin önemini arttırırken; eserlerin kökeninin de araştırılmasını beraberinde getirecektir. Böylelikle heykelciklerin ikonografik ve stilistik özellikleri incelenecek, bunların benzerleri ile olan ilişkileri araştırılacak ve Hitit- Ege ilişkisinin bağı kuvvetlendirilmeye çalışılacaktır. Diğer alt bölümde ise Ege Havzası'nda bulunmuş Hitit etkili- kökenli mühürler, bullalar, kılıçlar, rhytonlar, küçük sfenksler gibi eserler incelenecektir.

İlişkinin açığa çıkarılmasında bölgede bulunan eserlerin artması gerektiği unutmamamız gerekmektedir. M.Ö. II. binde Ege Havzası'nda yapılan araştırmaların çoğalması ve böylelikle buluntuların da artması bizi referans sayılabilecek çok sayıda sabit noktalara ulaştıracaktır. Bulabildiğimiz sabit noktalar ile yakın ilişki içinde halinde geçen birçok yer adını öğrenebiliriz. Anadolu'nun birçok yerinde girişilen mücadeleleri de konu alan siyasi içerikli belgelerden, dinsel içerikli metinlere kadar hemen hemen her türde içeriğe sahip yazılı tabletlerden, Hitit coğrafyası hakkında bilgi edinilmektedir. Coğrafya da yani Ege Havzası'nda Hitit dönemi tarihsel coğrafyasının sorunlarının çözümünde dayanak oluşturacak az sayıda sabit nokta bilindiğinden, buluntu çok önemlidir. Son yıllarda Ege Havzası'nda bulunan, tezin kapsamında ayrıntısıyla incelenen ve Hitit ile Ege Dünyası'nı birleştiren, karanlık noktaları yavaş yavaş yok eden buluntular, ulaşmayı hedeflediğimiz noktaya bizi götürecektir. Böylelikle Ege Havzası'nda incelenen ve M.Ö. II. bine ait az sayıdaki buluntunun kökeninin neresi olduğu fikrini tahmin etmemiz dışında eserlerin ait olduğu kültür de tartışılarak bulunabilecektir.

II. BÖLÜM: EGE HAVZASI'NIN GENEL COĞRAFYASI

Kültürü yaratan coğrafi özelliklerdir. Bu sebeple tez çalışmamızda konuya destek sağlaması amacıyla Ege Havzası'nın genel coğrafi özellikleri verilecektir. **(Harita D)**.

Stewing'in de belirttiği gibi, yerleşme; ekonomi ve ulaşım, coğrafyanın konusuna girdiği için ve bununla birlikte kültürel etkileşimi de yönlendirdiğinden üzerinde çalıştığımız bölgeyi tam anlamıyla tanımalıyız¹. Bir bölgenin fiziki şartları, o bölgenin kültürel, ekonomik ve siyasi faaliyetlerinde belirleyici bir etkendir². Örneğin; bölgenin deniz kıyısına yakın olması, ulaşım ağlarının kolay olması ve geniş düzlüklere sahip olması bölgenin önemini arttırmaktadır. Bu nedenle bir bölgenin ekonomik ve ticari faaliyetleri bölgenin coğrafyası ile yakından ilgilidir. Bu bağlamda Batı Anadolu, Ege Adaları'nın hem denizsel kültür olmaları hem de diğer bölgeler arası ulaşım olanaklarının kolay olması, tarihi dönemlerde ve özellikle Son Tunç Çağı'nda ekonominin gelişmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır³.

Anadolu yarımadası, Alp-Himalaya dağ oluşumunda, henüz oturmamış genç bir levha üzerinde yer alan günümüzde de hareketleri devam eden bir kara parçasıdır⁴. Alp-Himalaya dağ oluşumunun parçaları olan Toros Dağları, Kuzey Anadolu Dağları ile Ege sahiline dik uzanan irili ufaklı sıradağlar arasında akarsularla beslenen çok sayıda büyüklü küçüklü verimli vadi ve ova yer almaktadır⁵. Bir başka deyişle Anadolu yarımadası, batıda Ege sahillerinden başlayarak doğuya doğru uzanan, fiziksel olarak önce doğuya ardından da güneydeki Hindistan sınırlarına kadar ulaşan, dağ silsilelerinin belirlediği bir kara parçasıdır⁶.

Anadolu, coğrafik olarak bütünlük sağlayan bir yarımada. Yarımada, günümüzde coğrafik açıdan yedi farklı bölgeye ayrılmaktadır. Bu bölgeler arasında Batı Anadolu kuzeyde Marmara, doğuda İç Anadolu güneyde ise Akdeniz ile sınırlandırılmıştır. Bölge kabaca doğu- batı doğrultusunda Afyon Emirdağ'dan Çeşme'ye kadar; kuzey- güney doğrultusunda da Bursa'nın güneyinden Marmaris'e kadar olan bir alanı kapsamaktadır⁷. Batı Anadolu bölgesi genel olarak sahil kesimi ve İç Batı Anadolu bölgesi olarak ikiye ayrılmaktadır. İzmir, Aydın, Muğla ve kısmen Manisa illeri, Batı Anadolu sahil kesimi içerisinde değerlendirilebilir. Batı Anadolu sahil kesim doğu- batı doğrultusunda uzanan dağ silsileri ve bunların arasında yer alan Bakırçay, Gediz, Büyük Menderes ve Küçük Menderes

¹ Stewing 1970, 3.

² Tümertekin 1997, 9.

³ Sevin 2001, 28.

⁴ Ercan- Gür 2006, 9.

⁵ Tunçkan 2006, 6- 7.

⁶ Duran 2003, 33.

⁷ Tunçkan 2006, 9.

Vadileri ile farklı bölgelere ayrılmıştır. Bu vadiler yardımıyla kolayca iç kesimlerden sahile ulaşabilmektedir. Vadiler en erken dönemlerden itibaren iç kesimlerle ulaşımı sağlamaktadır. Vadiler içinde yer alan çok sayıda yerleşimde bunun göstergesidir. Batı Anadolu kıyıları çok girintili çıkıntılıdır (**Harita I**). Ege Denizi'nin yükselmesi ve nehirlerin oluşturduğu delta alanındaki birikintiler, sahil kesiminin bugün bile değişim içinde olduğunu göstermektedir. Bu nedenle birçok yerleşim sular altında kalmıştır, ya da delta oluşumu sırasında alüvyon tabakaları ile örtülmüştür.

Kıyı Ege Bölgesi'nin daha farklı bir coğrafi yapısı vardır. Bölge verimli alüvyal arazilere sahip olmakla beraber, girintili çıkıntılı sahil şeridi nedeniyle denizciliğe de müsaittir. Bu yüzden bu farklı coğrafi yapısı nedeniyle Batı Anadolu'daki kültürel gelişimden farklı bir yol izlemiş, Ege Adaları ile yoğun kültürel etkileşime girmiştir. Yarımada'nın batı kesimi, engebeli bir yapıdayken İç Batı Anadolu geniş düzlüklere sahiptir. Bölge kuzeyde Kuzey Anadolu Dağları, güneyde ise Toros Dağları ile sınırlandırılmıştır.

Batı Anadolu'nun kıvrımlı coğrafyası nedeniyle kıyı bölgeleriyle iç kesimler arasındaki bağlantılar, doğu-batı istikameti boyunca uzanan nehir vadileriyle sağlanmaktadır. Batı Anadolu Bölgesi'nin en büyük nehir vadileri olan Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes erken dönemlerden itibaren Anadolu'nun iç kesimlerine ulaşımı sağlayan birer doğal yol olma özelliğine sahip olduğuna değinmiştik. İç kesimlere doğru, Gediz Vadisi'nin güneyi ile Menderes Vadisi'nin kuzey kesiminde yer alan dağ sıraları kıyı ile iç kesimler arasında bir bariyer oluştururken kıyıya doğru, Kemalpaşa üzerinden sağlanan yol iç kesimlere kolay bir geçiş oluşturmaktadır⁸. M.Ö. II. binde Orta Anadolu merkezli Hitit İmparatorluğu'na ait Karabel Kabartması'nın söz konusu bölgede yer alması da bu geçişin erken dönemlerde kullanıldığını göstermektedir⁹. Bu durumda Batı Anadolu bir yandan nehir vadileri aracılığıyla Anadolu'nun iç kesimleri ile diğer yandan Ege Denizi sayesinde diğer coğrafyalarla bağlantı kurabilmekteydi. Dağların kıyıya dik olarak uzanması, aralarında çöküntü ovalarının yer alması, deniz etkisinin iç kesimlere kadar sokulabilmesi, kıyıların çok girintili çıkıntılı olması¹⁰ ve büyük bir liman şehrimiz olan İzmir'in burada yer alması coğrafyanın önemini yansıtmaktadır. Nüfusun kıyı kesiminde yoğun olması bölgenin önemini

⁸ Harmankaya 2002, 34.

⁹ Akdeniz 2006, 5.

¹⁰ Mansel 1999, 3.

artırmıştır¹¹. Ayrıca bu özelliklerden dolayı İzmir tarih boyunca önemli bir yerleşim merkezi olmuştur.

İlk Tunç Çağı'yla beraber Batı Anadolu Bölgesi, Çukurova Bölgesiyle de ilişki içine girmeye başlamıştır. Bu sayede ticaretin coğrafi özelliklere bağlı olduğunu ve bu yolla kültürel etkileşimin meydana geldiğini anlayabiliriz. Bugün karayoluyla Mersin'den Çanakkale'ye ulaşmanın en kolay yolu; Torosları aştıktan sonra, İç Anadolu düzlüğünü geçip Konya-Akşehir rotasını izlemektir. Buradan bir anda yükselmeye başlayan Afyon'daki Erenler-Sultan Dağları'nı geçip Altıntaş Ovası'na ve daha sonra Kütahya'ya ulaşmaktır. Buradan da üç farklı rota izleyerek Bursa üzerinden Çanakkale'ye varılır¹². İlk Tunç Çağı için "Büyük Kervan Yolu" olarak adlandırdığımız bu rota Batı Anadolu-Mezopotamya ilişkileri açısından büyük önem taşımakta olup daha sonraki dönemlerde de kullanılmıştır¹³.

Türkiye'nin alan bakımından beşinci büyük bölgesi olan Ege, nüfus bakımından Marmara ve İç Anadolu'dan sonra üçüncü sıradadır¹⁴. Ülkemizin batısında üçgen biçiminde, adını aldığı Ege Denizi'nden İç Anadolu'ya doğru uzanan Ege Bölgesi, kuzeyde Kaz Dağları'nın güney eteklerinden güneyde Köyceğiz Gölü'nün batısına kadar uzanmaktadır¹⁵. Bir başka anlatımla Ege Bölgesi, Ege Deniziyle çevrilen veya sınırlanan adalarla Asya ve Avrupa kıyılarını (Yunanistan, Makedonya ve Trakya'nın doğu, Anadolu'nun ise batı ve güneybatı kıyılarını) içine alan bölgedir¹⁶ (**Harita D**). Deniz bölgenin çeşitli bölümlerini birleştirmekte önemli rol oynamaktadır. Tarih öncesi dönemlerden itibaren -ki Batı Anadolu Bölgesi Neolitik dönemden itibaren yerleşime sahne olmuştur- Ege Denizi sadece birleştirici bir rol oynamayıp insanların yaşam biçimini de düzenleyen bir faktör olmuştur. İleride ayrıntılı olarak göreceğimiz özellik aslında tezimizin mantığını anlamamızda bize yardımcı olacaktır. İç bölgelerde oturan kavimler daima Ege kıyılarına inmek ve denizin verdiği avantajlardan yararlanmak istemişlerdir. Bundan dolayı coğrafya, tarihî dönemlerden günümüze kadar süren mücadelelere sahne olmuştur. Ege Bölgesi'nde deniz görmeyen hemen hemen hiçbir nokta bulunmaması; deniz ulaşımında, dolayısıyla Asya, Avrupa ve Adalar ile olan ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesinde en önemli faktör olmuştur.

¹¹ Güney 2000, 53.

¹² Atasoy 2004, 526.

¹³ Meriç 1988, 202-213; Efe 2003, 118.

¹⁴ Atasoy 2004, 524.

¹⁵ Atalay 1998, 45.

¹⁶ Ercan- Gür 2006, 24.

Batı Anadolu kıyılarının uzunluğu, yani Bursa'nın güneyi ile Marmaris'e kadar olan alan 400 km'yi bulur. Batı Anadolu kıyılarının Ege Denizi üzerindeki kenar uzunluğu 550 km'yi geçmezken, kıyının bütün girinti ve çıkıntıları ile toplam uzunluğu 2400 km'yi bulur¹⁷.

Batı Anadolu'nun kuzeyinde Trakya kıyıları, Boğazlar ve Çanakkale Bölgesi; güneyinde Rhodos, Karpatos, Girit ve Kitera adaları bulunmaktadır. Ayrıca bölgenin çevresinde birçok irili ufaklı ada bulunmaktadır.

Ege Denizi'nde en büyük adalar, kuzeyde Thasos (Taşoz), Samothrake (Semadirek), Imbros (İmroz) ve Lemnos (Limni) adalarıdır¹⁸. Batı Anadolu kıyılarında kuzeyden güneye, Lesbos (Midilli), Khios (Sakız), Samos (Sisam), Kos (İstanköy) ve yukarıda bahsedilen ticaretin önemli merkezlerinden birisi olan Rhodos (Rodos) adaları sıralanmaktadır¹⁹. Kıtanın karşısında yani Yunanistan'a yakın bölgede Euboiia²⁰ (Eğriboz); en güneyde Kiklad adaları ve üzerinde çalışılan dönemde, bir uyarlığa beşiklik etmiş olan Girit adası bulunmaktadır²¹ (**Harita II**). Adı geçen adalar tarih öncesi dönemlerden beri ticaret yollarının uğrak yeri olmuştur. Özellikle Rodos, Girit, Sakız, Samos gibi adalar ticari sistemin en önemli parçaları olmuşlardır.

İleriki bölümlerde de anlatılacağı gibi Samos adası, Anadolu ile bağlantısı olan önemli bir ticaret merkezidir. Ada, aynı zamanda Doğu Akdeniz'in önemli bir yerleşim merkezidir²². Samos adası ile Anadolu'da yer alan Kuşadası M.Ö. II. binden başlayarak karşılıklı ticaret ilişkilerinde bulunmuştur. Ege Bölgesi'nin karşı kıyılarından Anadolu içlerine ilerleyen bir ticaret sisteminin varlığı, bu iki merkezde ele geçen buluntular yoluyla kanıtlanmaktadır. Aynı jeopolitik özellik Khios (Sakız) ve Kos (İstanköy) ve diğer adalar içinde de geçerlidir. M.Ö. III. binden itibaren Batı Anadolu ile Ege Adaları birbirleri ile karşılıklı iletişim içinde olduklarını bilmekteyiz.

¹⁷ Tunçkan 2006, 22.

¹⁸ Darkot 1988, 34; Tekin 2002, 16.

¹⁹ Tuncel- Bostan 1998, 34.

²⁰ Karagöz 2005, 6.

²¹ Mansel 1999,3.

²² Darkot 1988, 23.

Girit Adası da tıpkı Samos Adası ve diğer adalar gibi önemli bir merkezdir. M.Ö. II. bine damgasını vuran uygarlığa ana vatanlık yapmıştır²³. Girit Adası belki de Ege Denizi'nde yer alan en önemli ada konumundadır²⁴. Bu ada, Akdeniz'den geçen veya Ege Denizi'ne girip çıkan tüm deniz yollarına egemendir²⁵. Ada'nın bu kadar önemli bir merkez haline gelmesi coğrafi özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Girit, Ege Bölgesi'nin güney sınırında bulunur ve yaklaşık 250 km. uzunluğunda, ortalama 50 km. genişliğindedir²⁶. Bu adanın, arada köprü görevi gören bir takımadalar sayesinde, bir taraftan Peleponnessos Yarımadası'na (Mora), diğer taraftan Anadolu'nun batı ve güneybatısına ve Afrika'nın kuzey kıyılarına bağlı bir özelliği vardır. Girit de tıpkı Yunanistan gibi dağlık bir araziye sahiptir. Doğu- batı yönünde uzanan sıradağlar tarafından biri kuzeyde, diğeri güneyde olmak üzere iki büyük bölüme ayrılmakla beraber, yoğun bir nüfus besleyebilecek ve başlı başına bir uygarlık yaratabilecek kadar büyüktür. Yerleşim merkezleri daha çok adanın doğu tarafında yoğunlaşmıştır. Bunlar; Knossos, Mallia, Gournia, Mokhlos, Palaikastro, Zakro, Phaistos ve Hagia Triadha'dır (**Harita III**). Batı yakasındaysa Kydonia ve Khania yer almaktadır²⁷.

Ege Bölgesi denildiğinde sadece Ege Denizi'nin batı kıyılarını düşünmememiz gerekmektedir. Ege Havzası Ege Deniziyle çevrilen veya sınırlanan Adalar ile Asya ve Avrupa kıtaları kıyılarını, yani Yunanistan, Makedonya ve Trakya'nın doğusunu, Anadolu'nun ise batı ve güneybatı kıyılarını içine alan bölgedir (**Harita IV**). Ege kıyılarının çok girintili çıkıntılı olması, iyi korunmuş sayısız liman ve koylara sahip bulunması, denize doğru uzanan sıra dağlar arasında verimli vadilerin yer alması, iki kıta arasında jeolojik bir çöküntünün kalıntıları olan çeşitli büyüklükte birçok adaların bulunması akla gelmektedir. Böylece Ege Denizi'nde kara görmeyen hemen hemen hiçbir nokta bulunmaması deniz ulaşımını, dolayısıyla Asya ile Avrupa arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkileri kolaylaştırmada başlıca etken olmuştur.

Bölge, bütün olarak ele alındığından; Batı Anadolu kıyılarının karşı yakası, yani Yunanistan'ın da coğrafi özelliklerinin belirtilmesi gerekmektedir. Kuzeyini Balkanlar'ın sınırladığı Yunanistan, Anadolu yarımadası gibi üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımadadır. Batısında İon Denizi (Adriyatik Denizi), doğusunda Ege Denizi, güneyindeyse Akdeniz

²³ Alexiou 1991, 1; Karagöz 2005, 10.

²⁴ Mansel 1999,3.

²⁵ Alexiou 1991, 1-2.

²⁶ Tekin 2002, 16.

²⁷ Ergin 2002, 124.

vardır²⁸. Yunanistan ana karası, oldukça engebeli bir araziye sahiptir²⁹. Dağlık bir ülke olan Yunanistan'ın en önemli dağları kuzeyde Pindos Dağları, güneyde Parnassos ve Orta Yunanistan'da Olympos Dağı'dır. Dağlık bir ülke olmasından dolayı doğal bölgelere ayrılmıştır. Bu bölgeler kuzeyden güneye, batı kıyılarına yakın olarak Epiros, Akarnania; iç kesimlerde Tesalya; güneyde, Korinth Körfezi'nin kuzeyinde Aitolia, Phokis ve Boiatia; körfezin doğusunda Attika'dır³⁰. Ülkenin güneyindeki Peleponnessos Yarımadası'nda ise kuzeyde, Akhaia; batıda, Elis; güneyde, Messenia ve Lakonia; iç kesimde Arkadia; doğuda ise Argolis'dir³¹. Yunanistan'ın dağlık bir yapıya sahip olduğu ve bundan dolayı bu bölgede yaşayan insanların hayatlarını devam ettirmek için düzlükleri seçmesi gerektiği, bölgenin coğrafi özelliklerinden çıkarılabilir. Yunanlılar, bu özelliklerden dolayı deniz kıyısına yakın yerleşimlerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Böylece bu ulusun en önemli faaliyeti denizcilik olmuştur³². Denizciliğin gelişmesi sonucu karşı tarafla yani Batı Anadolu ile ilişkiler kurulmuştur. Bundan da anlaşılıyor ki bölgelerin coğrafi özellikleri, kültürel ve ekonomik faaliyetleri güçlendirmektedir.

²⁸ Ercan-Gür 2006, 140.

²⁹ Mansel 1999,2.

³⁰ Ergin 2002, 123.

³¹ Tekin 2002, 17.

³² Ercan- Gür 2006, 140.

III. BÖLÜM: ANADOLU'DA, YAKIN ÇEVRESİNDE ORTA TUNÇ ÇAĞI VE SON TUNÇ ÇAĞI SİYASİ TARİHİ

İncelemesi yapılacak bölümde Ege Havzası coğrafyasına ve etki alanındaki diğer coğrafyaların tarihlemelerine yer verilecektir. Konunun başında dile getirmeliyiz ki Hitit- Ege ilişkisinde henüz araştırılmayı bekleyen birçok siyasal, sosyal ve askeri yönünün daha olduğu bir gerçek. Yazınsal ve görsel kanıtların yeterince bulunmaması bölge ilişkisini ve ticari yapıyı öğrenmemizi engellemektedir. Dolayısıyla yaptığımız çalışmada, hem ilişkiyi hem de Ege Havzası'nda ele geçirilen eserlerin bu bölgelerde ne amaçlı bulunduğunu kanıtlamak oldukça zordur. Bunun sebebi konu üzerinde yapılan çalışmaların azlığı, bölge üzerinde çalıştığımız dönemi açığa çıkaracak kazıların sınırlı olması ve buluntunun az olmasından dolayı, oluşturulan fikirlerin çok yönlü olamamasıdır. Bu yüzden Ege Havzası'nda bulunan eserlerin buraya nereden geldikleri; neden ve nasıl geldikleri sorularına cevap aramalıdır. Araştırmayı yaparken sunduğumuz delilleri gerçekçi kanıtlara, örneğin ticaret gibi sebeplere bağlamalıyız. Sistemi uygularken Ege Havzası'nın ilişki içinde olduğu farklı coğrafyaların, krallıkların uygarlık kronolojisini de incelemelidir.

Konuyla ilgili olan dönem M.Ö. II. bini kapsamaktadır. Dönem farklı coğrafyalarda farklı adlarla anılmaktadır³³. Coğrafyalar her türlü olaya birincil dereceden etki etmekte ve olaylardan birincil derecede etkilenmektedir. Örneğin; Mezopotamya, yazılı döneme Anadolu'dan önce girmiş; bu yüzden dönem olarak Anadolu'dan daha ileridedir. Üzerinde çalışılan konunun farklı coğrafi bölgeleri kapsadığı görülmektedir. Ayrıca birçok kültürü kapsadığından, Anadolu ile ilgili çalışmalar farklı kronolojileri de içermektedir. İlerleyen bölümlerde diğer bölgelerle olan ilişkiler ele anılırken bu problem karşımıza çıkacaktır. Anadolu, Suriye, Kıbrıs, Ege ve Mezopotamya'da aynı tarihlere karşılık gelen dönemlerin farklı adlarla anıldıklarını görmekteyiz. Çalışmamız oluşturulurken farklı coğrafyaların kendilerine özgü olan kronolojik terimlerinin kullanılması tercih edilmiştir. İncelemesi yapılan Anadolu ve konunun asıl çıkış noktası olan Batı Anadolu'da Tunç Çağı (M.Ö.3000- 1200)³⁴ olarak adlandırılan dönem, kıtanın karşısında yani Kıta Yunanistan'da Helladik dönem olarak anılmaktadır³⁵. Dönemler kendi içlerinde alt gruplara ayrılmaktadır. Tunç Çağı Anadolu'da yaşamış toplumların sosyo- ekonomik yapısına göre ve gelişmişlik

³³ Erdem 2002 3- 4.

³⁴ Akurgal 2003, 12.

³⁵ Furumark 1972, 115.

dönemine göre ara dönemlere bölünerek işlenmiştir. Bu açıklamaları yapmadan bölge coğrafyasına hâkim olan devletlerin siyasi yapısının incelenmesi doğru olmayacaktır.

Bölümdeki amaçlardan biri de Anadolu'nun batı kesiminde yer alan M.Ö. II. bin yerleşimlerine sahne olmuş belli başlı merkezlerdeki bulunan arkeolojik verilerin, olası ilişkileri ortaya koyarak dönemin kronolojisinin de açığa çıkarılmasıdır. M.Ö. II. binde Ege Bölgesi'nin ilişki yönü, Adalar ve Kıta Yunanistan'a doğrudur³⁶. Bilindiği gibi Ege Bölgesi'nde (Batı Anadolu'da) M.Ö. II. binin son çeyreğinde Miken kolonilerinin yoğun etkisi söz konusudur³⁷. Bu dönemden önce de tıpkı bu uygarlık kadar güçlü yapısı olan Minos Uygarlığı bölge coğrafyası açısından önemlidir. Farklı kültürel etkilerin içinde olan bu iki bölgenin bu çağda ilişkileri kesintiye uğramıştır. Kesintiye uğramasının en önemli nedenlerinden biri de M.Ö. II. binde önemli bir güç olan Hititler'in Anadolu'daki güçlü yapısıdır ve bu yüzden bulunduğu coğrafyayı da etkilemesidir.

M.Ö. II. binin başlarında Tunç Çağı'nın orta evresine girilir³⁸. Orta Tunç Çağı'nda Anadolu'nun en çarpıcı özelliği Mezopotamya ile başlayan çok sıkı ve örgütlü bir ticaret ilişkisi ve bunun sonucunda da yazının ortaya çıkmış olmasıdır. Ticaretin ne kadar önemli bir etken olduğunu burada yine görmekteyiz. Savunduğumuz ve kanıtlamaya çalıştığımız araştırmanın pozitif yargılar içermesini istiyorsak; ticaret ilişkisini hep hatırlamalıyız. Orta Tunç Çağı'nda Anadolu her anlamda yenilikler içinde kalmış, uygarlık üstün bir düzeye ulaşmıştır. Bu dönemde Anadolu; şehircilik, mimarlık, heykeltıraşlık ve çömlekçilikte önder olmuş, dünyanın en büyük merkezlerinden birisi haline gelmiştir³⁹. M.Ö. II. binin başlarında Anadolu'da başta Kaniş Karumu olmak üzere birçok ticaret merkezi kurulmuştur⁴⁰. Kaniş Karumu bölgede bulunan en büyük ticaret merkezidir⁴¹. Burada anlamamız ya da anlatılanlardan çıkarmamız gereken sonuç şudur: Bu dönemde ticaret yoğun bir şekilde başlamış ve sonraki dönemlerde artarak devam etmiştir. Anadolu tarihinin yaklaşık M.Ö. II. binyıl başlarında başlayarak 200 yılı aşkın bir süre devam eden dönemi, Asur Ticaret

³⁶ Girginer 2006,110.

³⁷ İlk Tunç Çağın I'den itibaren Miken etkisini yoğun olarak Ege Bölgesi'nde görmekteyiz. Muhtemelen Batı Anadolu kıyı yerleşimlerinde, Ege Adaları'nın etkileri özellikle mimari planlamalarda görülmektedir. Baklatepe, Limantepe İ.T.Ç I evresine ait yapılan kazılarda ele geçen ev planları ile Midilli, Limni, Termi adalarındaki ev planları arasında mimari benzerlikler olduğunu görmekteyiz. Ayrıntılı bilgi için bkz: Harmankaya 2002, 16.

³⁸ Sevin 1999, 119.

³⁹ Darga 1992, 26.

⁴⁰ Sevin 1999, 120; Özgüç 2004, 10.

⁴¹ Alok- Yalçın 2007, 65.

Kolonileri Dönemi olarak adlandırılmaktadır⁴². Asur ile Anadolu arasında yoğun ticari ilişkilerin yaşandığı bu dönemde Anadolu'ya gelen tüccarlar 40 kadar şehirde karum ve wabartum olarak anılan ticaret kolonileri kurmuşlardır⁴³. Ticaret merkezlerinden en büyük olanı Kaniş Karumudur⁴⁴. Burada Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin anlatılmasının asıl amacı ileride de bahsedilecek ticaretin, kültürlerin gelişmesinde önemli bir paya sahip olduğunu ortaya koymaktır.

Ticaret eski çağlardan beri tarih boyunca her dönemde coğrafyalar arası iletişimin gelişmesinde etkili bir rol üstlenmiştir⁴⁵. Bunun için tarihi dönemde yaşanmış ve ticaretin gelişmesine büyük etkide bulunmuş sistemleri incelemekteyiz ki Asur Ticaret Kolonileri sistemin en büyük örneklerinden olmuş ve dönemine damgasını vuran bir sistemdir⁴⁶. Orta Tunç Çağı Anadolu'sunda kentler oldukça gelişmiş olup beylikler tarafından yönetiliyordu. Bu beyliklerden en önemlileri Hatti⁴⁷ ve Batı Anadolu da bulunan Troia II'dir⁴⁸. Adı geçen beylikler buldukları coğrafyada zaman içinde gelişmişler, ticaretle uğraşmışlar ve tarihi dönemleri önemli ölçüde etkileyecek devletler kurmuşlardır. Bu dönemde Batı Anadolu'da da tıpkı Orta Anadolu'da olduğu gibi devletler oluşmuştur ve bu krallıklar bölge coğrafyasına önemli etkilerde bulunmuşlardır. Batı Anadolu'da ki krallıklar zaman zaman Arzawa⁴⁹ ve Assuwa⁵⁰ gibi adlar altında konfederasyonlar kurmuşlardır⁵¹. Bu dönemde önemli merkezlerden biri de Beycesultan'dır. Beycesultan'ın V. tabakasında ortaya çıkartılan saray kompleksinden de anlaşılacağı gibi çevresi revaklı avlular etrafında gruplandırılmış, Girit'deki çağdaş Minos saraylarına⁵² benzemektedir⁵³. Mimari benzerlik ilerdeki kısımlarda ayrı bir bölüm olarak işlenecektir; ancak burada belirttiğimiz gibi etkileşimlerin ticari ilişkinin bir sonucu olduğu kesindir ve Ege ile Anadolu arasındaki ilişkiyi açıklamakta bize yardımcı olacaktır.

⁴² Günbattı 2004, 18–19.

⁴³ Karum Anadolu'da Asur ticaret dönemindeki büyük ticaret merkezlerine verilen addır; wabartum ise daha küçük ticaret merkezlerine verilen addır. Sevin 1999, 120- 121.

⁴⁴ Özgüç 2004, 10.

⁴⁵ Uzunoglu- Topaloğlu 2000, 17.

⁴⁶ Dinçol 1997, 792.

⁴⁷ Cabbar-Ekşinozluğil 2006, 22.

⁴⁸ Akurgal 2003, 12.

⁴⁹ Karauğuz 2002, 107.

⁵⁰ Alparslan 2002, 23.

⁵¹ Sevin 1999, 125–126.

⁵² Karagöz 2005, 11.

⁵³ Akdeniz 1999, 116.

Araştırmanın asıl önemli olan kısmı Son Tunç Çağı ile ilgilidir. Son Tunç Çağı, oluşumların güçlü bir yapı oluşturduğu, kendi bölgesi ve komşu bölgeleri etkiledikleri devletlerin görüldüğü bir dönemdir. Anadolu'da böyle olaylar yaşanırken Ege Dünyası'nı bir bütün olarak ele aldığımızdan kıtanın karşısını da incelemeliyiz; ancak Son Tunç Çağı olaylarını incelemeyen dönem kronolojisini vermeliyiz.

Ege Havzası'nda Son Tunç Çağı Thera Patlaması olarak adlandırılan büyük bir volkan patlamasıyla başlamıştır⁵⁴. Ege Bölgesi'nde meydana gelen patlama, Ege Havzası'nda Son Tunç Çağı'na geçiş nedenlerinden birisi olarak kabul edilmektedir⁵⁵. Thera, Girit'in kuzeyinde yer alan Ege Denizi'ndeki küçük adalardan birisidir⁵⁶ (**Harita IV**). Büyükkolancı ve Karagöz, yapılan arkeolojik çalışmalar sonucu patlamanın M.Ö. 1580'de olduğunu söylemektedir⁵⁷. Patlama sonucu yukarıda ticarete önemli bir merkez olarak adlandırılan Girit adasındaki Knossos Sarayı yıkılır ve Girit'in deniz hâkimiyeti son bulur⁵⁸.

Tunç Çağı'nın farklı coğrafyalarda değişik adlarla anıldığını bilmekteyiz. Bu dönem Girit'te Geç Minos, Kıta Yunanistan'da Geç Helladik dönem olarak ayrılmaktadır. Bahsedilen dönemler de kendi içlerinde alt sınıflara ayrılmaktadırlar.

Anadolu'da Son Tunç Çağı olarak adlandırılan dönem birçok bilim insanı tarafından aşağıdaki gibi değişik tarihler verilmiştir. Klasik olarak Ege Tunç Çağı M.Ö.3000'lerden başlatılmaktadır. Ege kronolojisi üzerine çalışmaların başladığı son yüzyıl içinde çoğu araştırmacı tarafından M.Ö.3000'den başlatıp M.Ö. 1100'lere kadar olan zaman dilimi içinde çok değişik öneriler ileri sürmüşlerdir⁵⁹. Son Tunç Çağı Mellaart tarafından M.Ö. 1700'lü yıllara kadar getirmiştir⁶⁰. Mellaart'ın, önerisinden sonra dönem kronolojisi hakkındaki görüşler artarak devam etmiştir. Higgins'in önerisine göre, Son Tunç Çağı M.Ö. 1550/1500 ile 1200/1100 yılları arasındadır⁶¹. Manning'in ise; M.Ö. 1675/50– 1600/1550 ile 1200/1190 – 1100 tarih aralığını vermektedir⁶². Manning, Geç Miken Dönemi'ni klasik olarak Geç Miken I-II-III yerine, Geç Miken I'i kendi içinde Ia ve Ib olarak gruplara ayırmış; ayrıca

⁵⁴Erdem 2002, 5.

⁵⁵Mansel 1999, 58; Erdem 2002, 4; Karagöz 2005, 11.

⁵⁶Llyod 2003, 1; Karagöz 2005, 11.

⁵⁷Thera adasında yıkıcı bir deprem meydana gelmiştir ve Ege Dünyası'nın tamamına yakınına etkilemiş; ayrıca Batı Anadolu bölgesini de etkilemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Büyükkolancı 2005, 66; Karagöz 2005, 11.

⁵⁸Mansel 1999, 58.

⁵⁹Ünal 2000, 185.

⁶⁰Mellaart 1962, 114.

⁶¹Higgins 1997, 13.

⁶²Manning 1995, 217.

Geç Miken IIIa evresini ise IIIa1 ve IIIa2 olmak üzere iki alt gruba da bölmüştür. Mountjoy, Helladik ve Miken dönemleri olarak yorumladığı bu tarihi, dönemlere ayırmakta ve yaklaşık olarak M.Ö. 1575–1500 ile 1070–1050/30 arası tarihleri vermektedir⁶³. Cline'nin de dönem hakkında yaptığı çalışma oldukça önemlidir. Araştırmasında Mısır Kralları ile birlikte yaptığı karşılaştırmalı çalışma dikkat çekmektedir⁶⁴. Bu çalışma sayesinde Mısır ve Miken Dönemi ilişkilerini anlamakta, vurguladığımız ticaret ilişkilerinin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha fark etmekteyiz. Ege Dünyası kronolojisinde yukarı bölümde bilgilerinden yararlandığımız bilim insanları radyokarbon tarihlemeleri ile kronoloji üzerinde çok çeşitli önerilerde bulunmuştur. Paragrafın yukarı kısmında Ege Dünyası kronoloji görüşlerini kısaca belirttikten sonra konunun daha iyi anlaşılması amacıyla bu görüşleri bir liste halinde vermeliyiz:

III. A. Warren ve Hankey'in önerisi⁶⁵:

- Geç Miken Ia. M.Ö. 1600/1580 – 1480
- Geç Helladik I. M.Ö. 1600 – 1510/1500
- Geç Miken Ib. M.Ö.1480 – 1425
- Geç Miken II. M.Ö.1425 – 1390
- Geç Helladik IIa. M.Ö.1510/1500 – 1440
- Geç Helladik IIb. M.Ö.1440 – 1390
- Geç Miken IIIa1. M.Ö.1390 – 1370/60
- Geç Helladik IIIa1. M.Ö.1390 – 1370/60
- Geç Miken IIIa2. M.Ö.1370/60 – 1340/30
- Geç Helladik IIIa2. M.Ö.1370/60 – 1340/30
- Geç Miken IIIb. M.Ö. 1340/30 – 1190
- Geç Helladik IIIb. M.Ö. 1340/30 – 1185/80
- Geç Miken IIIc. M.Ö. 1190 – 1065
- Geç Helladik IIIc (Erken) M.Ö. 1185/80 – 1150/40
- Geç Helladik IIIc (Orta) M.Ö.1150/40 – 1100/90
- Geç Helladik IIIc (Geç) M.Ö. 1100/90 – 1065

⁶³ Mountjoy 1993, 9.

⁶⁴ Mountjoy 1993, 9.

⁶⁵Warren-Hankey 1989, 169.

III. B. Manning'in önerisi⁶⁶:

Geç Miken Ia. M.Ö. 1675/50 – 1600/1550
Geç Helladik I. M.Ö. 1680 – 1600/1580
Geç Miken Ib. M.Ö.1600/1550 – 1490/1470
Geç Miken II. M.Ö.1490/1470 – 1435/1405
Geç Helladik IIa. M.Ö.1600/1580 – 1520/1480
Geç Helladik IIb.1520/1480 – 1435/1405
Geç Miken IIIa1. M.Ö.1435/1405 – 1390/1370
Geç Helladik IIa1. M.Ö.1435/1405 – 1390/1370
Geç Miken IIIa2. M.Ö.1390/1370 – 1360/1325
Geç Helladik IIIa2. M.Ö.1390/1370 – 1360/1325
Geç Miken IIIb. M.Ö.1360/1325 – 1200/1190
Geç Helladik IIIb. M.Ö.1360/1325 – 1200/1190
Geç Miken IIIc. M.Ö.1200/1190 -1100
Geç Helladik IIIc. M.Ö.1200/1190- 1100

III. C. Mountjoy'un önerisi⁶⁷:

Geç Helladik I. M.Ö. 1575–1500
Geç Helladik IIA. M.Ö. 1500–1460
Geç Helladik IIB. M.Ö. 1460–1400
Geç Helladik IIIA1. M.Ö. 1400–1375
Geç Helladik IIIA2. M.Ö. 1375–1300
Geç Helladik IIIB1. M.Ö. 1300- 1225
Geç Helladik IIIB2. M.Ö. 1225–1190
Geç Helladik IIIC(erken). M.Ö. 1190–1130
Geç Helladik IIIC(orta). M.Ö. 1130 – 1070
Geç Helladik IIIC(geç). M.Ö. 1070–1050/30

⁶⁶ Manning 1995, 217.

⁶⁷ Mountjoy 1993, 9.

III. D. Cline'nin önerisi⁶⁸:

Geç Miken I. Hyksos Dönemi – Erken XVIII. Dynasty. M.Ö 1700 – 1550
Geç Miken IIa. Erken XVIII. Dynasty – Tuthmose III. M.Ö. 1550 – 1430
Geç Miken IIb. Tuthmose III. – Tuthmose IV. M.Ö. 1430 – 1390
Geç Miken IIIa1. Amenhotep III. M.Ö. 1390 – 1360
Geç Miken IIIa2. Amenhotep III. – Akhnaten. M.Ö. 1360 – 1340
Geç Miken IIIb. Akhnaten./ Tutankhamen – Tewosret. M.Ö. 1340 – 1186
Geç Miken IIIc. Setnakht/ Ramses III. – Ramses IX. M.Ö. 1186 – 1070

III. E. Higgins'in önerisi⁶⁹:

Erken Miken I. Evre M.Ö. 3000 – 2500
Erken Kikladik I. Evre M.Ö. 3000 – 2500
Erken Helladik I. Evre M.Ö. 3000 – 2500
Erken Miken II. Evre M.Ö. 2500 – 2200
Erken Kikladik II. Evre M.Ö. 2500 – 2200
Erken Helladik II. Evre M.Ö. 2500 – 2200
Erken Miken III. Evre M.Ö. 2200 – 2000
Erken Kikladik III. Evre M.Ö. 2200 – 2000
Erken Helladik III. Evre M.Ö. 2200 – 2000
Orta Miken I. Evre M.Ö. 2000 – 1900
Orta Kikladik I. Evre M.Ö. 2000 – 1800
Orta Helladik M.Ö. 2000 – 1550
Orta Miken II. Evre M.Ö. 1900 – 1700
Orta Kikladik II. Evre M.Ö. 1800 – 1700
Orta Miken III. Evre M.Ö. 1700 – 1550
Orta Kikladik III. Evre M.Ö. 1700 – 1550
Geç Miken Ia. M.Ö. 1550 – 1500
Geç Helladik I. M.Ö. 1550 – 1500
Geç Miken Ib. M.Ö. 1500 – 1450
Geç Miken II. M.Ö. 1450 – 1400
Geç Helladik II. M.Ö. 1500 – 1400
Geç Miken IIIa. M.Ö. 1400 – 1300
Geç Helladik IIIa. M.Ö. 1400 – 1300

⁶⁸ Mountjoy 1993, 9.

⁶⁹ Higgins 1997, 13.

Geç Miken IIIb. M.Ö.1300 – 1200
Geç Helladik IIIb. M.Ö.1300 – 1200
Geç Miken IIIc. M.Ö.1200 – 1100
Geç Helladik IIIc. M.Ö.1200 – 1100

III. F. Furumak'ın önerisi⁷⁰:

Geç Miken I. M.Ö. 1550 – 1500
Geç Miken IIA. M.Ö. 1500 –1450
Geç Miken IIB. M.Ö. 1450 – 1425
Geç Miken IIIA1. M.Ö. 1425 –1400
Geç Miken IIIA2(erken). M.Ö. 1400 –1375
Geç Miken IIIA2(geç). M.Ö. 1375 –1300
Geç Miken IIIB. M.Ö. 1300 –1230
Geç Miken IIIC1. M.Ö. 1230 –1075
Geç Miken III C2. M.Ö. 1075–1025

III. G. Dickinson'un önerisi⁷¹:

Geç Miken I. İzmir, Iasos, Miletos
Geç Miken IIA. Troia, Kazanlı
Geç Miken IIB. Klazomenai
Geç Miken IIIa1. Çerkes, Ephesos
Geç Miken IIIa2. Ephesos, Smyrna, Müskebi, Mylasa, Mersin
Geç Miken IIIB. Beycesultan, Gavurtepe, Pisidia, Telmessos
Geç Miken IIIC. Larisa, Pitane, Fraktin

Kıta Yunanistan'daki Miken merkezleri üzerine, bu güne dek birçok yayın yapılmıştır⁷². Fakat ne Miken döneminde, ne de daha sonraları, karşı kıyıda asla ayrı tutulamayacak olan Anadolu'nun batı ve güney sahillerindeki Miken varlığı veya etkileri üzerine çok az şey yazılıp çizilmiştir. Bunlar da ancak mevcut verilerin birer derlemesi olmuşlardır. Dickinson, Batı Anadolu'daki Miken yerleşimlerini temel alarak bir kronoloji

⁷⁰ Furumark, 1972, 16.

⁷¹ Dickinson 1999, 10–11.

⁷² Dickinson 1999, 11.

meydana getirmiştir⁷³. Fakat unutulmamalıdır ki, Anadolu sahillerindeki Miken varlığının anlaşılabilmesi için, arkeolojik ve filolojik verilerle desteklenmiş tarihsel bir altyapının oluşturulması gerekmektedir.

Araştırmada yararlanılan bilim insanlarından Manning'in önerisinin Miken Tunç Çağı kronolojisi için önemli bir rol oynayabileceğini kabul etmek yerinde olacaktır. Manning'in önerisi diğerlerine oranla Geç Miken IIIb olarak adlandırdığı döneme kadar belirgin bir ayırım göze çarpmaktadır. Manning Geç Miken Dönemi'ni klasik olarak Geç Miken I-II-III yerine, Geç Miken I'i kendi içinde Ia ve Ib olarak gruplara ayırmış ayrıca Geç Miken IIIa evresini ise IIIa1 ve IIIa2 olmak üzere ayırmıştır. Bu da bütün evreleri kesin çizgilerle ayırmaktan daha iyi sonuçlar vermiştir. Ayrıca; Cline'nin, Mısır Krallarına göre yapmış olduğu kronoloji de coğrafi açıdan Mısır'ın da Miken kronolojisi için katkıda bulunduğundan önemlidir. Dickinson, ise Batı Anadolu'daki Miken yerleşimlerini temel almıştır.

Yukarıda verilen kronoloji listesinde yer alan tarihler Ege Havzası ve Anadolu'da yapılan çalışmalar sonucu fikir verilmesi amacıyla belirtilmiştir; ancak kesin bir yargı içermemektedir. Sonuç olarak bu tarihllemeler her geçen gün yapılan çalışmalarla değişecektir. Bunun en büyük nedeni; seramik buluntuları, mimari ve metal eserler gibi buluntuların çoğalmasındır. Bu çalışmaların bilim insanları arasında halen bir tartışma konusu olmakla birlikte yapılan yeni kazılar ile birlikte çıkarılan yeni buluntuların tarihleme konusunda bizi daha pozitif yorumlara ulaştıracağı da düşünülmelidir.

Dönem kronolojisini verdikten sonra, dönemin önemli olaylarını inceleme fırsatını daha iyi yakalamış olunacaktır. Ege'de Orta Tunç Çağı'nda önemli bir güç olan Minos yer almaktadır ve dönemi içinde etkin bir rol oynamaktadır⁷⁴. Minos Uygarlığı'nın merkezi Girit Adası'dır. Girit Uygarlığı'nın deniz hâkimiyeti M.Ö. III. binyıldan beri süre gelen bir olgudur. Girit Adası Akdeniz'den geçen veya Ege Denizi'ne girip çıkan tüm deniz yollarına egemendir. Eski adı Keftiu veya Koftu olan Girit'te bu dönemde Knossos, Phaistos ve Mallia'da saraylar inşa edilmiştir⁷⁵. Girit'te önemli Tunç Çağı merkezleri arasında Tylissos, Malia, Myrtos, Syme, Phaistos, Haghia Triadha, Khania yer almaktadır⁷⁶ (**Harita**

⁷³ Dickinson 1999, 11.

⁷⁴ Çapar 1991, 145

⁷⁵ Karagöz 2005, 11.

⁷⁶ Ergin 2002, 124.

III). Ege Denizi'nde hâkimiyetlerini kuran Minoslar, buralarda önemli koloni benzeri kurmuşlardır. Koloniler arasında Kythera, Melos, Kea, Thera, Skopelos, Rodos, Karpathos ve Miletos bulunmaktadır⁷⁷. Bu merkezden yapılan ticari ilişkiler Miken döneminde daha da artacak, tüm Akdeniz Bölgesi'ni saracaktır⁷⁸. Bahsedilen ticaret özellikle Son Tunç Çağı döneminde artmıştır⁷⁹. Minos Uygarlığı'nın devamında daha güçlü bir yapıda, kolonist hareketlerde bulunan Miken Uygarlığı oluşmuştur. Girit'te İkinci Saraylar dönemine rastlayan zaman dilimi içerisinde M.Ö. 1600'lerde, Yunanistan'da önemli değişimler meydana gelmiştir. Mikenai bir anda zenginleşmiş ve güçlü bir yönetim merkezi olmuş; çok geçmeden Anadolu, Yakın Doğu ve Batı Akdeniz ile sıkı ilişkiler kurmuştur. Bundan sonraki 400 yıl içinde Kıta Yunanistan'ı ve çevre bölgelerde görülen arkeolojik bütünlük, bu uygarlığa, en önemli temsilcisi Mikenai isminden dolayı "Miken" denmesine yol açmıştır. Fakat Miken terimi, bu uygarlığın Mikenai tarafından kontrol edildiği anlamına gelmemektedir⁸⁰. Diğer bir deyişle siyasal bir çağırışımı yoktur. Bununla birlikte, Miken kültürü en açık ve geniş bir biçimde Mikenai'de izlenir. Burada bulunan A ve B Mezar Halkaları, hiçbir önceli olmaksızın ortaya çıkar ve Miken Uygarlığı'nın en belirgin ve göz kamaştırıcı özelliklerini taşırlar. Geleneksel olarak M.Ö. 1600'e tarihlendirilen B ve ondan bir yüzyıl sonraya ait A Halkası'nda yapılan kazılarda altın ölü maskeleri, altın diskler, kılıçlar ve kaliteli işçilik gösteren lüks mallar bulunmuştur⁸¹. Bu mezarlar, kuşkusuz yönetici sınıfa belki de bizzat krallara aittir. Bu yeni toplumun ortaya çıkışı, savaş arabaları ile Yunanistan'a gelen Hint-Avrupalı topluluklara bağlanır⁸². Miken kültürünün gelişimi en açık biçimde, Orta Yunanistan'da ve Peleponnessos'ta izlenebilmektedir⁸³. Gelişimin en önemli kanıtlarından biri, yuvarlak planlı, dromoslu ve bindirme tekniğiyle inşa edilmiş tholos mezarlardır. Bunların inşa edildiği dönem, aynı zamanda Mikenler'in faaliyetlerini arttırdığı zaman dilimine denk düşmektedir. Özellikle Batı Akdeniz'de (İtalya ve Sicilya) Miken çanak çömleği yoğunlaşmaya başlar ve Geç Hellas II'den itibaren Rodos, Kıbrıs, Anadolu ve diğer birçok yerde görülür⁸⁴. Arkeolojik bulgular ve metinler, Miken Çağı'nda Yunanistan'ın savaşçı bir aristokrasi ile yönetilen, uzmanlaşmış iş gücüne sahip, geniş ticari ilişkiler sürdüren bürokratik bölgelerden oluştuğunu göstermektedir.

⁷⁷ Mansel 1999, 33.

⁷⁸ Geleneksel anlatıma göre, M.Ö. III. binyılın sonunda bugünkü Yunanistan'ın kuzeyinden Ege Dünyası'na hareket eden Hint- Avrupalılar burada söz sahibi olmaya başladılar ve M.Ö. II Binin ortalarında Girit'in deniz hâkimiyeti son bulur; Mikenler ticarete egemen olmaya başlarlar. Bkz: Mansel 1999, 21.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Erdem 2002, 101-104; Pulak 2004, 78-89.

⁸⁰ Mikenler hakkında genel bir değerlendirme için Bkz: Strong 1965, 12- 15; Mansel 1999, 59- 92.

⁸¹ Ergin 2002, 76.

⁸² Erdem 2002, 5.

⁸³ Müler 2001, 51

⁸⁴ Ergin 2002, 72- 73.

M.Ö. 1200–1190 arasında Miken Uygarlığı zayıflamaya başlar ve aynı dönemde çağdaşı Hitit İmparatorluğu yıkılır. Hitit arşivleri bunun sebebi hakkında bilgi vermemekle birlikte, aynı zaman dilimi içerisinde Mısır'da Akdeniz halklarından meydana gelen bir kalabalığın neden olduğu büyük karışıklıklardan söz edilir. Firavun III. Ramses, “Deniz Kavimleri” olarak adlandırılan bu halkları M.Ö. 1191'de bozguna uğratmıştır. Bu dönemin sonunda kuzeyde Thessalia'dan güneyde Lakonia'ya kadar Pylos, Mikenai, Iolkos ve Gla gibi önemli ticari merkezler tahrip edilmiştir⁸⁵. Bu hareketlerin sonucunda Akdeniz bir kargaşaya sürüklenmiş, hala tam açıklığa kavuşmamış sebeplerden dolayı aynı dönemde Miken merkezlerinin bürokratik yapısı tamamen çökmüş, bu yapının temel taşlarından Linear B yazısı terkedilmiş ve bir daha da kullanılmamıştır⁸⁶. Latacz, Mikenler'in sonuç olarak her ne kadar da edebi metinlerini, antlaşmalarını ya da tarihlerini tabletlere geçirme gereğini görmemişlerse de, günümüze gelen Linear B kayıtlarının, onların yaşamış, gerçek toplum olduğunu gösterdiğini; onların gerçek bir toplum olduğunu söylemektedir⁸⁷.

Girit Adası'ndaki merkezler gibi Yunanistan'da da önemli Son Tunç Çağı merkezleri bulunmaktadır (**Harita IV**). Bunlar: Dendra, Lerna, Pylos, Menelaion, Lefkandi, Laurion, Tiryns'dir⁸⁸. Nitekim Son Tunç Çağı söz konusu bölgedeki ticaretin en yoğun yaşandığı dönemdir⁸⁹ ve coğrafyadan tüm ilişkili olduğu bölgeler ticaret nedeniyle etkilenmişlerdir⁹⁰. Bu etkileşim kendini sanatta, ekonomide ve birçok alanda göstermiştir.

Doğu Akdeniz'de ticaretin özellikle Son Tunç Çağı'nda yoğunlaştığını bilinmektedir⁹¹. Bu dönemde ticaretin deniz yoluyla yoğun yapıldığını kanıtlayan oldukça çok sayıda araştırma yapılmış ve birçok batık bulunmuştur. Bunlardan en önemlileri arasında bu ticareti kanıtlayan Ulu Burun batığını gösterebiliriz⁹². Kaş'ın 8,5 km. güneydoğusunda 1982 yılında bulunan Ulu Burun batığı erken tarihi, ilginç buluntuları ve taşıdığı muhteşem malzemeye dikkatleri üzerine çekmektedir⁹³. Son Tunç Çağı'na, M.Ö. XIV yüzyıla tarihlenen Ulu Burun batığının buluntuları bakır, kalay ve cam külçelerden ve çeşitli

⁸⁵ Erdem 2002, 3–4.

⁸⁶ Linear B yazısı Hitit metinleri gibi siyasi olayları açıklamada tam anlamıyla ilgili değildir; bu yüzden siyasi tarihi açıklamakta tarihe pek yardımcı olamamaktadır.

⁸⁷ Latacz 2001, 54.

⁸⁸ Ergin, 2002, 123.

⁸⁹ Ergin, 2002, 95.

⁹⁰ Müler 2001, 51–52.

⁹¹ Ünal 2000, 187.

⁹² Pulak 1988, 2.

⁹³ Pulak 2004, 80.

lkelerden gelen objelerden oluřmaktadır⁹⁴. Ulu Burun batığı ticaret ilişkisini kanıtlamamızda önemli bir paya sahiptir⁹⁵. Ulu Burun açıklarında yapılan kazıdan çıkarılan gemiye ait kabuk parçaları, Son Tunç ağı'na ait, dünyadaki en eski açık deniz gemisine aittir. Geminin yapıldığı sedir ağacının dendrokronolojik tarihlemesine göre gemi M.. 1300'de batmıřtır⁹⁶. Denizciliğin başladığı Akdeniz sularında bulunan batık, Anadolu'yla komşu medeniyetler arasındaki ilişkileri öğrenme konusunda bize büyük bir şans sunmaktadır. Son Tunç ağı'na ait olan Ulu Burun batığı diğer batıklar arasında buluntu yönünden en zengin olanıdır⁹⁷. Gemi, Son Tunç ağı'nda Doğu Akdeniz mallarını Batı'ya -Akdeniz zerinden Miken Uyęarlıęı'na ve oradan da Avrupa'ya- taşıdığı düşünülmektedir ve eldeki buluntular savunulan doğu ile batının hem ticari hem de sosyo- ekonomik alanda birbirlerinden etkilendiklerini gstermektedir⁹⁸. Son Tunç ağı'nda ticaret daha çok deniz yoluyla tercih edilmektedir⁹⁹. Özellikle denize kıyısı olan ülkeler için bu yol önemli bir yer teşkil etmektedir; çünkü kara yoluna göre daha avantajlıdır¹⁰⁰. Son Tunç ağı'nda ticaretin çok gelişmesinin en önemli sebeplerinden biri de deniz ařırđ ülkelerin birbirleri ile ilişkilerini sağlayacak deniz hattının güçlü bir yapıda olmasıdır¹⁰¹. Batık, dönemin ticaret ağını ve ticaret kültürünü anlatması açısından önemlidir. Ortadoğu ve Kıbrıs retimi olan hammaddelerin, bu ülkelerde elde edilen malların, yine bu ülkelerde arařtırđlıp geliştirilen buluşların ve fikirlerin Ege Dünyası'na aktarımđ doğu-batı yönünde işleyen deniz taşımacılığı ile gerekleřmektedir¹⁰². Bu rotayı izleyen gemiler Doğu Akdeniz kıyılarını izlemekte ve Ulu Burun mevkiini aşarak, Anadolu'nun güney batısından Ege Denizi'ne ulařmaktadır¹⁰³ (**Harita V**). Bu sava en büyük kanıt olarak; batıkta ele geçen ağırlıkların Ege sisteminden olmamasđ aksine hepsinin Ortadoğu kökenli olmasını gsterebiliriz¹⁰⁴.

Son Tunç ağı siyasi yapısı incelendiğinde çalışmanın konusu olan dönemde g dengelerinin değiştiği ve siyasi yapının merkezietçi bir hal aldığı görülmektedir. Anadolu'da beylikler dönemi son bulmuş ve uzunca bir süre bulunduğu coğrafyaya ve komşularına etkide

⁹⁴ Koç 2006, 38.

⁹⁵ nal 2000, 189.

⁹⁶ Pulak 2004, 80.

⁹⁷ Erdem 2002, 101-104.

⁹⁸ Koç 2006, 38.

⁹⁹ Müler 2001, 52.

¹⁰⁰ Denize kıyısı olan ülkelerde deniz yoluyla yapılan ticaretin kara yoluna göre daha avantajlı olmasının nedeni maliyetin daha az olmasındandır. Bkz: Ergin 2002, 95.

¹⁰¹ nal 2000, 185.

¹⁰² nal 2000, 192; Pulak 2004, 80.

¹⁰³ Pulak 1988, 30.

¹⁰⁴ Koç 2006, 40.

bulunacak Hattuşaş başkentli¹⁰⁵ Hitit Devleti kurulmuştur¹⁰⁶. Kuzey Suriye ve kısmen Filistin'de Mitanniler yer almaktadır¹⁰⁷. Güneyde ise yine Anadolu'da kurulan Hitit kadar güçlü bir siyasi yapıya sahip olan Mısır bulunmaktadır¹⁰⁸. Batıdaysa tıpkı bu devletler gibi güçlü bir yapıya sahip olan Miken Uygarlığı yer almaktadır. İleriki bölümlerde ayrıntısıyla bahsedilecek ve çalışılan konunun aslında özünü oluşturan Batı Anadolu'da, Hitit ile Miken arasında tampon bölgede yer alan küçük ülkeler yer almaktadır¹⁰⁹. Bahsedilen ülkeler kendilerinden güçlü yapıda olan Hitit ve Miken toplumlarından bağımsız politika izlemişler; zaman zaman da bu ülkelerle birlikte hareket etmişlerdir¹¹⁰. Mezopotamya topraklarında Asur ve Babil Devletleri söz sahibiydiler ve bu ülkeler verimli topraklara sahip olduğundan bütün devletler tarafından önemli bir merkez olarak görülmektedirler. Ayrıca Hitit Devleti tarafında yakından takip edilmişlerdir¹¹¹. Bu dönemde Hitit, Mısır ve Asur arasında sürekli bir siyasi çekişme bulunmaktadır ve bu mücadele buldukları coğrafyaları tamamıyla etkilemektedir. Bu ülkeler arasındaki siyasi çekişmenin kökeninde, varlıklarını sürdürebilmeleri için ellerinde tutmaları gereken verimli toprakları birbirlerine kaptırmama politikası yatmaktadır. Egede ise olay tamamıyla farklı bir yapıdaydı. Burada bulunan Minos ve Miken Uygarlıkları hiçbir zaman siyasi çekişmelerin içinde kalmamışlardır. Bunda belki de buldukları coğrafya etkili olmuştur. Minos ve daha sonra Minos Uygarlığı'nın yerini alan Miken Uygarlığı daha çok Akdeniz Dünyası ile ticari ilişkilerde bulunmuş ve siyasi mücadelelerden uzak durmuşlardır.

Yukarıda üzerinde çalışılan konu üzerinde ilişkisi olan coğrafyalar incelenmeye ve bu coğrafyalar arasında ticaret faktörünün önemi kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu kısımdan sonra Hitit İmparatorluğu ve diğer bölgelerin siyasi yapılarını işlenecektir; ancak burada Son Tunç Çağı'nda önemli bir merkez olan ve Hitit ile Mısır arasında önemli bir merkez olan Levant'a¹¹² değinilecektir ki bu merkez birçok kent devleti tarafından idare edilmektedir¹¹³.

¹⁰⁵ Eğilmez, 2005, 6.

¹⁰⁶ Klengel, 2002, 413.

¹⁰⁷ Alpman 1982, 303; Akurgal 1995, 35; Cabbar, Ekşinozluğil 2006, 23.

¹⁰⁸ Karauğuz, 2002, 240–241.

¹⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Alparslan, 2000, 3.

¹¹⁰ Batı Anadolu'da bulunan M.Ö. II. bin ülkeleri III. bölümde ayrıntısıyla işlenecektir.

¹¹¹ Hitit devletinin ana politikası I. Hattuşili döneminden beri Kuzey Suriye'ye inmek ve verimli toprakları ele geçirmek olmuştur.

¹¹² Levant, Hitit İmparatorluğu ile Mısır arasında siyasi çekişmenin neden olduğu önemli bir merkez olması nedeniyle önemli bir bölgedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: İnan 1992, 13.

¹¹³ Erdem 2002, 16.

Özellikle Son Tunç Çağı'nda, Mısır ve Hitit, dönemlerinin iki büyük gücü konumundadırlar ve varlıklarını sürdürebilmek için devamlı mücadele içerisinde. Levant kıyılarında bulunan Ugarit¹¹⁴ bu dönemde önemli bir merkezdir ve adı geçen devletlerarasında çekişmelere neden olmuştur¹¹⁵. Doğal limanlara sahip bir kıyıda, verimli ovalara bakan bir tepe üzerinde yer alan Ugarit, konumu sayesinde çok önemli bir ticaret kenti haline gelmiş, özellikle M.Ö. 1336'da Hitit egemenliğine girdikten sonra gelişerek zenginleşmiştir¹¹⁶ (**Harita V**). M.Ö. XIV. ve XIII. yüzyılda Ugarit; kalay, tunç ve diğer önemli metaller için önde gelen bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹⁷.

M.Ö. II. binyılın ortalarından itibaren ticaret ve uluslararası diplomaside Yakın Doğu'yu da içine alan atılımları sonucu, Ugarit Bölgesi, gerek kara gerekse de deniz yolu ile Mısır'ı Hitit İmparatorluğu'na, Mezopotamya'yı da Miken Uygarlığı'na bağlayan geniş bir alışveriş ağının merkezi konumuna gelmiştir¹¹⁸. Ancak bu durum Ugarit kentinin ticari konumu ve barışçıl tutumunu değiştirmemiştir. Çünkü bu dönemde Ugarit kenti gerek Mısır gerekse güneyindeki Suriye-Filistin sahilleri boyunca ticari faaliyetlerini sürdürmüş ve bu bölgelerle bağıni koparmamıştır¹¹⁹. Zaten Hitit politikasına göre Hitit'e bağımlı bölgeler, Hitit hükümdarının koruması ve gözetimi altında görülmektedir.¹²⁰ Bu nedenle de Hitit'in kurduğu ilişkiler daha çok yönetsel anlamda olup, iç ilişkileri düzenleyici ve kendisine bağıli kalındığı sürece, sadık prenslerin ek kazanımlarla ödüllendirileceğı bir anlayış üzerine kurulmuştur. Bu merkezden ticaret, yoğun bir şekilde Babil, Hitit, Nuzi, Alalah, Alaşia gibi bazı komşu ülkelerden bağımsız ya da saraya bağıli tüccarlar tarafından kara ve deniz taşımacılığıyla yapılmaktadır¹²¹. Ugarit'den gönderilen mallar tüccarlar tarafından genellikle Silifke'ye yerleştirilen Ura limanına¹²² getirilmekte ve buradan Keben, Kilisetepe, Mut, Tarhuntassa¹²³ ve Zallara¹²⁴ yolu ile Hitit merkezine gönderilmektedir¹²⁵.

¹¹⁴ Suriye'deki Lazkiye limanı yakınlarındaki Ras-Şamra'da bulunan Ugarit özellikle M.Ö. XIV- XII. yüzyıllarda Eski Yakın Doğunun önemli ticaret merkezlerinden olmuştur. Bkz. Karauğuz, 2002, 161.

¹¹⁵ Korfmann 2001, 357.

¹¹⁶ Karauğuz 2002, 161.

¹¹⁷ Yakar 1976, 121.

¹¹⁸ Ünal 2000, 189.

¹¹⁹ Koç 2006, 36.

¹²⁰ Bu konuyla ilgili bir başka bölgede Batı Anadolu bölgesidir. Bölgede bulunan yerel krallıklar Hitit'in vassal krallıkları konumundadır ve Hattuşaş bazı durumlarda bu krallıklara yardım elini uzatmaktadır.

¹²¹ Heltzer 1978, 121.

¹²² Erdem 2002, 101.

¹²³ Karauğuz 2002, 72.

¹²⁴ Bu şehir genellikle Cihanbeyli ve Tuz gölü civarına yerleştirilir. Bkz: Bahar- Koçak 2002, 38.

¹²⁵ Karauğuz 2002, 163.

Kara yolu taşımacılığında ziyade bu yerleşim merkezi deniz taşımacılığında daha ileriye gitmiştir ve önemli merkezlerle ticari ilişkiler kurulmuştur¹²⁶. Deniz taşımacılığında Fenike, Filistin sahilleri, Mısır, Hitit, Kıbrıs ve Girit'e kadar ulaşmakta, buradan karşı kıyılara geçmektedirler¹²⁷. Ugarit'de en az üç limanın olduğu bilinmektedir. Bu limanlardan gönderilen mallar arasında buğday, yağ, şarap, keten, kereste yer almaktadır. Ayrıca Ugaritli gemiciler Ege Havzası'ndan değerli Miken seramiklerini kendi ülkelerine taşımaktadırlar¹²⁸. Aynı olayın tersi Miken dünyasında da görülmektedir. Ugarit dünyasına ait buluntular buralarda yer almaktadır.

Ticaret ilişkisine bağlı bulunan buluntular, etkileşimin en çarpıcı kanıtıdır. Anadolu'nun iç kesimlerinde bulunan Miken seramikleri bu etkileşimin boyutlarını anlamamızda bize yardımcı olmaktadır. Bu saptamaya bir başka kanıt olarak, hayvan şeklinde vazoların ve üzerine cam geçirilmiş seramik şişelerin Kıbrıs'ta bulunanlarla büyük benzerlik taşımalarını gösterebiliriz. Ege Denizi'nden Mezopotamya veya İran'a uzanan etkileşim ise kadehler, çiçek taçları ve camla dekore edilen kolyelerde kendini ticaret yoluyla göstermektedir.

Buraya kadar Hitit İmparatorluğu çevresinde bulunan coğrafyalar üzerinde çalışılmıştır. Hitit İmparatorluğunu anlatırken yukarıda incelenen devletler hakkında yorumlarda bulunulacaktır. Örneğin Hitit'in ticari bağlar kurdukları Ugarit ile ve ticaret ilişkisi yüzünden Batı Anadolu kıyılarına hatta Anadolu içlerine kadar gelmiş olan Mikenleri tekrar tekrar inceleme fırsatı bulacağız.

Hitiler, tarih boyunca ilklere imza atmışlardır. Hititler ilk kez Anadolu siyasi birliğini sağlamışlardır. Diğer Anadolu beylikleriyle birlik kurarak bölgesinin ve diğer coğrafi alanların korktuğu bir güç oluşturmuşlardır¹²⁹. II. Murşili kendi koyduğu kurallar ve devlet yaşamının yıllık akışına kadar tuttuğu yıllıklarla, tarih yazımı geleneğini başlatmıştır¹³⁰. Kadeş Antlaşması tarihin ilk barış antlaşmasıdır¹³¹. Hukukta ilk tazminat uygulamasını başlatan hükümdarlık Hititler'dir. Tahıl depolama sistemi ilk kez Hititler'de planlanmıştır. Hititler, devlet mallarının envanterlerini tutarlar ve kayda geçirirlerdi. Devlet hazinesinden

¹²⁶ Ünal 2000, 192.

¹²⁷ Heltzer 1978, 150.

¹²⁸ Astour 1965, 253.

¹²⁹ Cabbar- Ekşinozluğil 2006, 11.

¹³⁰ Martino 2003, 59; Alparslan 2006, 44.

¹³¹ Kadeş savaşı M.Ö. 1285 yılında yapılmış; antlaşma 1270 yılında imzalanmıştır. Bkz: Dinçol, 1997 792; Akurgal 1995, 52; Sevin 1999, 139; Dinçol 2004, 30.

alınan ve verilen malzemeler için makbuz kullanılırdı ki bu uygulama da dünyada bir ilk olarak karşımıza çıkmaktadır¹³².

Hitit Devleti feodal ve teokratik karakterdedir¹³³. Başta Tabarna denen kral ve Tavananna unvanı taşıyan, devlet ve kült işlerinde yasal bir yeri olan kraliçe bulunmaktadır¹³⁴. Kralın mutlak, tek başına karar verme yetkisi Pankuş¹³⁵ denen meclis tarafından sınırlandırılmıştır¹³⁶. Bu kurum daha sonra tamamen kaldırılmıştır.

Kendilerine Neşalı diyen Hititler¹³⁷, Orta Anadolu'da kurdukları devletlerini o dönemin sayılı güçlü devletleri arasına sokmuşlardır¹³⁸. Hititler'i ayrıntılı biçimde ele almak ve varsayımlara, mitolojilere, zaman kopukluklarına yaslanmadan anlatmak, neredeyse olanaksızdır. Bunun öncelikle bilinmesi gerekmektedir. Başka bir gerçek de Hititler'e ilişkin sağlam ve güvenilir verilerin sürdürülen arkeolojik çalışmalar nedeniyle, dev boyutlara ulaşmış olmasıdır. Hititler'in binlerce yıl hatta tarihi çağlardan önce Anadolu'da ilk büyük İmparatorluğu kurmasıyla, etnik ve dil kökeni sorununun henüz çözülememesi, bu iki üç nokta arasında duran sorunlu belirsizliğin en iyi örneği sayılmaktadır. Temel görüntü çerçevesinde, Hititler'in Anadolu'ya dışarıdan göç ettikleri düşünülmektedir¹³⁹. Ancak, göç tarihleri ve nereden göçtükleri konusu yeterince aydınlığa kavuşturulamamış durumdadır. Göç etkileri hakkında birçok görüş bulunmaktadır. Bir olayın doğruluğunu kanıtlamak için farklı görüşlerin söylenmesi gerekir ki gerçek düşünce böylelikle net olarak anlaşılabilir. Kabul gören görüşler arasında ilk sırayı, M.Ö. II. binin başlarında yıllarında Karadeniz'in kuzeyinden başlayıp Kafkasya üstünden Anadolu'ya girdikleri tezi yer almaktadır¹⁴⁰. Hititler Anadolu'ya geldiklerinde, yerleştikleri Kızılırmak yayı içinde, "Hatti" ülkesinde ve "Hattiler" denilen bir başka halk yaşamaktadır¹⁴¹. Hattiler¹⁴², Anadolu'nun yerli halkı sayılmaktadır¹⁴³.

¹³² Cabbar- Ekşinozluğil 2006, 11.

¹³³ Bryce 2003, 4.

¹³⁴ Alp 1952, 39.

¹³⁵ Pankuş bir çeşit meclistir. Ülke sorunları burada karara bağlanırdı Böyle bir yapılanma ilk defa Hattuşa'da ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cabbar- Ekşinozlugil, 2006, 7.

¹³⁶ Akurgal 1995, 27, 77.

¹³⁷ Darga 1992, 12; Dinçol 1997, 769.

¹³⁸ Akurgal 1995, 11; Dinçol 2004, 22.

¹³⁹ Uzunoglu,-Topaloğlu 2000, 18.

¹⁴⁰ Macqueen 2001, 27; Sevin 2003, 136; Dinçol 2004, 23; Koç 2006, 2.

¹⁴¹ Gurney 2001, 27.

¹⁴² Hititler Hattilerle kaynaşmış ve bir bütünlük sağlayarak devlet kurmuşlardır. Alacahöyük Kral Mezarları'ndaki buluntular Hatti kültürünü ve daha sonraki Hitit ülkesindeki sanatında ki benzerliklerde iki kültürün kaynaştığını kanıtlamaktadır. Bkz: Koç 2006, 4-5.

¹⁴³ Cabbar- Ekşinozluğil 2006, 22.

Hititler'in özellikle dilleri yönünden "Hint-Avrupalı" bir kavim olduğu bilinmektedir¹⁴⁴. Hattiler, yeni gelenlerden daha yüksek bir kültür düzeyindeydiler¹⁴⁵. Örneğin, "güneş kursu" diye anılan tunçtan yapılmış dinsel simgelerinde orta bölümün güneşi, etrafındaki tomurcukların da gezegenleri betimlemesi, Hattiler'in ne denli bir yüksek kültüre eriştiklerini göstermesi bakımından çok önemlidir.

Hititler Hint- Avrupalı bir topluluktur¹⁴⁶; ancak kökenleri hakkında fazla bilgiye sahip değiliz¹⁴⁷. Anadolu'ya M.Ö. II. binyıl başlarında göç ettikleri varsayılmaktadır¹⁴⁸. Asur Ticaret Kolonileri dönemiyle başlayan bu ilişki sonrası merkezi devlete doğru ilk adımlar, kökeni Orta Anadolu'daki Kuşşara kentine dayanan, Pithana ve oğlu Anitta¹⁴⁹ ile atılmıştır.

Kaniş Kralı Anitta'dan yaklaşık yüzyıl sonra aynı soydan gelen Kuşşaralı Labarna Orta Anadolu'da pek çok kraldan birisi olan Piyuşti'yi bir gece baskınıyla yenilgiye uğratıp, Hattuş'u ele geçirerek egemenlik alanını genişletmiş, kendine Hattuşili kente de Hattuşa ismini vermiştir¹⁵⁰, böylelikle Hitit Devleti kurulmuştur¹⁵¹. Hattuşaş'ı başkent yapan I. Hattuşili¹⁵² ile Eski Hitit Devleti hızlı bir biçimde gelişmeye başlamıştır¹⁵³. Yazılı belgelerden edindiğimiz bilgilere göre ilk sefer Kuzey Suriye üzerinedir ve bu bölgenin ele geçirilmesine önem verilmiştir¹⁵⁴. Alalah'ı ele geçirmiştir ve daha sonraki mücadeleleri için önemli bir merkez elde etmiştir. Bu dönemlerde Mitanni Devleti henüz kurulmamış ve bölge prenslikler tarafından yönetilmektedir. Ayrıca sözü edilen yerdeki topraklar ticaretle uğraşan zengin devletlerindir¹⁵⁵. Hattuşili ilk önce Kilikya Kapısı'ndan (Çukurova) Akdeniz'e girmiş¹⁵⁶, buradan da ticaret yolu aracılığıyla Halep'e ulaşmış; ancak burayı ele geçirememiştir¹⁵⁷. Sonuç olarak Hattuşili¹⁵⁸ sıcak topraklara inmek ve ülkesinin sınırlarını genişletmek politikası izlemiştir¹⁵⁹.

¹⁴⁴ Darga 1992, 11.

¹⁴⁵ Hatti Ülkesi'nde, "Yukarı Ülke" ve "Aşağı Ülke" olarak iki coğrafi birim ve aynı zamanda iki yönetim birimi bulunurdu. Ayrıntılı bilgi için bkz: Duran 2003, 43.

¹⁴⁶ Akurgal 1995, 11; Oettinger 2002, 406; Koç 2006, 3.

¹⁴⁷ Sevin 1999, 129; Gurney 2001, 27.

¹⁴⁸ Cabbar- Ekşinozluğil 2006, 22.

¹⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Akurgal 2003, 36–39.

¹⁵⁰ Klengel 2002, 413; Sevin 2003, 137.

¹⁵¹ Akurgal 1995, 26; Sevin 1999, 129; Akurgal 2003, 55–64; Duran 2003, 18.

¹⁵² Hattuşili'nin hükümdarlık yılları M.Ö. 1650-1620'dir. Bkz: Dinçol 2004, 30.

¹⁵³ Akurgal 1995, 24; Neumann 2001,46.

¹⁵⁴ Ünal 2002, 66.

¹⁵⁵ Erdem 2002,20.

¹⁵⁶ Mansel 1999, 685.

¹⁵⁷ Brandau 2003, 44.

¹⁵⁸ Hattuşili hakkında detaylı bilgi için Bkz: Macqueen 2001,39–40.

¹⁵⁹ Gurney 2001, 30.

Hitit Devleti'nin yaklaşık olarak M.Ö. 1650 ile 1200 yılları arasındaki uzun egemenlik sürecine Hattuşaş (Boğazköy) başkentlik yapmıştır¹⁶⁰. Merkezi bölge, Kızılırmak kavsinin içinde yer almaktadır. Hitit döneminde yayılım alanında, kuzeyde Yukarı Ülke¹⁶¹, güneyde Aşağı Ülke¹⁶², doğuda Azzi-Hayaşa¹⁶³ ve İşuwa¹⁶⁴, batıda Wiluşa¹⁶⁵, Assuwa¹⁶⁶, Ahhiyawa¹⁶⁷, Arzawa¹⁶⁸, kuzeyde Pala¹⁶⁹, Kaşka¹⁷⁰, güneyde Lukka¹⁷¹, Tarhuntaşşa¹⁷², Kizzuwatna¹⁷³ ve güneydoğuda Mitanni¹⁷⁴ ülkeleri bulunmaktadır¹⁷⁵ (**Harita VI**).

Hattuşili'nin yerine torunu ve veliahdı I. Murşili geçmiştir¹⁷⁶. I. Murşili'nin askeri icraatının ağırlık noktasını Halpa ve Babil kentlerinin alınması oluşturur¹⁷⁷. Bunlardan birincisinin, Hattuşili döneminde yayılma siyasetinin ilk hedefi olarak kabul edildiği bilinmektedir¹⁷⁸. Halep'in Hititler'in egemenliğine girmesi sonucu, Ön Asya'daki kuvvet dengesi Hitit Devleti'nin lehine dönmüştür¹⁷⁹. Bu kentin alınması aynı zamanda ticaret yollarının denetiminin de Hitit Devleti'nin eline geçmesine olanak sağlamıştır¹⁸⁰. Aynı zamanda bu kentlerden pek çok ganimet ve tutsak da alınmış¹⁸¹, bunlar da Anadolu içlerine taşınmıştır. Kuzey Suriye'nin fethi, I. Murşili'ye Mezopotamya kapılarını açan en büyük etken olmuştur. Halep düşünce, aynı bölgede egemen olan Hurri kökenli prensler de Hitit ordusu karşısında tutunamayınca, I. Murşili Fırat'ı izleyerek güneye inmiştir ve Babil önlerine kadar gelmiştir. Sonuç olarak bu hükümdar da I. Hattuşili'nin yayılma siyasetini izlemiş,

¹⁶⁰ Gurney 2001, 26; Seeher 2006, 2.

¹⁶¹ <http://www.tebe.org/tr/dosyalar/index.htm>

¹⁶² <http://www.tebe.org/tr/dosyalar/index.htm>

¹⁶³ Starke 2001, 35.

¹⁶⁴ Alparslan 2002, 24- 25.

¹⁶⁵ Alparslan 2002, 25.

¹⁶⁶ Karauğuz 2002, 105.

¹⁶⁷ Starke 2001, 35.

¹⁶⁸ Karauğuz 2002, 107.

¹⁶⁹ Karauğuz 2002, 107- 108.

¹⁷⁰ <http://www.tebe.org/tr/dosyalar/index.htm>

¹⁷¹ Çevik 2001, 12.

¹⁷² Tarhuntaşşa Ülkesi Hitit'in güneyindedir. Bkz: Karauğuz 2000, 76.

¹⁷³ Kizzuwatna Anadolu'nun güneydoğusundadır. Bkz: Saygı- Keten 1991, 21; Karauğuz 2002, 42.

¹⁷⁴ Baskenti Wassukanna olan ve genellikle Kuzey Suriye bölgesine yerleştirilen Mitanni, Kerkükten Akdeniz'e kadar uzanmaktadır. Bkz: Alpman 1982, 303- 304; Akurgal 1995, 73; Dinçol 1997, 792.

¹⁷⁵ Dinçol 1982, 24.

¹⁷⁶ Akurgal 1995, 32; Macqueen 2001, 47.

¹⁷⁷ Duran 2003, 19.

¹⁷⁸ Dinçol 1997, 792.

¹⁷⁹ Klengel 2002, 413.

¹⁸⁰ Akurgal 1995, 32.

¹⁸¹ Hititliler savaştığı ülkelerden tutsakları Hattuşaş'a getirip ülke işlerinde çalıştırmaktadırlar; ayrıca bu ülkelerden getirdikleri tutsaklar yüzünden birçok defa bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmişlerdir.

Halep’i almış ve Babil’e kadar uzanarak, yaklaşık M.Ö. 1550 senesinde, burayı da yakıp yıkararak Hammurabi sülalesini sona erdirmiştir¹⁸².

I. Murşili’den sonra devlet bir kargaşa dönemine girmiştir ve devletin başına birçok kral geçmiştir¹⁸³. Bunlar içinde en önemlilerinden biri Telipinu’dur¹⁸⁴. Kral tahta çıkar çıkmaz ülke içi çekişmelere son vermek için önemli yasalar çıkarmıştır¹⁸⁵. Telipinu zamanından kalma yazılar hem Hitit tarihine ışık tutmaktadır, hem de Telipinu ilk olarak krallığın kime kalacağını belirlemiştir¹⁸⁶. Kral: **“Birinci kadından doğan erkek çocuk kral olur. Eğer birinci sıradan bir prens yoksa ikinci sıradan olan erkek çocuk kral olur. Bir kral çocuğu, bir oğlan mevcut değilse, bu durumda birinci sıradan olan kız evlendirilir, onun kocası kral olur”**¹⁸⁷” hükmünü vererek kargaşayı önlemiştir.

Dinçol’un, Eski Hitit dönemi olarak adlandırdığı dönem Telipinu’yla son bulmuştur¹⁸⁸. Telipinu’dan sonra sırasıyla devletin başına Tahurvali, Alluvamna, II. Hantili, II. Zidanta, II. Huzziya, I. Muvattalli (1500- 1450)¹⁸⁹, I./II. Tuthaliya (1450–1420), I. Arnuvanda (1420–1400), II./III. Tuthaliya geçmiştir (1400–1380)¹⁹⁰. Bu dönem Dinçol’a göre Orta Hitit dönemi olarak adlandırılmaktadır¹⁹¹. Kral II./III. Tuthaliya’dan sonra oğulları Genç Tuthaliya tahta geçmiştir¹⁹². Akurgal, II. Tuthaliya’nın taht başına geçer geçmez Kuzey Suriye ile ilgilendiğini söylemektedir¹⁹³. II./ III. Tuthaliya’dan sonra Hattuşaş’ın başına I. Şuppiluliuma geçmiştir¹⁹⁴. Hitit Devleti kralla birlikte daha güçlü olmuş ve imparatorluk haline gelmiştir¹⁹⁵. I. Şuppiluliuma ülkenin sınırlarını Kuzey Suriye’ye, etki alanını da Kuzey Mezopotamya’ya kadar yaymıştır¹⁹⁶. Hitit Devleti’nin kurulduğu yıllardan beri asıl siyasi politikasını güneye inmek ve verimli topraklara hâkim olmak olarak değerlendirebiliriz. Huriler’in M.Ö. 1500 yıllarında kurduğu Mitanni Devleti’ni yıkmıştır¹⁹⁷. I. Şuppiluliuma

¹⁸²Akurgal 1995, 73; Dinçol 2004, 27.

¹⁸³Klengel 2002, 414.

¹⁸⁴Telipinu’nun hükümdarlık yılları MÖ 1525–1500 yıllarıdır. Bkz: Dinçol 2004, 30.

¹⁸⁵Akurgal 1995, 34; Gurney 2001, 30–32; Çığ 2002, 123- 124.

¹⁸⁶Duran 2003, 20.

¹⁸⁷Akurgal 2003, 66.

¹⁸⁸Dinçol 2004, 27.

¹⁸⁹Dinçol, Tahurvaili- I. Muvattalli dönemi arasına M.Ö. 1500- 1450 tarihlerini vermektedir. Bkz: Dinçol 2004, 30.

¹⁹⁰Dinçol 2004, 30.

¹⁹¹Dinçol 2004, 30.

¹⁹²Akurgal 2003, 78–79.

¹⁹³Akurgal 1995, 37.

¹⁹⁴Dinçol 2004, 30.

¹⁹⁵Sevin 2003, 148; Akurgal 2003, 79.

¹⁹⁶Klengel 2002, 415.

¹⁹⁷Neumann 2001, 46; Erdem 2002, 39–41; Karauğuz 2002, 204.

döneminde de kendisinden önceki hükümdar gibi Batı Anadolu Bölgesi'nde bulunan krallıklarla mücadele edilmiştir¹⁹⁸. Hükümdarın bölgede yaptığı mücadeleler, M.Ö. II. binyıl siyasi coğrafyası işlenirken ayrıntılı olarak ele alınacaktır. I. Şuppiluliuma'dan sonra tahtın başına ilk önce II. Arnuvanda geçecektir¹⁹⁹. Ancak babasıyla birlikte çıktığı Suriye seferinde yakalandığı veba hastalığından dolayı imparatorluk başında bir yıl kadar kısa bir süre kalmıştır ve onun yerine I. Şuppiluliuma'nın küçük oğlu II. Murşili geçmiştir²⁰⁰. Hitit İmparatorluğu'nun en başarılı krallarından birisi olarak adı geçmektedir. Kargamış'a kardeşini, kardeşi ölünce de oğlunu; Halep'e yeğenini kral yaparak Yakındoğu'daki Hitit egemenliğinin gücünü sürdürmüştür²⁰¹. II. Murşili imparatorluğun başına geçer geçmez Batı Anadolu politikasıyla ilgilenmeye başlamıştır. I. Şuppiluliuma'nın ölümünden sonra karışıklıklar yeniden başlamıştır, ancak yerine geçen oğlu II. Murşili kısa sürede duruma hâkim olmuştur. M.Ö. 1343'den 1310'a kadar tahtta kalan II. Murşili²⁰², çoğunlukla hükümdarlık yıllarında anlaşmalar yaparak ve diplomasi yoluyla diğer devletlerle iyi ilişkiler kurmuştur ve böylece İmparatorluğun sınırlarını güvenceye almıştır.

Babası I. Şuppiluliuma'nın icraatını da bize aktaran II. Murşili, kendi döneminde olup bitenleri egemenlik yıllarına ayırarak, ayrıntıları ile vermektedir²⁰³. İcraatlarının yazıldığı bu tür belgeler yıllık olarak bilinir. II. Murşili'nin yıllıkları Ön Asya tarih yazıcılığı içinde anlatım biçimi ve ayrıntılara girmesi açısından çok önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle devletlerarası antlaşma metinlerinin başlarına konan ve o güne değin, antlaşmanın yapıldığı devletle ilişkilerin nasıl geliştiğini özetleyen ve geriye bakış adını verdiğimiz bölümler, Hititler'de tarih bilincinin ne denli güçlü olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca tabletler sayesinde Hitit ve onun coğrafyasında bulunan olayları rahatlıkla öğrenmekteyiz. II. Murşili yıllıkları, şimdiye değin Boğazköy arşivlerinde bulunmuş en geniş tarih içerikli belge topluluğunu oluşturmaktadır²⁰⁴. Bunları birinci sınıf tarih kaynaklar olarak değerlendirmekteyiz. Bu bakımdan, İmparatorluk döneminin en güçlü krallarından biri olan II. Murşili dönemi ile ilgili hemen hemen her bilgiyi yıllıklardan öğrenebilmekteyiz.

¹⁹⁸ Çapar 1981, 314.

¹⁹⁹ Dinçol 2004, 30.

²⁰⁰ Akurgal 1995, 47; Macqueen 2001, 51.

²⁰¹ Akurgal 2003, 83.

²⁰² Dinçol 2004, 30.

²⁰³ Çığ 2002, 165; Alparslan 2006, 44.

²⁰⁴ Çığ 2002, 165.

Yine II. Murşili tarafından hazırlanmış olan anlaşmalardan ve Mısır ile Suriye'ye ilişkin belgelerden kendisinin ve babasının iktidarı hakkında önemli bilgiler edinilmektedir. Arzawa Ülkesiyle yapılan savaşlar bu dönemin en önemli olayıdır²⁰⁵. Savaşlar sonucunda Arzawa tekrar konfederasyona katılmıştır²⁰⁶.

II. Murşili'den sonra tahta çıkan en büyük oğlu II. Muvattalli Hitit tarihi açısından önemli bir imparatordur²⁰⁷. II. Muvattalli kral olur olmaz küçük kardeşi Hattuşili'nin ihtiraslı tutumuyla karşılaşmış, gözü imparatorlukta olan kardeşiyle geçinememiştir. Bu yüzden de Hattuşaş ve çevresinin idaresini ister istemez ona bırakarak Konya Ovası'nda bir yerde bulunması gereken Tarhundassa kentine taşınmış ve orada kendisi için ayrı bir krallık kurmuştur²⁰⁸. İmparatorun en önemli olayı ve adının kitaplarda geçmesinin en önemli nedeni Mısır cephesidir. Kuzey Suriye'de Amurru Kralı'nın Mısır Hükümdarlığı'nı kabul etmesiyle Hitit ve Mısır arasındaki mücadele, hem siyasi hem de ekonomik olarak kaçınılmaz hale gelmiştir²⁰⁹. Tarihin en önemli olaylarından birisi olarak gösterilen Kadeş Savaşı²¹⁰ (M.Ö. 1285) Hititler için zafer niteliğindedir²¹¹ ve yapılan savaş sonrası Kuzey Suriye üzerindeki denetimi zarar görmemiştir²¹². Kadeş Savaşı sonrası tarihte bir ilk olay yaşanmış olup, iki ülke arasında barış antlaşması imzalanmıştır²¹³. İmparator, hükümdarlığı sırasında devlet içi çekişmelerle uğraşmaktadır ve bu da siyasi yapıyı zayıflatmaktadır²¹⁴. Böylece düşman ülkeler Hitit'in içinde bulunduğu durumdan yararlanmak istemektedirler. Asur devleti bu durumdan ve Kadeş savaşından yararlanarak Mitanni devletini kendisine bağlamıştır²¹⁵.

II. Muvattalli ölünce yerine, oğlu Urhi-Teşup -III. Murşili adıyla- tahta geçmiştir²¹⁶. II. Muvattalli'nin resmi olmayan oğlu Urhi-Teşup, yönetim merkezini yeniden Hattuşaş'a taşımıştır. Ancak yeni imparator daha çok huzursuzluk kaynağı olmuş ve

²⁰⁵ Bryce 1974, 103; Ünal 2003, 26.

²⁰⁶ Arzawa M.Ö. II. binde Batı Anadolu'da varlığını sürdüren bir topluluktur ve II. Murşili zamanında bu krallık üzerine sefere çıkmıştır. Bu savaş sonrası Arzawa Krallığı kontrol altına alınmış ve Hitit'in Batı Anadolu'daki tehlikesi son bulmuştur. Bkz: Macqueen 2001, 51; Alparslan 2006, 44.

²⁰⁷ Dinçol 2004, 35.

²⁰⁸ Klengel, 2001 417; Alparslan 2007, 161.

²⁰⁹ Kadeş Savaşı Hiti ile Mısır ilişkisinde önemli paya sahiptir. Ayrıntılı bilgi için Meltem Alparslan'ın II. Muvattalli Dönemi adlı Doktora Tezine bakabilirsiniz.

²¹⁰ Neumann Kadeş Savaşı'nın M.Ö. 1275 yılında yapıldığını söylemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Neumann 2001, 46.

²¹¹ Duran 2003, 28; Cabbar- Ekşinozluğil 2006, 4-5.

²¹² Akurgal 1995, 52- 53; Macqueen 2001, 52.

²¹³ Dinçol 1997, 792; Gurney 2001, 39-40; Sevin 2003, 156; Cabbar- Ekşinozluğil 2006, 11.

²¹⁴ Alparslan 2007, 87.

²¹⁵ Darga 1992, 15.

²¹⁶ Ünal 2002, 82; Karauğuz 2002, 199.

imparatorluğu yaklaşık yedi yıl sürmüştür²¹⁷. III. Hattuşili, III. Murşili'yi tahtan indirip Hattuşaş'ın başına geçmiştir. III. Hattuşili adıyla tahta çıkan Hattuşili, barışçı bir siyaset izlemiştir. Asurluların giderek tehlikeli olması Hitit ve Mısır İmparatorlukları'nı anlaşmaya zorlamıştır. Tarihte Kadeş Antlaşması adıyla bilinen anlaşmanın Mısır kopyası Mısır Kamak Tapınağı'nda, Hitit kopyası ise Hattuşaş devlet arşivinde bulunmaktadır. Kadeş Savaşı'yla ilgili bilgilere ise yalnız Mısır tapınaklarından Ebu Simbel, Karnak ve Luksor'da rastlanır²¹⁸. Kadeş Antlaşması sonrasında II. Ramses'in bir Hitit prensesiyle evlendiğini, bu evlilik onuruna Ebu Simbel'e dikilen taştan öğrenmekteyiz. Böylece her iki imparatorluk arasında sağlam bir barış kurulmuş olmaktadır. Hattuşili dönemi belgelerinde imparatorun mührü yanında bir başka mühür daha vardır. Hurrili bir rahibin kızı olan Kraliçe Pudu-Hepa bu mührün sahibidir. Kraliçenin yönetimde, iç ve dış siyasette oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Hattuşili Amurru Prensiği'ni²¹⁹ de Mısır gibi evlilik yoluyla bağlaştığı haline getirmiştir²²⁰. Böylelikle Kuzey Suriye'yi garanti altına almıştır. Çünkü tampon devlet Mitanni Krallığı'nı ortadan kaldıran Asurlar'ın önünde hiç engel kalmamıştır. III. Hattuşili'nin hükümdarlık döneminde imparatorluk oldukça iyi bir siyasi yapıya ulaşmıştır. Döneminde meydana gelen en önemli olay, kendinden önceki dönemde Hattuşaş'ın başında bulunan II. Muvattalli döneminde meydana gelen Kadeş Savaşı'nın geciken barış antlaşmasını imzalamasıdır²²¹. Bunu yaparak tarihin ilk barış imzalarının atılmasına katkıda bulunmuşlardır²²².

III. Hattuşili'den sonra Hattuşaş'ın başına oğlu IV. Tuthaliya geçmiştir. Hükümdarın imparatorluk yılları M.Ö. 1250–1220 yıllarıdır²²³. Hititler eskiden beri ellerinde bulundurdukları toprakları koruma politikası içindedirler. İmparator hükümdarlık yıllarında Asur tehlikesinin farkındadır ve gerekli önlemleri almıştır²²⁴. M.Ö. 1250'de tahta çıkan IV. Tuthaliya, genç ve deneyimsiz olduğu için devletin zayıflayıp gücünü yitirmesinde en büyük etkendi. Toprak kayıpları, Anadolu'da başlayan ayaklanmalar, Kaşka saldırıları devletin

²¹⁷ Dinçol 2004,30.

²¹⁸ Cabbar- Ekşinozluğil 2006, 5.

²¹⁹ Karauğuz 2002, 176- 177.

²²⁰ Dinçol 2004, 36.

²²¹ Akurgal 1995, 58.

²²² Akurgal 2003, 96.

²²³ Dinçol 2004, 30.

²²⁴ Akurgal 2003, 102.

çöküşünü hazırlamıştır. Deniz Halkları'nın göçleri²²⁵ ve Asurlular'ın Fırat bölgesine saldırıları, IV. Tuthaliya döneminin diğer önemli olaylarıdır²²⁶.

III. Arnuvanda ve II. Şuppiluliuma'nın egemenlikleri döneminde de devletin çöküşü devam etmiştir²²⁷. II. Şuppiluliuma saltanatının Ege göçleriyle sarsıldığı bilinmektedir. Birçok prensliğin bağımsızlığını ilan etmesi toprak kayıplarını hızlandırmıştır. Hükümdarın tahta oturduğu dönemde yazıtlardan anlaşıldığı gibi ülkenin her yanında kargaşa vardır ve kral bunları düzene sokmak için yoğun çaba harcamıştır. Mısır kaynaklarından öğrenildiği kadarıyla IV. Tuthaliya'nın oğulları döneminde kıtlık ve kıyılara yapılan saldırılar devleti zorlamıştır. Ege göçü olarak adlandırılan kavimler, yalnız Hatti Ülkesi için değil, tüm Doğu Akdeniz için yıkıcı etki bırakmıştır²²⁸. Ancak göçün ayrıntıları henüz tam olarak bilinmemektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi kavimlerin adı Hattuşaş metinlerinde ve Mısır belgelerinde geçmektedir. Hattuşaş'ın son iki imparatoru sırasında sahip oldukları topraklarda kuraklık yaşandığı ve bundan dolayı diğer olayların gerçekleştiği bilinmektedir. Bu nedenlerin birleşmesi ve kavimlerin yoğun bir baskısı sonucu Hitit Hükümdarlığı otoritesini kaybetmiş ve M.Ö. 1200 yıllarında bilgi edindiğimiz çivi yazıları son bulmuştur²²⁹. Böylece Hattuşaş'ın²³⁰ varlığı sona ermiştir.²³¹ İmparatorluğun yıkılması ülkenin tamamen yok olduğu anlamına gelmemektedir. Hititler, III. Murşili'nin sürgünde olan oğlu Hartappu'nun krallığında varlığını Aşağı Ülke'de yaşatmıştır. Böylece Hitit İmparatorluğu tarih sahnesinden silinmiş ve Güney Anadolu Bölgesi'nde şehir devletleri halinde varlığını bir süre daha devam ettirmiştir²³².

Son Tunç Çağı'nın sonunu getiren olay yaklaşık M.Ö. 1200 yıllarına tarihlenen Deniz Kavimleri olarak adlandırılan göçlerdir²³³. Bu göçler, Mısır yazılı kaynaklarına göre²³⁴ M.Ö. XIII. yüzyıl sonları ile M.Ö. XII. yüzyıl başlarında birçok Yakındoğu devletinin yıkımlarına neden olan ve kuzeyden ya da kuzeydeki denizden gelen halkların göçü olarak nitelendirilmektedir²³⁵. Kavimler göçü olarak anılan bu hareket için kullanılan "Sea People"

²²⁵ Singer 1983, 215; Dinçol 2004, 44.

²²⁶ Alok- Yalçın 2007, 44.

²²⁷ Klengel 2002, 419; Lloyd 2003, 45.

²²⁸ Özkan 1998, 73.

²²⁹ Muslubası- Topaloğlu 2000, 21.

²³⁰ Sevin 1999, 140.

²³¹ Uzunoğlu- Topaloğlu 2000, 19.

²³² Muslubası- Topaloğlu 2000, 21; Dinçol 2004, 48.

²³³ Sandars 1978, 12; Akurgal 1995, 93; Akdeniz 1999, 100.

²³⁴ Deniz Halkları göçünden ilk kez söz etmiş Mısır Fravunu Merneptah döneminde M.Ö. 1236'da olsa da göçün en azından XIII. yüzyılın II. yarısına kadar indiği düşünülmektedir. Bkz: Özveri 2003, 42.

²³⁵ Özkan 1998, 72.

terimi ilk kez 1881 yılında ortaya atılmış yeni bir adlandırmadır²³⁶. “Deniz Halkları” ya da “Ege Göçü” olarak tanımlanan ve Yunanistan, Anadolu, Suriye, Levant’da büyük yıkımlara yol açan hareketler sonucunda bu ülkelerin birçoğu 200–400 yıl sürecek olan bir belirsizliğin yaşandığı döneme girmiştir²³⁷. Bu uygarlıklardan en çok Kızılırmak yayı içerisinde yaşantılarını sürdüren Hititliler etkilenmiş ve bu dönemden sonra Geç Hitit Krallıkları’nın varlığına rastladığımız döneme kadar hiçbir uygarlık izine rastlanılmamıştır²³⁸. Söz konusu olay kuzeyden başladığı öne sürülen büyük bir göçtür. Bu kavimlerin nereden geldikleri hakkında çok çeşitli yorumlar yapılmıştır. Genel görüş kavimlerin Ege Bölgesi’nden geldiği yönündedir²³⁹. Genel olarak yukarıda bahsedilen tüm bölgelerde ekonomik ve politik bir kriz ortaya çıkmış, dış etkenler de bu ortaya çıkan krizi tetiklemiştir. Son olarak gelişen göç hareketi, sarsılan sistemleri yıkıcı bir unsur haline gelmiştir. Deniz Kavimleri’nin²⁴⁰ göç hareketi sadece Anadolu coğrafyasını etkilememiştir²⁴¹. Kıta Yunanistan’da, Kıbrıs’ta ve Suriye’deki arkeolojik araştırmalar bu bölgelerde de Deniz Kavimleri olarak adlandırılan topluluğun etkisinin hissedildiğini göstermektedir²⁴². Deniz Kavimleri etkisini geniş coğrafyalarda hissettirmiş, devletlerin zayıflamasına hatta yıkılmalarına neden olmuştur²⁴³. Mısır kaynakları bu kavimlerin birden bire ortaya çıkmadığını M.Ö. XIII. yüzyılda başladığını ve özellikle M.Ö. XII. yüzyılda yoğunlaştığını bildirmektedir²⁴⁴. Mısır Hükümdarlığı da kavimlerin baskıları sonucu zayıflamıştır²⁴⁵. Sonuç olarak Deniz Kavimleri olarak adlandırılan topluluk güneye doğru ilerlemiş ve yukarıda da bahsedildiği gibi bir dönemin en önemli siyasi gücü olan Hattuşaş başkentli Hitit İmparatorluğu’nun yıkılmasına sebep olmuştur. Ayrıca Tunç Çağı’nın son bulmasına, 400 yıl kadar karanlık çağ yaşanmasına; -yani bu geçen süre içinde net bilgiler alamamamıza- sonra da Demir Çağı’nın başlamasına neden olmuştur²⁴⁶.

Son Tunç Çağı’nı da önemli siyasi oluşumları anlattıktan sonra ticareti hatırlatıp üzerinde çalıştığımız Hitit siyasi tarihini bitirmeliyiz. Bu dönem özellikle az önce de bahsedildiği gibi ticaret ve ekonomi açısından önceki yüzyıllardan ayrılmakta ve saray

²³⁶ Özveri, Deniz Kavimleri kavramının Gatón Maspero tarafından bilim dünyasına kazandırıldığını söylemektedir. Bkz: Özveri 2003, 41.

²³⁷ Kozbe 1997, 656.

²³⁸ Özkan 1998, 75.

²³⁹ Barnett 1969, 361.

²⁴⁰ Eğilmez 2005, 50.

²⁴¹ Özkan 1998, 80.

²⁴² Eğilmez 2005, 49.

²⁴³ Eğilmez 2005, 50.

²⁴⁴ Muhly 1989, 11.

²⁴⁵ İnan 1992, 118.

²⁴⁶ Sandars 1978, 9–13; Akdeniz 1999, 100.

kontrollü ticaretin kullanılmaya başlandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezopotamya'da başlayan bu ticaret ağı zamanla bu dönemde özellikle farklı coğrafyalarda kendine pay bulmuş, Ege'ye kadar ulaşmış ve yoğun bir biçimde devam etmiştir. Bu dönemde Hattuşaş başkentli Hitit İmparatorluğu, Çukurova ve Suriye gibi ticaretin önemli merkezlerini ele geçirmiştir ve kendisi gibi güçlü bir yapıya sahip olan Mısır ile komşu olmuştur. İki ülke, burada bulunan, Ugarit gibi, önemli jeopolitik yapıya sahip olan yerleşimler için mücadele etmişlerdir. Diğer yandan iki ülkenin de büyük bir yapıya sahip olmaları mücadele içinde olmalarına neden olmuştur. Ugarit gibi Kıbrıs da maden yatakları²⁴⁷, özellikle bakır bakımından zengin olduğundan mücadele içinde adından sık sık söz ettirmiştir²⁴⁸. Sonuç olarak Son Tunç Çağı'nda ticaret önemli bir etken olmuştur ve sadece iki ülke arasında gerçekleşmemiştir. Burada konumuzla ilgili olduğundan özellikle Hitit ve etkileri üzerinde durulmuştur. Bahsedilen dönemde tüm Akdeniz ve Ege Bölgesi dâhil olmak üzere tüm bölge coğrafyası etkilenmiştir ve bölgeler arası ilişkiler kurulmuştur. Kurulan ilişkileri hem yazılı kaynaklar hem de konuyla ilgili arkeolojik buluntular kanıtlamaktadır.

²⁴⁷ Erzen 1976, 93–115.

²⁴⁸ Ünal 2000, 191.

HİTİT KRAL LİSTESİ

ESKİ HİTİT DÖNEMİ

- 1650–1620 I. Hattuşili (= II. Labarna)
1620–1590 I. Murşili (Babil'in zaptı M.Ö. 1594)
I. Hantil
I. Zidanta
Ammuna
I. Huzziya
1525–1500 Telipinu

ORTA HİTİT DÖNEMİ:

- 1500 Tahurvaili
Alluvamna
II. Hantili
II. Zidanta/Zidanza
II. Huzziya
I. Muvattalli
1450–1420 I./II. Tuthaliya
1420–1400 I. Arnuvanda
1400–1380 II./III. Tuthaliya

İMPARATORLUK DÖNEMİ:

- 1380–1345 I. Şuppiluliuma
1345–1343 II. Arnuvanda
1343–1310 II. Murşili
1310–1282 II. Muvattalli (Kadeş Savaşı 1285)
1282–1275 III. Murşili (=Urhi-Teşup)
1275–1250 III. Hattuşili (Kadeş Antlaşması 1270)
1250–1220 IV. Tuthaliya
1220–1215 Kurunta (=Ulmi-Teşup)
1215–1210 III. Arnuvanda
1210–1200 II. Şuppiluliuma

Tablo 1: (Dinçol 2004, 30'dan alınmıştır.)

IV. BÖLÜM: M.Ö. İKİNCİ BİNYIL'DA HİTİT- BATI ANADOLU İLİŞKİLERİ

Batı Anadolu Bölgesi uygun jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca birçok yerleşime sahne olmuştur. M.Ö. II. binyılda da aşağıda değinilecek vassal devletler²⁴⁹ tarafından yerleşim alanı olarak kullanılmıştır. M.Ö. II. binde Batı Anadolu'nun lokalizasyonu günümüzde açıklığa kavuşmamış en tartışmalı bölge durumundadır. Bölge dışında Anadolu'da yer alan çoğu sorunlu yerleşimin lokalizasyonları başarıyla yapılmıştır. Bu durumun nedeni olarak, sözü edilen tarihlerde Kıta Yunanistan'da Miken Uygarlığı, Orta Anadolu'da da Hitit İmparatorluğu olmak üzere iki gelişmiş uygarlığın yer almasını ve Batı Anadolu kültürlerinin, ele geçirilen birkaç buluntu dışında varlıklarını gösterecek kanıtların yok denilecek kadar az olmasını gösterebiliriz. Bu savı kanıtlayan Karabel Anıtı, İzmir'in hemen doğusunda, Torbalı İlçesi Kemalpaşa- Nif'de bulunmaktadır (**Resim 3- 4**). Karabel Anıtı, Küçük Menderes Vadisinden Bozdağlar'ı aşarak Gediz Vadisi'ne ulaşan stratejik bir konumdadır²⁵⁰. Batı Anadolu'da Hitit İmparatorluk Çağı'nda kalan kaya anıtlarından birisi de, Manisa- Turgutlu karayolu üzerindeki Akpınar'dadır²⁵¹. Latmos'da bulunan Luwi hiyeroglifleri bulunan kitabe²⁵² ve Torbalı İlçesi Pancar Beldesi'nde bulunan stele ait bacak parçası²⁵³ da Hitit- Ege ilişkisini gösteren diğer buluntulardır (**Harita IX**).

M.Ö. II. binde Anadolu'ya hâkim olan Hititler, yayılımcı biri siyaset izlemiş ve Anadolu ile Yakın Doğu'nun birçok ülkesinin kendine bağlayarak vassallık sistemine dâhil etmiştir. Doğal olarak Batı Anadolu ile ilişki içinde olan Hititler bu sebeple Ege Dünyası ile de temas içindeydi. Çalışmamız tartışmalı olan ilişkiyi ortaya koymaya, yürütülen siyasetleri anlatmaya ve varolan sorunlara çözüm bulmaya yönelik yapılmıştır.

Çevik, yukarıdaki sebeplerden dolayı (Batı Anadolu'nun M.Ö. II. bin kültürü hakkındaki bilgi eksikliği nedeniyle) Batı Anadolu'nun M.Ö. II. binyıl kültürlerini prehistorik çağlar kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir²⁵⁴; çünkü Batı Anadolu siyasi coğrafyası içinde olunan çağda yazının bulunmasına rağmen aydınlatılamamıştır. M.Ö. II. bin

²⁴⁹ M.Ö. II. binyılda Anadolu'da yayılımcı politika izleyen Hititler Batı Anadolu'da bulunan ülkeleri vassallık haline getirip, sınırlarını güvence altına almıştır. Bkz: Yakar 1976, 117.

²⁵⁰ Sevin 2003, 167.

²⁵¹ Darga, 1992, 185.

²⁵² Peschlow- Bindokat- Herboldt 2001, 363; Niemeier 2002, 522, Akdeniz 2006, 9.

²⁵³ Işık 2007, 16.

²⁵⁴ Çevik 2001, 71.

Batı Anadolu lokalizasyon sorununun çözülmesi için, bölgede söz konusu dönemi kapsayan araştırmaların yaygınlaşması ve buluntuların artması gerekmektedir²⁵⁵. Buluntu ve diğer arkeolojik belgeler arttıkça bölge ile ilgili düşünceler de sağlam temellere oturtulacaktır.

M.Ö. II. bin Batı Anadolu lokalizasyonu hakkında en önemli bilgileri Hitit metinlerinden öğrenmekteyiz²⁵⁶. Hitit dönemi Anadolu coğrafyası araştırmalarında geçerli kanıtlara ihtiyacımız vardır. Bulabildiğimiz kanıtlar yakın ilişki halinde geçen birçok yer adını doğru lokalize etmemize yarayacaktır²⁵⁷. Anadolu'nun birçok yönünde girilen mücadeleleri de konu alan siyasal içerikli belgelerden, dinsel içerikli metinlere, dökümler ve kült eşyaları listelerinden mektuplara kadar hemen hemen her türde içeriğe sahip çivi yazılı tabletlerden Hitit coğrafyası hakkında bilgi edinilmektedir²⁵⁸.

M.Ö. II. bin Batı Anadolu tarihsel coğrafyasının sorunlarının çözümünde dayanak oluşturacak az sayıda buluntu bilindiği için, Hitit metinlerinde adı geçen şehirler ve bölgeler, deniz ya da nehir kıyısında olmaları veya çevrelerindeki dağlar gibi fiziki özellikleri öncelikle göz önünde bulundurularak, varsa diğer verilere göre lokalizasyon denemeleri yapılmalıdır.

Hititçe çivi yazılı belgelerde, çoğunluğu yerleşim yeri adı olan binlerce coğrafi isim geçmektedir²⁵⁹. Bugün bu coğrafi isimlerin çok azı hakkında çivi yazılı belgelerin bize ulaştırdıklarından daha fazla bilgiye sahibiz ve isimlerin çok azı üzerinde lokalizasyon çalışmaları yapılabilmektedir. Hitit dönemi Anadolu coğrafyası üzerine yapılacak olan çalışmalar, bu dönem ile ilgili coğrafya problemlerinin çözümüne katkıda bulunmanın yanında, söz konusu dönemin siyasal, sosyal ve kültürel tarihine ilişkin çalışmalar için de önemli bir temel oluşturacaktır.

Hititler, M.Ö. II. binde çeşitli nedenlerle Batı Anadolu'daki ülkelerle ilişkilerde bulunmuşlardır²⁶⁰. Batı Anadolu'da yaşamış olan bu ülkeler ile siyasal mücadelelere girişmiş,

²⁵⁵ Hitit metinleri dışında Linear B ve özellikle Linear A tabletlerinin de tam olarak okunmasıyla bölge lokalizasyonu daha kolay çözüme ulaşacaktır. Kıta Yunanistan kökenli tabletlerin, daha çok siyasi içerikten çok ekonomik içerikli olduklarını da unutmamalıyız.

²⁵⁶ Stewig 1970, 9.

²⁵⁷ Duran 2003, 35.

²⁵⁸ Bunun en büyük kanıtı II. Murşili'nin yıllıklarıdır. Bu yıllıklar sayesinde dönem olaylarını öğrenmekteyiz.

Bkz: Bryce, 1974 103- 116.

²⁵⁹ Bu coğrafi isimler için bkz: H. Ertem, Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini, Ankara, 1973.

²⁶⁰ Yakar 1976, 125.

bazen de dostane ilişkiler kurmuşlardır. Bu ülkelerle Hititler arasında hem ekonomik hem de siyasi ilişkiler gerçekleşmiştir²⁶¹.

Tarihsel anlamda M.Ö. II. bin Batı Anadolu siyasi coğrafyasının detaylarına girmeden bizim için önemli anekdotları bir kez daha hatırlamak yararlı olacaktır. Yukarıda Hitit- Batı Anadolu ilişkilerine kısaca değinilmiştir; ancak bu ilişkide kesin sonuçlara ulaşmak oldukça zordur. Kesin sonuçlara varamamızın nedeni üzerinde çalışılan M.Ö. II. binyıl tarihinin, bölge coğrafyasında karanlık bir dönem olmasıdır. M.Ö. II. bin Batı Anadolu siyasi coğrafyasına ait elimizdeki bilgiler kesin sonuçlara ulaşmamıza engeldir. Bu yüzden, savunduğumuz düşünceler varsayımlar üzerinden değerlendirilmiş ve ortaya çıkan sonuçlar paylaşılmıştır. Örnek vermek gerekirse; 2002 yılında Kadıkalesi kazısında bulunan Hitit üslubunda yapılmış metal heykelciği²⁶²; Hitit- Ege ilişkisini kanıtlamakta dönüm noktası olarak kabul etmekteyiz. Bulunan bu tür eserlerin varlığı her geçen gün bizi kesin yargılara ulaştıracaktır; ancak şimdilik kesin bir tezde bulunmamaktayız. Alparslan, bu yüzden araştırmada görüşlerimizi kesin yargılardan çok mantıksal çerçevede irdelememiz gerektiğini söylemektedir²⁶³. Bu nedenle bizim getireceğimiz tarihsel tarihsel rekonstrüksiyon, sadece bütün metinleri ve verileri değerlendirerek vardığımız sonuçlardan yola çıkarak hazırlanmalıdır. Dolayısıyla “Nasıl idi?” sorusuna cevap vermekten çok, “Nasıl olmuş olabilir?” sorusuna cevap vermektir. Elimizdeki buluntuların ve belgelerin artması ile de görüşümüzün değişeceği de unutulmamalıdır²⁶⁴.

Hitit- Ege ilişkileri tespit edilen kadarı ile I./II. Tuthaliya döneminde başlamaktadır, bu dönemi yaklaşık M.Ö. XV. yüzyılın ikinci yarısına tarihlemekteyiz. Hitit- Ege ilişkisini açıklamakta bölgede çıkarılan eserlerin az olması bizi siyasal olayları incelemeye zorlamaktadır. Hattuşaş’ın batı ve güneybatısındaki ülkelerin kralları ile kimi zaman antlaşmalar yoluyla, kimi zaman da güç kullanarak bir denge sağlanmaya çalışılmış olmasına rağmen²⁶⁵, Hitit batıda hiçbir zaman güvende olmamış ve tahta geçen her kral, burada meydana gelen bir isyanı bastırmak zorunda kalmıştır²⁶⁶. Yakar’a göre; Hititler, vassal ülkelerle Batı Anadolu’daki metal kaynaklarından ve buldukları coğrafi konumdan dolayı

²⁶¹ Erkanal 2004, 90.

²⁶² Akdeniz 2004, 23.

²⁶³ Alparslan 2000, 75.

²⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Alparslan 2000, 74- 75.

²⁶⁵ Yakar 1976, 125.

²⁶⁶ Yakar 1976, 126.

ilişki kurmuşlardır.²⁶⁷ Bu ülkeler Batı Anadolu'da hem siyasi olarak hem de ekonomik olarak etkili olmuşlardır²⁶⁸ ve Hitit İmparatorluğu ile devamlı siyasal ve askeri anlamda mücadele etmek zorunda kalmışlardır²⁶⁹. Hitit ile Batı Anadolu toprakları üzerinde varolan ülkeler, ilişkilerinde siyasi politikayı askeri güçten daha çok kullanmışlardır. Bu durum Hitit tarafından daha yaygın olarak kullanılmıştır ki bunu da Hitit mektuplarından anlamaktayız. Bunun nedeni olarak coğrafyaların o döneme göre uzak olmasını ve Hitit'in bölgeye geldiğinde Hattuşuş'un tehlikede kaldığını gösterebiliriz. Bir başka deyişle Hititler'in siyasi politikası, varlıklarını yani sınırlarını korumak ve buna ek olarak metal kaynaklarını ve ticaret yollarını kontrol altında tutmaya yönelik bir ekonomik faaliyet olarak açıklanabilir²⁷⁰.

Anadolu'nun Hititleri ve Mezopotamya'yı besleyen zengin bakır, gümüş ve kurşun yatakları, Hititler'in jeopolitik konumu itibariyle kontrol edemeyecekleri veya zorlukla kontrol altında tutabilecekleri doğu ve kuzey bölgelerde bulunmaktaydı²⁷¹. Yakar, durumun Hititler'i başka metal kaynaklara yönelttiğini söylemektedir²⁷². Başka kaynaklara yönelmesinden dolayı bölgede yaşayan Assuwa²⁷³, Ahhiyawa²⁷⁴ ve Arzawa²⁷⁵ gibi ülkelerle ilişki içine girmiş ve bu ilişkileri düzenli ve seviyeli tutmak zorunda kalmıştır. Kuzey Anadolu, Hititler için güvenlik ve ekonomik açıdan özel bir öneme sahipti; çünkü Orta Avrupa'daki Bohemia'dan (Bohemya)²⁷⁶, Çanakkale üzerinden kara yoluyla gelen kalaya ihtiyaçları vardı²⁷⁷. Kalay Anadolu'da fazla bulunan bir maden olmayıp, bulunan maden kaynakları da zengin stoklara sahip değildir²⁷⁸. Muhly, Hititler'in Ahhiyawa tarafından kontrol edilen yolu bu yüzden güvenlik altına almaya çalıştıklarını söylemiştir²⁷⁹. Bu yüzden Hititler kimi zaman bölge halklarıyla dostane ilişkilerde bulunmuş; kimi zaman da çıkarları doğrultusunda Assuwa, Ahhiyawa ve Arzawa Ülkeleri ile silahlı mücadeleye girmişlerdir.

²⁶⁷ Hitit, Batı Anadolu'da bulunan vassal ülkeleri bölgede bulunan metal kaynakları nedeniyle politik kontrol altına almıştır. Bkz: Yakar, 1976 118.

²⁶⁸ Yakar, 1976 117.

²⁶⁹ Bryce 1974, 104, Sevin 1999, 138.

²⁷⁰ Yakar 1976, 118 vd.

²⁷¹ Ergin 2002, 91.

²⁷² Yakar 1976, 118.

²⁷³ Eğilmez 2005, 39.

²⁷⁴ Ünal 2002, 115.

²⁷⁵ Ünal 2003, 1.

²⁷⁶ Hitit nüfusu fazla olduğundan, geçinmesi ve savunması için zengin maden kaynaklarına sahip olması gerekmektedir. Bohemia da Hititlerin kalayı ithal ettikleri Orta Avrupa'daki bir merkezdir. Bkz: Yakar 1976, 117.

²⁷⁷ Yakar 1976, 118.

²⁷⁸ Pernicka 2001, 369.

²⁷⁹ Muhly 1974, 129.

Hititler, kalay dışında bakır, gümüş ve diğer madenlere de ihtiyaç duymaktaydı. Bu madenler de güneybatı Anadolu'da bulunmaktaydı²⁸⁰. Bilim insanlarının ortak görüşü, bu coğrafyada Hitit'e karşı olan güçlerin var olduğudur. Böylece Hititler'in Batı Anadolu'da bulunan krallıklar ile giriştikleri askeri ve politik mücadeleleri de açıklayabilme olanağımız doğmaktadır. Ancak Hititler ilk başlarda batılı komşularıyla pek ilgilenmemişlerdir. İlgilenmemelerinin sebebi taht kavgalarıyla uğraşmalarıydı. Ayrıca asıl ilgileri daha çok güneye ve doğuya yönelikti. Hititler kurulduğundan itibaren güney topraklarına inme politikası içindeydiler. Fakat batıda yeni güç dengesi ortaya çıkıp Hititler'in İç Anadolu'daki siyasi otoritesini tehdit ettiğinde, dostane ilişki hızla değişmiştir.

Hititler, yaşadıkları her olayı, özellikle önemli olayları tabletlere yazmışlardır ve böylece bize, tarihe ışık tutacak önemli belgeler kazandırmışlardır. Hititologların yıllıklardan elde ettiği kanıtlara dayanarak yaptıkları lokalizasyon çalışmalarının, bölgesel ve bölgeler arası belgelerin özelliklerinin saptanması suretiyle, arkeolojik kanıtlarla desteklenmesi de gerekmektedir. Dönem ile ilgili arkeolojik malzemelerin bu bölgede sınırlı sayıda çıkması yorumların eksik ve yanlış yapılmasına neden olmaktadır²⁸¹.

Yukarıdaki açıklamalardan sonra bölge lokalizasyonu üzerinde durabiliriz. M.Ö. II. binyılın ikinci yarısında Batı Anadolu coğrafyası Hitit'in en karmaşık bölgesidir. Hititler dönemi yazılı belgelerinden öğrendiğimize göre, M.Ö. II. binyıl Batı Anadolu'sunda yer alması gereken coğrafi bölge ya da krallıklar şunlardır²⁸²:

Arzawa²⁸³

Hapalla²⁸⁴

Assuwa²⁸⁵

Seha Nehri ülkesi²⁸⁶

Wiluşa²⁸⁷

²⁸⁰ Yakar 1976, 117.

²⁸¹ Erkanal 2004, 90.

²⁸² Yapılan çalışmaların, ele geçen buluntuların az olmasından dolayı Batı Anadolu'da adı geçen isimler bazen bir bölgeyi bazen de bir ülkeyi nitelemektedir.

²⁸³ Arzawa M.Ö. II. binde Batı Anadolu'da varolan bir konfederasyondur. Bkz: Karauğuz 2002, 107.

²⁸⁴ Hapalla'nın lokalizasyonu kesin belli değildir. Bu ülke ile ilgili en önemli bilgileri II. Murşili'nin bu ülke ile yaptığı antlaşmadan öğrenebiliriz. Hawkins, Arzawa ülkelerinden olan Hapalla'yı Eğridir- Beyşehir göllerinin kuzeyine yerleştirmiştir. Bkz: Hawkins 1998, 31.

²⁸⁵ Assuwa'da Arzawa gibi konfederasyondur. Bkz: Gurney 2001, 33; Ünal 2003, 14.

²⁸⁶ Hawkins yaptığı araştırma sonucu Seha Nehri Ülkesini Karabel yazıtından dolayı Mira ülkesinden daha kuzeye lokalize etmiştir. Bkz: Hawkins 1998, 21.

Lukka²⁸⁸

Ahhiyawa²⁸⁹

Mira²⁹⁰

Bölgeleri başlıklar halinde verdikten sonra lokalizasyonlarına değinmemiz yararlı olacaktır. Öncelikle yukarıda verilen bölgelerin lokalizasyonları, genel çerçevede bilim insanlarının bugüne kadar yaptığı araştırmalar göz önünde bulundurularak açıklanacaktır. Üzerinde çalışılan konu açısından bölgelerin lokalizasyonu oldukça önemlidir. Lokalizasyon araştırması ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır ve benim burada yapacağım çalışma bu görüşleri birleştirerek size sunmak olacaktır.

Yukarıdaki bölümde kısaca M.Ö. II. bin Batı Anadolu Bölgesi'nin lokalizasyon sorununa neden olan yerleşimlere değinildikten sonra adı geçen bölge veya yerleşimler aşağıdaki bölümlerde daha ayrıntılı bir şekilde işlenecektir. Son Tunç Çağı'nda Batı Anadolu Bölgesi'nde bazı ülkeler yer almaktadır. Bu ülkelerin adı, Hitit belgelerinde sıkça geçmektedir.

IV. A. ASSUWA

Hitit yazılı belgelerinde sözü edilen ülkelerden birisi de Assuwa'dır²⁹¹ (**Harita VI**). Assuwa Ülkesi'nin niteliği ve lokalizasyonu, Hititologlar tarafından ve tarihçiler tarafından oldukça tartışılmıştır ve tartışılması yine uzun yıllar sürecek ve her geçen gün değişen yorumlar sebebiyle geniş kapsamlı bir konu halini alacaktır. Aslında bu gibi yeri kesin bilinmeyen bölgeler hakkında ileri sürülen farklı görüşler sayesinde gerçek payı güçlü olan düşünceler daha kolay açığa çıkmaktadır.

²⁸⁷ Wiluşa'nın lokalizasyonu Assuwa'nın lokalizasyonu ile yakından ilgilidir; çünkü Assuwa ile sayılan yerleşimler içinde adı geçmekte ve XIV. yüzyıldan sonra Assuwa adına rastlanmamakta Wiluşa adı metinlerde geçmektedir. Bkz: Alparslan 2000, 68–69.

²⁸⁸ Günümüzde Lykia ile eşleştirilmektedir. Bkz: Akurgal 2003, 299.

²⁸⁹ Ahhiyawa'nın merkezi muhtemelen Kıta Yunanistan'dadır. Bkz: Çapar 1983, 387; Ergin 2002, 120.

²⁹⁰ Mira Ülkesi Hitit metinlerinde bazen bağımsız bir krallık bazen ise Arzawa konfederasyonuna bağlı ülke olarak adı geçmektedir. Hawkins tarafından okunan Karabel yazıtı ile lokalizasyonu kesinlik kazanmaya başlamıştır. Bu yazıt ile Mira Ülkesi Küçük Menderes'in güneyine lokalize edilmektedir. Bkz: Hawkins 1998, 22.

²⁹¹ Ertem 1974, 21.

Assuwa adına ilk kez IV. Tuthaliya zamanında rastlanmaktadır.²⁹². Assuwa da Arzawa Ülkesi gibi konfederasyondur; ancak Arzawa kadar güçlü değildir. Gurney, Assuwa'nın Asya'nın ilk adı olduğunu düşünmektedir²⁹³. Assuwa'nın yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte, ülke: Troia Bölgesine, Lydia'ya yani genel olarak Batı Anadolu Bölgesi'ne lokalize edilmektedir²⁹⁴. Batı Anadolu Bölgesi'nin M.Ö. II. bin dönemini çalışan Alparslan da Assuwa'nın Kuzeybatı Anadolu'da yer aldığını söylemektedir²⁹⁵. Bilim insanları, Assuwa kapsamında incelenmesi gereken yaklaşık 22 yerleşim yerinden bahsetmektedirler²⁹⁶. Bu yerleşim yerlerinin adlarını I./II. Tuthaliya'nın (M.Ö. 1450- 1420) yıllıklarından öğrenmekteyiz. Yerleşim alanı veya Assuwa adı altında gösterilen krallıklar arasında; Kispuwa, Unaliya, Dura, Halluwa, Adadura, Huwallusiya, Karakisa, Dunda, Parista, Warsiya, Kuruppiya, Alatra, Pahirina Dağı, Pasuhalta, Wilusiya, Taruişa'nın adları geçmektedir²⁹⁷. Alparslan, yukarıda sayılan bu yerleşim yerlerinin Assuwa'nın birlik üyeliğinden çok tam bir krallık olduklarını ve onları Assuwa'ya bağlı vassal krallıklar olarak düşünmemiz gerektiğini söylemektedir²⁹⁸.

Assuwa konfederasyonunda incelenmesi gereken yerleşim yerlerinden adı en çok geçen yerleşim, Wiluşa'dır. Wiluşa, bazen Assuwa konfederasyonuna bağlı bir yerleşim bazen de krallık olarak anılmaktadır²⁹⁹ (**Harita VI**). Hititler'in yıkımına doğru Assuwa ismi bir daha anılmayıp Wiluşa'dan bahsedilmektedir³⁰⁰. Wiluşa'nın lokalizasyon sorunu tarihî coğrafya açısından çözüme tam olarak ulaşmamıştır. Wiluşa'nın lokalizasyonunun başarıya ulaşması için I./II. Tuthaliya yıllıklarında adı geçen diğer yerleşimlerin de lokalizasyonlarının başarıyla yapılması gerekmektedir. Wiluşa'nın lokalizasyon sorunu hakkında yapılan araştırmalar artarak devam etmektedir. Tuthaliya yıllıklarında adı geçen ülkelerin arasında en çok tartışma yaratan konuların başında Wiluşa³⁰¹ ile Taruişa³⁰² yerleri gelir. Wiluşa bilim çevresi tarafından genellikle İlion kentiyle bir tutulurken³⁰³; Taruişa da Troia ile anılmaktadır³⁰⁴. Bu görüş kabul edilirse lokalizasyon olarak Anadolu'nun kuzey batısını

²⁹² Macqueen 1968, 9.

²⁹³ Gurney 2001, 33.

²⁹⁴ Ünal 2003 14.

²⁹⁵ Alparslan 2002, 26.

²⁹⁶ Eğilmez 2005, 39.

²⁹⁷ Ünal 2003, 12.

²⁹⁸ Alparslan 2002, 23.

²⁹⁹ Alparslan 2000, 68–70.

³⁰⁰ Starke 2001, 36.

³⁰¹ Wiluşa'nın farklı yazılışları bulunmaktadır. Tezde Wiluşa (Wilusa) olarak geçecektir.

³⁰² Starke 2001, 36.

³⁰³ Ünal 2002, 114.

³⁰⁴ Alparslan 2000, 62.

Assuwa Ülkesi'ne vermek gerekmektedir³⁰⁵. Assuwa konusunda çalışan ilk bilim insanı Forrer'dir³⁰⁶. Alparslan, Forrer'in bölgeyi Küçük Asya ile bir tuttuğuna değinmiş; Lykia, Kuzey Karia, Güney Phrygia ve Troas'ı dâhil eden bir bölge olarak tanımladığını belirtmektedir³⁰⁷. Batı Anadolu'nun Büyük Menderes Irmağı'nın³⁰⁸ kuzeyindeki bölgesi, çok eski zamanlardan beri, M.Ö. II. binden itibaren Assuwa olarak anılmaya başlanmıştır³⁰⁹.

Assuwa'nın, bölgenin yazılı kaynaklarda anılan ilk topluluk olduğu düşünülmektedir³¹⁰. Assuwa halkının kim olduğu hakkında çeşitli görüşler vardır. Bilim insanları onların Hint-Avrupalı bir halk olduklarını söylemektedirler. Konuştukları dile de "Luwi Dili" denilmektedir. Luwi soyundan olan Assuwa halkı, Hint-Avrupalı hiçbir halkla somut bir şekilde ilişkilendirilmemektedir³¹¹. Bu sonucun tam anlamıyla kabul görmesi veya ispatlanması için bölge üzerinde araştırmaların yoğunlaşması gerekmektedir.

Hitit belgelerinde söz edilen Assuwa Krallığı'nın sınırları, bölgede yer alan diğer krallıklar gibi tam olarak bilinmemektedir. Özveri, Lydia'nın başkenti olan Sardeis'in (Sardes) Assuwa Krallığı'nın en önemli merkezi olduğuna değinmektedir. Özveri, ayrıca Sardeis'in daha önceki dönemlerde Assuwa olarak anılmakta olduğu da söylemektedir³¹². Sardeis'in bu dönemde bir köy mü yoksa önemli bir merkezi yerleşim yeri mi olduğu bilinmemektedir. Sevin, Sardeis'in Tunç Çağı sonlarında bir Anadolu köyü özelliği gösterdiğini söylemiştir³¹³. Hititler bu dönemde Anadolu'da siyasi birliği sağlamaya çalışmışlardır ve amaçlarına da ulaşmışlardır. Assuwa ve Arzawa konfederasyonu Hitit İmparatorluğu'na bu manada da karşı çıkınca iki ülke arasında çekişmelere neden olacak olaylar başlamıştır. Bu olaydan dolayı Hititler'le ilişkiler yüzeysel kalmıştır. Sardeis'de yapılan arkeolojik kazılarda sadece bir tane Hitit tipi ok ucu ele geçirilmiştir. Bulunanlar arasında mührün ele geçirilmemesi bilim çevresi tarafından M.Ö. VIII. ve VII. yüzyıldan önceki dönemlerde yazının fazla kullanılmaması şeklinde yorumlanmıştır. M.Ö. II. binyılda

³⁰⁵ Hawkins 1998, 23.

³⁰⁶ Forrer'in M.Ö. II. bin Batı Anadolu bölgesi üzerinde yaptığı çalışmalardan sonra araştırmalar yoğun olarak artmış ve böylece değişik yorumlar açığa çıkarılmıştır. Bkz: Forrer 1924, 1- 24.

³⁰⁷ Alparslan 2002, 25.

³⁰⁸ Sevin 2001, 85.

³⁰⁹ Umar 1991, 25.

³¹⁰ Özveri 2003, 38.

³¹¹ Karauğuz 2002, 109.

³¹² M.Ö. II. binyıl Batı Anadolu'da henüz çözüme tam olarak ulaşmadığından yapılan yorumlarda fazladır. Yapılan çalışmaların fazla olması doğru gerçek bilgilerin açığa çıkmasına neden olacaktır. Bu dönem ile ilgili farklı yorumlarda bulunan bilim insanı da Ümit Özveri'dir. Bkz: Özveri 2003, 39.

³¹³ Sevin 2003, 140.

bu bölgede yaşayan Luwilerin dili olan Luwice'yi Hititler'in de kullandığı bilinmektedir³¹⁴. Ayrıca Hitit arşivinde ele geçen belgelerde Kadeş Savaşı'na katılanları sayarken Turşa'lardan söz edilmektedir³¹⁵. Sevin, kitabında İlkçağın ünlü coğrafyacısı olan Strabon'un, adını efsanevi Lydia Kralı Tmolos'tan alan Tmolos Dağları (Bozdağ), Aydın Dağları ile Küçük Menderes'in (Kaystros) güneyinde kalan toprakların Asya çayırları olduğuna değinmiştir³¹⁶. Hititliler, bu yerleşim alanına Assuwa demişlerdir³¹⁷. Zamanla bölgenin adı kentlik bölge anlamına gelen Küçük Asya şeklini almıştır. Strabon'un sözünü ettiği Asya ileriki zamanlarda Batı Anadolu için söylenmiş büyük kıtanın adı olmuştur. Asuwa'nın kuzeyinde Mysia ya da Masa³¹⁸ denilen ülke, güneyinde Ahhiyawa ve Arzawa Krallıkları bulunmaktadır. Arzawa'nın yeri ve sınırları tam olarak bilinmemekle birlikte başkentinin Ephesos/Apasas olduğu konusunda görüş birliği bulunmaktadır³¹⁹. Aslında aynı belirsizlik Ahhiyawa için de söz konusudur. Hatta krallığın Anadolu'da olup olmadığı bile tartışılmaktadır³²⁰. Yunan ana karasında bir devlet kurmuş Ahhiyawa'nın M.Ö. XIV. yüzyıldan itibaren Assuwa'nın güneyine yerleştikleri anlaşılmaktadır. Arzawa da, Assuwa'ya komşu olan bir krallık olarak kabul edilmektedir. Ahhiyawa merkezi bir krallık³²¹, Assuwa ve Arzawa ise konfederasyon şeklinde yönetilen krallıklardır³²². Yukarıda bahsedilen bu yerleşim yerlerinin lokalizasyonu tam olarak yapıldığında Assuwa da bölge içinde başarılı bir şekilde ait olduğu coğrafyaya yerleştirilecektir. Bunun için bu coğrafyada yer alan bölge ya da krallıklar birbirleri ile doğrudan ilişkilidir. Assuwa konfederasyonunda yirmi iki krallık bulunduğundan bahsetmiştik³²³. Krallıklardan en güçlüsü olan Assuwa, konfederasyonun önderidir. Merkezi konfederasyonun yapısının çok gevşek olduğu anlaşılmaktadır.³²⁴ Asıl egemenler konfederasyonu oluşturan küçük krallıklardır. Büyük bir olasılıkla birbirleriyle sürekli rekabet ve mücadele içerisinde olan; ancak aynı soydan gelen, aynı dili konuşan halkların oluşturduğu küçük krallıklar, bir tehlike anında ortak düşmana karşı savaşmak için ya da yağma amacıyla bir araya gelmekte, bir tür siyasi-askeri organizasyon oluşturmakta, sonra da dağılmaktadırlar.

³¹⁴ Dinçol 2004, 29.

³¹⁵ Neumann 2001, 46; Cabbar- Ekşinozluğil 2006, 4-5.

³¹⁶ Sevin 2001, 85.

³¹⁷ Alparlan 2000, 72.

³¹⁸ Lokalizasyonu belli olmayan coğrafi bölgelerden birisidir, muhtemelen Hattuşaş'ın batısında yer almaktadır.

Bkz: Macqueen 1968, 172.

³¹⁹ Umar 1999, 54; Ergin 2002, 87; Ünal 2002, 114.

³²⁰ Metin Alparlan Ahhiyawa Krallığı için Kıta Yunanistan'ı merkez olarak göstermektedir. Bkz: Alparlan 2000, 3.

³²¹ Alparlan 2000, 44.

³²² Sevin 199, 125.

³²³ Ünal 2003, 12.

³²⁴ Çapar 1982, .383.

M.Ö. XV. yüzyılda ise küçük Assuwa, Mısır ile ilişki kuracak kadar gelişmiştir. Mısır belgelerinden öğrendiğimize göre Firavun III. Thotmes'in tahta geçmesinin XXXIV., XXXVI. ve XXXIX. yıl dönümlerinde yani M.Ö. 1472, 1470 ve 1467'de, ona Assuwa'dan armağanlar gönderilmiştir.³²⁵ Yine aynı yıllarda Hitit Kralı I./II. Tuthaliya'nın³²⁶ Assuwa üzerine sefer düzenlediği bilinmektedir³²⁷. Hükümdar yıllıklarında Arzawa seferi dönüşünde Assuwa konfederasyonuna bağlı ülkelerin kendilerine saldırdıklarından bahsetmektedir³²⁸. I./II. Tuthaliya, kent devletlerinin buradaki birleşik gücünü yenmiş, Assuwa'da birçok yeri yakıp yıkmıştır. Birleşik gücün başkanı olan Assuwa kralı Piyama- Kurunta'yı³²⁹ oğlu Kukkuli'yi ve damadı Malaziti'i³³⁰, çocuklarıyla beraber tutsak alarak Hattuşaş'a götürmüştür. Kukkuli³³¹ daha sonra bağışlanarak vassal kral sıfatıyla Assuwa'ya gönderilmiştir³³². Ama bir süre sonra yeniden başkaldırmış, çıkan savaşta da öldürülmüştür³³³. Ancak Assuwa üzerine sefer düzenleyen Hitit Kralı konusunda bir tarihleme problemi vardır, bunun için metinlerde adı geçen Hitit Kralları'na ait metinleri incelememiz gerekmektedir³³⁴. Çünkü bu metinler Anadolu siyasal tarihi için çok önemlidir. Hititler'in başkenti, günümüz Boğazköy'de³³⁵, Hattuşaş'taki Aslanlı Kapı'nın 750 metre güneybatısında "eski ören yeri" olarak adlandırılan bir arazide, yol tamiratı çalışmaları esnasında, üzerinde çivi yazısı ibareleri olan bir kılıç sayesinde bulunmuştur (**Resim 1**). Kılıç, Çorum Müzesi'nde sergilenmekte ve üzerindeki Akadça yazıt ise Ünal tarafından yayınlanmıştır³³⁶. Kılıç yazıttan da anlaşılacağı gibi bir adak kılıcıdır. Kılıç üzerinde Assuwa'nın adı geçmektedir³³⁷. Üzerindeki Akadça yazıda şöyle demektedir: **"Büyük kral Tuthaliya Assuwa Ülkesi'ni yerle bir ettiği zaman, bu kılıçları efendisi Fırtına Tanrısına adak olarak sundu"**³³⁸. Kılıç üzerindeki Akadça yazıt sayesinde sözü edilen Assuwa seferi ispatlamaktadır³³⁹. Çalışmaya destek olacak buluntuların sınırlı olduğunu düşünürsek, Tuthaliya'ya ait olduğu düşünülen kılıcın bulunması

³²⁵ Umar 1999, 120.

³²⁶ Dinçol 2004, 30.

³²⁷ Özveri 2003, 35.

³²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Bryce 1974, 103- 116.

³²⁹ Piyama- Kurunta ismi Hitit metinlerinde birçok karşımıza çıkmaktadır. Bu kısımda anlatılan Piyama- Kurunta Arzawa ya da Assuwa seferi sırasında Hattuşaş'a getirilen bir kraldır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cline 1996,138.

³³⁰ Ünal 2003, 13.

³³¹ Kukkuli'nin Assuwa prensi olduğuna ait birçok görüş vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cline 1996,141.

³³² Alparslan 2000, 61.

³³³ Umar 1999, 120.

³³⁴ Özveri 2003, 36.

³³⁵ Uzunoğlu- Topaloğlu 2000, 18.

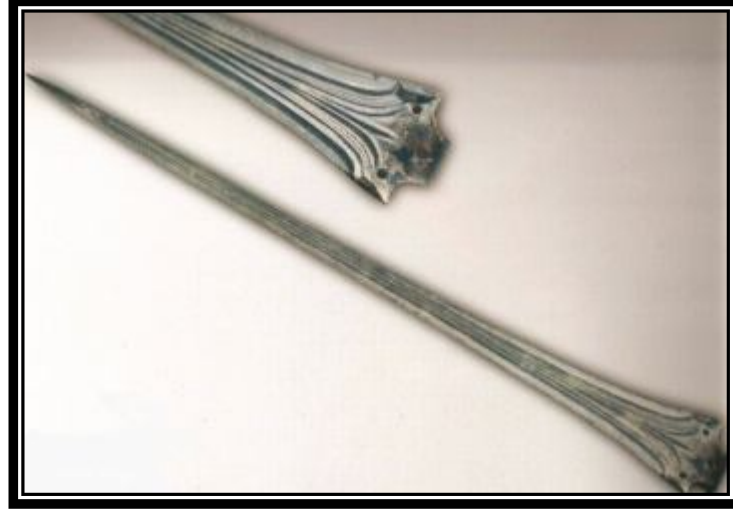
³³⁶ Ünal 1993,728- 730; Bilgi 2004, 96.

³³⁷ Cline 1996, 138.

³³⁸ Ünal 1993, 728; Tanju- İpek 2004, 86; Koç 2006, 74.

³³⁹ Korfmann 2001, 399.

dönem olaylarını aydınlatması yönüyle önemlidir³⁴⁰. Hitit arşivlerinde Assuwa ismine az rastlamaktayız. Burada ana sorun, bahsi geçen Tuthaliya'nın dört Hitit Kralı Tuthaliya'dan³⁴¹ hangisi olduğudur³⁴². Bu nedenle metinler yorumlanmadan önce tarihlendirmelerinin açığa kavuşturulması gerekmektedir. Assuwa seferini yapan hangi Tuthaliya olmalıdır? Yapılan araştırmalar ve dönemin diğer olayları incelenerek olayların I./II. Tuthaliya dönemine tarihlendiği anlaşılmaktadır³⁴³.

Resim 1: I./ II. Tuthaliya'ya ait olduğu düşünülen ve üzerinde Assuwa isminin geçtiği kılıç³⁴⁴

Sonuç olarak Assuwa'nın 22 yerleşimden oluşan bir koalisyon olduğu görüşü savunulmaktadır³⁴⁵. Üstelik konfederasyona bağlı ülkeler arasında Wiluşa, Taruisa, Parista ve Karakisa gibi tanınmış ülkeler de bulunmaktadır³⁴⁶. Bu nedenle mevki hakkında bazı yorumlar yapılabilir. İlk olarak kesinlikle bir Batı Anadolu devletidir. Zaten I./ II. Tuthaliya'nın batı seferleri arasında adı geçmektedir. Koalisyonlar ya da federasyonlar Batı Anadolu'nun yabancısı değildir. Nitekim Arzawa da daha ilerde göreceğimiz gibi bir federasyondur. Arzawa, en üst düzeyde federasyon olarak adı geçerken, kimi zaman bölgenin ismi, kimi zaman halkın ismi, kimi zaman tek bir ülkenin ismi olarak, kimi zaman da bir şehrin adı

³⁴⁰ Cline 1996, 138.

³⁴¹ Dinçol 2004, 30.

³⁴² Alparslan yaptığı çalışmada kılıç üzerindeki işaretlerden eseri IV. Tuthaliya döneminden çok II. Tuthaliya dönemine tarihlenmesi gerektiğini söylemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Alparslan 2000 25- 28.

³⁴³ Ünal 2002, 113; Ünal 2003, 10; Bilgi 2004, 96; Koç 2006, 74.

³⁴⁴ Ünal 2003, Res. 10; Tanju- İpek 2004, 86.

³⁴⁵ Alparslan 2002, 25.

³⁴⁶ Alparslan 2000, 61.

olarak anılmaktadır. Bu durum Ön Asya geleneklerine de uygundur. Örneğin; Hatti ismi de aynı şekilde bir halkın, bir şehrin ve aynı zamanda bir ülkenin adı olarak anılmaktadır. Buradan yola çıkarsak metinlerde 22 ülkenin ortak ismi olarak ortaya çıkan Assuwa'nın aynı zamanda bir şehrin ve daha küçük ölçekli kendi doğal sınırları içinde bir ülkenin adı olması ihtimali yüksektir. Hitit metinlerinde yerleşimden bu kadar az bahsedilmesi büyük talihsizliktir. Assuwa isminin bu askeri seferden sonra sona erdiği asla düşünülmemelidir.

IV. B. AHHIYAWA

Son Tunç Çağı'nda Hitit metinlerinde adı geçen bir başka ülke de Ahhiyawa'dır³⁴⁷. Ahhiyawa, M.Ö. II. bin Anadolusunda adı geçen; fakat lokalizasyonunu tam olarak bilinmeyen bölge, krallık veya yerleşim yeri olarak karşımıza çıkmaktadır³⁴⁸ (**Harita VI**). Ahhiyawa adına Hitit metinlerinde oldukça sık karşılaşmaktayız ve metinler bize bölgenin yeri hakkında bilgi vermektedir³⁴⁹. Hitit metinlerinde, Ahhiyawa ismine en erken I. Şuppiluliuma döneminde duymaktayız³⁵⁰ ve son anılışı da IV. Tuthaliya³⁵¹ veya III. Arnuwanda dönemlerine denk düşmektedir³⁵². Ahhiyawa ile Akhaları bir tutan bilim insanlarına göre Hitit ile Mikenler; Ege ve Doğu Akdeniz de bağlantı kurmuşlardır³⁵³. Ayrıca görüşü savunanlar Ahhiyawa ve Akha ses benzerliğini de en büyük kanıt olarak göstermektedirler³⁵⁴. Bilindiği gibi Kıta Yunanistan'daki Miken Krallığı M.Ö. II. binde zamanın üç büyük gücünden biri olan Hitit İmparatorluğuyla çağdaştır³⁵⁵. Uzun yıllar tartışma konusu olmakla birlikte genel olarak Hitit yazılı kaynaklarında bahsedilen Ahhiyawa'nın ve Homeros tarafından anlatılan Akhalar olduğuna inanılmaktadır³⁵⁶. Forrer'in, 1924 yılında Hitit metinlerinde geçen Ahhiyawa'yı Homeros destanındaki Akhalarla ve doğal olarak Mikenai Yunanlılarıyla aynı halk oluşunu öne sürdüğünden beri, akademik çevreler bu bakış açısını desteklemek veya reddetmek arasında kalmışlardır³⁵⁷.

³⁴⁷ Çapar 1983, 387.

³⁴⁸ Sommer 1975, 2; Güterbock 1983, 133; Latacz 2001, 54.

³⁴⁹ Mellink 1983, 138; Güterbock 1983, 133.

³⁵⁰ Macqueen 1968, 9.

³⁵¹ Ahhiyawa ile en önemli bilgileri bu kral zamanında elde etmekteyiz. Bkz: Akdeniz 1999, 81.

³⁵² Macqueen 1968, 177.

³⁵³ Güterbock 1983, 133; Bryce 1989, 2; Gurney 2001, 48; Starke 2001, 38.

³⁵⁴ Alparslan, 2000, 44; Bu görüşün sadece ses benzerliğinden dolayı savunulmasına karşı çıkan bilim insanlarından birisi de Ahmet Ünal'dır. Bkz: Ünal 2003, 110.

³⁵⁵ Çevik 2001, 71.

³⁵⁶ Ergin 2002, 84.

³⁵⁷ Forrer 1924, 1–22.

Konu ile ilgili savunulan görüşler bildirilirken kesin yargılardan kaçınmak gerekir. Bu anlamda Ahhiyawa- Akha eşitlemesini kabul edersek³⁵⁸ bölge lokalizasyonunda yer alan diğer eşleşmelerde karşımıza bir sorun olarak çıkacaktır. Bu görüşler kabul görürse Wiluşa ile İlion benzeşmesi³⁵⁹ de tesadüf olmamalıdır. Ahhiyawa'nın Batı Anadolu'da lokalizasyon edilmesi, daha sonra ayrıntılı bir şekilde göreceğimiz Madduwatta metninde Ahhiyawalı Attarsiya'nın³⁶⁰ Alasiya'ya saldırması ve burada Miken seramiğinin bulunması, Ahhiyawa'nın Anadolu'daki en önemli merkezinin Millawanda³⁶¹ olması, aslında tesadüf olmamalıdır³⁶². Alparslan, bunun tesadüf olmadığı düşünmekte, Ahhiyawa Ülkesi'nin Ege Havzası'nda o dönem üstün Akhalar'ın ülkesi olduğu görüşünü savunmaktadır³⁶³. Forrer'in yaptığı çalışmadan itibaren³⁶⁴ bilim çevresince araştırmalar devam etmekte ve ülke çeşitli yerlere yerleştirilmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Forrer'in Ahhiyawa'yı; Kıta Yunanistan'a yerleştirdiğinden beri, kendisinden sonra bu konuda çalışma yapan kişiler de bu görüşten yola çıkarak görüşlerini açıklamışlardır. Bu görüşe karşı çıkan bilim insanları da bulunmaktadır. Ünal, Ahhiyawa ile Kıta Yunanistan arasında kurulan bağın başka nedenlerden dolayı kaynaklandığını söylemektedir³⁶⁵. Ünal, Batı kültürünün Doğu'dan etkilenmediğini savunuların Akha- Ahhiyawa eşitliğini savunarak kendilerini kabullendirmek istediklerini söylemektedir³⁶⁶. Bu görüş çerçevesinde bir başka yorum yapanda Macqueen'dir. Bilim insanına göre, Ahhiyawa özellikle Millawanda ile Miletos eşitlemesinde Helen inanç izlerinin yansıtıldığını düşünmektedir³⁶⁷. Araştırmacı, görüşün amacının da Doğu ile Batı arasındaki etkileşimi engellemek için olduğunu söylemektedir³⁶⁸. Doğu ile Batı arasındaki etkileşimi kabul eden bir diğer araştırmacı da Işık'tır. Işık'a göre, kültürler Mezotomya'dan doğmuş ve Batı bu özelliği kendine almıştır (dayatmıştır)³⁶⁹.

Görüşlerin kanıtlanması için savunulan düşüncelerin sağlam kanıtlarla desteklenmesi gerekmektedir. Bunun kanıtlamak için Millawanda ile Miletos eşitlemesine değinilmelidir. Ahhiyawa bölümünü anlatırken zaman zaman aynı dönemde meydana gelmiş

³⁵⁸ Ünal bu savunulan Ahhiyawa Akha eşitlemesine karşı çıkmaktadır. Bu eşitlemenin aslında başka olayları bizlere kabullendirmek için yapıldığını düşünmektedir. Bkz: Ünal 2001, 246.

³⁵⁹ Ünal 2002, 114.

³⁶⁰ Ünal 2001, 248.

³⁶¹ Millawanda günümüzde Milet ile eşitlenmektedir. Bkz: Ünal 2001, 248; Macqueen 1968, 176.

³⁶² Alparslan 2000, 44.

³⁶³ Alparslan 2000, 45.

³⁶⁴ Forrer 1924, 1-22.

³⁶⁵ Ünal 2001, 244; Ünal 2002, 108- 110.

³⁶⁶ Ünal 2003, 2.

³⁶⁷ Macqueen 1968, 177.

³⁶⁸ Macqueen 1968, 177-178.

³⁶⁹ Işık 2007, 17.

başka olayları anlatmak gerekmektedir. Bunlardan en önemlisi de M.Ö. II. binde yaşadığı coğrafyaya ve çevresine önemli etkilerde bulunan Miken toplumdur³⁷⁰. Mikenler'in yaşadığı coğrafyanın hayatlarını sürdürebilmeleri için yetersiz olduğunu ve bu yüzden ticarete yöneldiklerini bilmekteyiz.

Anadolu- Miken ilişkileri üzerinde oldukça fazla sayıda araştırma yapılmış ve fikirler sunulmuştur. Hitit metinlerinde geçen Ahhiyawa Ülkesi'nin Mikenleri yani Akhaları tanımladığı genel kabul görmüşse de, yukarıda da bahsedildiği gibi bu görüşün tam karşıtını savunan bilim insanları da mevcuttur³⁷¹. Konu günümüzde halen çözüme ulaşmamış ve incelenmesi bu yüzden dikkat çeken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu Miken ilişkisi, Akdeniz ticareti kadar açığa çıkarılamaması da ilginin sebebini açıklamaktadır. Mikenler'in Anadolu'daki varlığından somut kanıtlarla, yani arkeolojik verilerle haberdar olabildiğimiz başlıca bölge Batı Anadolu sahilleridir³⁷². Troia'dan Müsgebi'ye kadarki sahil şeridinde pek çok merkez Miken özellikli, gerek ithal, gerekse yerel üretim malzeme ile karşımıza çıkmaktadır. Bu konu ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır³⁷³.

Ahhiyawa lokalizasyonu tarihi coğrafya açısından oldukça zordur. Yerleştirilmek istenen bölgeler arasında: Kıta Yunanistan³⁷⁴, Güney Anadolu, Güney Batı Anadolu³⁷⁵, Rodos³⁷⁶, Ege adaları³⁷⁷, geniş anlamda Ege Bölgesi, Marmara bölgesi³⁷⁸ ve Doğu Trakya³⁷⁹ olarak gösterilmektedir.³⁸⁰. Bununla birlikte Orta Anadolu'dan ulaşılması oldukça güç Bodrum yarımadasına, Rodos ve Kikladlar gibi arkasındaki adaların da Ahhiyawa etkisi altında bulunmuş olduğu kabul edilir³⁸¹.

Ahhiyawa'nın lokalizasyonu tam olarak Hitit metinlerinin çözülmesiyle mümkündür. Hitit metinlerinin doğru olarak okunması ve yorumlanması sayesinde Batı Anadolu lokalizasyon çözümü başarıya ulaşacaktır. Hitit yazılı kaynaklarından

³⁷⁰ Stewig 1970, 10; Girginer 2006, 103.

³⁷¹ Ünal 2001, 244.

³⁷² Erkanal 2004, 90–93.

³⁷³ Özgünel 1983, 697- 743.

³⁷⁴ Kıta Yunanistan'ın Ahhiyawa'nın en önemli merkezi olduğu görüşü bilim çevresinde en yaygın görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz: Starke 2001, 34- 35.

³⁷⁵ Ünal 2001, 250.

³⁷⁶ Starke 2001, 34.

³⁷⁷ Starke 2001, 34.

³⁷⁸ Macqueen, Ahhiyawa bölgesini Troas bölgesine lokalize etmektedir. Bkz: Macqueen 1968, 13; Ahhiyawa'yu Marmara bölgesine veren bir başka bilim insanı ise Ahmet Ünal'dır. Bkz: Ünal 2001, 250.

³⁷⁹ Mellaart 1986, 222.

³⁸⁰ Ünal 2002, 117.

³⁸¹ Starke 2001, 38.

öğrendiklerimize göre Millawanda'nın da yer aldığı Ahhiyawa erken dönemlerde "Ahhiya" olarak geçmektedir³⁸². Daha sonra XV. yüzyıldan itibaren ülke Ahhiyawa olarak anılmaya başlanmıştır³⁸³. Elimizde Ahhiyawa ile ilgili toplam 25 yazılı parça bulunmaktadır ve pek çok metin yeri anlaşılacak kadar kırıktır ve kesin sonuç çıkarılacak bir sonuç vermekten uzaktır. Bunlar 7 tarihsel metin, 6 mektup, 1 suçlama metni, 7 fal metni, 2 idari işler ile ilgili metin, 1 dua metni ve 1 anlaşma metnidir³⁸⁴. Ahhiyawa Ülkesi hakkında bilgiler veren Hitit metinleri M.Ö. XV./XIII. yüzyıllar arasına aittir³⁸⁵. Ele geçirilen Ahhiyawa adının geçtiği Hitit metinleri, bölge ya da ülkenin lokalizasyonunun saptanmasında önemlidir.

Ahhiyawa isminin geçtiği Hitit metinlerinden en eskisi Madduwatta(s) metnidir³⁸⁶. Ahhiyawa ismi tablette pek geçmektedir; ancak bölgenin lokalizasyon sorununu çözmekte yardımcı olmaktadır³⁸⁷. Metin ismi geçmeyen bir Hitit Kralı tarafından Madduwatta'ya yazılmıştır³⁸⁸. Madduwatta, Ahhiyawalı Attarsiya tarafından ülkesinden kovulmuştur³⁸⁹. Madduwatta ülkesinden kaçar ve Hitit Kralı'ndan yardım ister³⁹⁰. Hitit Kralı Madduwatta'ya Zippaşa Dağ Ülkesi'ni³⁹¹ iade etmiştir. Madduwatta, Hitit Kralı'na bağlılık yemini eder³⁹². Madduwatta bir süre sonra Hititler'in düşmanı olan Arzawa Kralı Kupanta-Kurunta'ya karşı savaşır³⁹³. Savaşı Madduwatta ağır bir şekilde kaybeder. Hitit savaşın kaybedildiğini duyunca Arzawa'ya savaş açar ve Arzawa Kralı'nı yenilgiye uğratar³⁹⁴. Bu olaydan sonra Attarsiya yeniden Madduwatta'nın ülkesine saldırır, bunu üzerine Hitit Kralı'nın babası ordularını Attarsiya'nın üzerine gönderir ve Attarsiya geri çekilmek zorunda kalır³⁹⁵. Arzawa'ya saldıran Madduwatta daha sonra bu ülke kralı ile kızını evlendirir³⁹⁶. Hitit politikası olan bu evlendirme sonucu amaç barışı sağlamaktır. Ayrıca bu evlilik sayesinde Hitit bölgede vassal kralı sayesinde Arzawa tehlikesinden de korunmuş olmaktadır. Hitit Kralı'nın babası, Madduwatta'ya Siyanti Nehri Ülkesi'ni vermiştir³⁹⁷ ve böylece Arzawa'ya

³⁸² Niemeier 2002, 521.

³⁸³ Muhly 1974, 129.

³⁸⁴ Güterbock 1983, 134; Ünal 2002, 115.

³⁸⁵ Ünal 2001, 244.

³⁸⁶ KUB XIV; Bryce 1986, 2; Gurney 2001, 48;

³⁸⁷ Starke 2001, 42.

³⁸⁸ Götze 1968, 12.

³⁸⁹ Gurney 2001, 33.

³⁹⁰ Gurney 2001, 48.

³⁹¹ Batı Anadolu bölgesinde lokalizasyon sorunu çözülmemiş bir başka yerleşim yeridir.

³⁹² Niemeier 2002, 522.

³⁹³ Parker 1996, 20; Ünal 2003, 16; Akdeniz 2006, 3.

³⁹⁴ Akdeniz 1999, 82.

³⁹⁵ Mellaart 1986, 217.

³⁹⁶ Akdeniz 1999, 82.

³⁹⁷ Bryce 1974, 108.

karşı bir önlem almıştır³⁹⁸. Daha sonra Madduwatta yeminini bozup, tüm Arzawa Ülkeleri'ne saldırır. Hatti ülkesine bağlı Zumanti, Wallarima³⁹⁹, Mutamutassa, Zumarri, Surunta, Iyalanda⁴⁰⁰, Attarimma⁴⁰¹, Waliwanda⁴⁰² ve Hursanassa Ülkeleri'ni (Adı geçen yerleşimler Batı Anadolu Bölgesi'nde olduğu düşünülmektedir; ancak lokalizasyonu tam olarak yapılamamıştır.) alır⁴⁰³. Bir süre sonra Hitit Kralı ile Madduwatta arası bozulur. Madduwatta Hitit'e olan bağlılık yemininin unutmüş, bağımsız hareket etmektedir. Madduwatta Pitassa'yı kendine bağlar ve Hitit'e karşı kışkırtır⁴⁰⁴. Aynı zamanda Kupanta Krunta'yı da kışkırtır⁴⁰⁵. Hitit ile Madduwatta arasında bu dönemden sonra kötü ilişkiler başlamıştır ve Madduwatta Hitit'in sevmediği tutumlar sergilemektedir⁴⁰⁶. Bunun en büyük kanıtı Madduwatta'nın Attarsiya ile birleşip Alasiya'ya⁴⁰⁷ saldırmasıdır⁴⁰⁸. Saldırı sonucu Hitit İmparatorluğu Alasiya'ya nasıl saldırdıklarının hesabını sorar. Madduwatta'nın buradaki amacı Hitit'i devre dışı bırakarak Alasiya'dan toplanan vergileri almaktır⁴⁰⁹.

Buraya kadar Madduwatta metnini ve metinde geçen olayları incelenmiştir. Madduwatta ve Attarsiya'nın tarihsel yönlerini ve yapılarını işlenerek metnin daha iyi anlaşılması sağlanabilir. Madduwatta, Batı Anadolu Bölgesi'nde varlık gösteren bir kraldır⁴¹⁰. Önceleri güçsüz bir yapısı olduğunu, daha sonraları Hitit'e karşı gelebilecek kadar güçlendiğini görmekteyiz⁴¹¹. Hitit Kralları Madduwatta'ya karşı zorlayıcı bir tutum izlememişlerdir ve genellikle antlaşma yoluna gitmişlerdir⁴¹². Hattuş'ın Batı Anadolu'daki politikası bölgede bulunan krallıklarla iyi geçinmek ve böylece kendi bölgelerini korumaktır⁴¹³. Attarsiya'yı incelediğimizde de ilginç sonuçlara ulaşmaktayız. Attarsiya kimi

³⁹⁸ Macqueen 1968, 3.

³⁹⁹ Wallarima'nın günümüzdeki Hyllarima antik kenti olduğu düşünülmektedir. Bkz: Akdeniz 1999, 82.

⁴⁰⁰ Iyalanda Batı Anadolu'da lokalizasyonu henüz tamamlanmamış yerleşimlerdenidir. Günümüzde Alinda antik kenti olduğu düşünülmektedir. Bkz: Akdeniz 1999, 82.

⁴⁰¹ Akdeniz 1999, 79.

⁴⁰² M.Ö. II. bin yerleşimlerinden ve lokalizasyonu henüz tam olarak yapılmamış bir başka yerleşim de Waliwandadır. Bu yerleşimin günümüzdeki Alabanda antik kenti olduğu düşünülmektedir. Bkz: Bryce 1974, 107.

⁴⁰³ Alparslan 2000, 7.

⁴⁰⁴ Madduwatta metninden anladığımız kadarıyla Pitassa Sallapa ile yakın komşudur. Pitassa'nın Tuz Gölü civarında olduğu düşünülmektedir. Bir başka görüşte Pisidia bölgesinde olduğudur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Bryce 1974, 105.

⁴⁰⁵ Bryce 1974, 107; Akdeniz 2006, 3- 4.

⁴⁰⁶ Mellaart 1986, 215.

⁴⁰⁷ Alasiya günümüzdeki Kıbrıs adasıdır ve o dönemde önemli ticaret merkezi durumundadır. Bkz: Yakar, 1976 124.

⁴⁰⁸ Yakar 1976, 124; Niemeier 2002, 522.

⁴⁰⁹ Yakar, 1976 125.

⁴¹⁰ Parker 1996, 9; Gurney 2001, 48.

⁴¹¹ Alparslan 2000, 9.

⁴¹² Hititler Batı Anadolu'da askeri güç uygulamaktansa, siyasi baskı uygulamışlardır. Bkz: Ünal 2003, 9.

⁴¹³ Bryce 1986, 2.

metinlerde Ahhiyawa insanı olarak tanımlanmıştır⁴¹⁴. Alparslan, Attarsiya'nın kral olduğunu ve Alasiya'ya⁴¹⁵ saldırdığından büyük bir gemi donanmasına da sahip olduğunu düşünmemiz gerektiğini belirtmiştir⁴¹⁶. Attarsiya'nın kim olduğu hakkında görüş sunan bilim insanlarından birisi de Niemeier'dir. Niemeier, Attarsiya'nın Mikenli bir bey olduğunu düşünmektedir⁴¹⁷.

Akurgal, metni III. Arnuwanda dönemine tarihlemektedir⁴¹⁸. Hoffmann, ise, Arnuwanda yıllıklarını III. Arnuwanda dönemine tarihlendirdiğinden metnin, I. Arnuwanda dönemine tarihlendirilmesine katılmamakta ve metni I. Şuppiluliuma öncesine tarihlemekle yetinmektedir⁴¹⁹. Parker, metni I. Arnuwanda'nın hemen sonrasına, III. Hattuşili ya da onun sonrasındaki I. Şuppiluliuma dönemine tarihlemektedir⁴²⁰. Kelder, ise içeriksel nedenlerinden dolayı önceleri I. Arnuwanda dönemine tarihlenmektedir⁴²¹. Bryce, metni I. Arnuwanda dönemine tarihlendirilmiştir⁴²². Klengel, metni Kupanta- Kurunta olayında, Madduwatta metni ile büyük benzerlikler gösteren KUB XXIII 21metninden dolayı I. Arnuwanda dönemine tarihlemiştir.⁴²³ Akdeniz, de metni I. Arnuwanda dönemine (M.Ö. 1400- 1375) vermektedir⁴²⁴. Alparslan, ise yaptığı filolojik araştırmalar sonucu metni I. Arnuwanda dönemine tarihlemiştir⁴²⁵.

Madduwatta metni, olayların yansıdığı kadarıyla I. Arnuwanda ve babası I./II. Tuthaliya dönemini yansıtmaktadır⁴²⁶. İsmi geçen iki imparator da Madduwatta ile siyasi anlamda askeri müdahaleden çok yemin ettirme yoluna gitmişlerdir⁴²⁷. Hitit'in böyle bir yol izlemesinin nedenini, bilim çevresi ülkenin siyasi politikasının bir yansıması olarak değerlendirmektedir. Hitit İmparatorluğu, Batı Anadolu ile daha çok askeri müdahaleden kaçınarak, anlaşma yoluna gitmelerinde de bu görüşün neden olduğu bilinmektedir⁴²⁸. Hitit İmparatorluğu'nun Batı Anadolu'daki ülkeler ile askeri müdahalelerden çok anlaşma yoluna gitmesinde ülkeler ile olan ticari ilişkilerin de azımsanmayacak ölçüde etkisi vardır. Hitit

⁴¹⁴ Parker 1996, 11; Akdeniz 1999, 81; Gurney 2001, 33.

⁴¹⁵ Yakar 1976, 124; Gurney 2001, 48.

⁴¹⁶ Alparslan 2000, 11.

⁴¹⁷ Niemeier 2002, 520.

⁴¹⁸ Akurgal 1995, 62.

⁴¹⁹ Hoffmann 1984, 36.

⁴²⁰ Parker 1996, 24.

⁴²¹ Kelder 2005, 151.

⁴²² Bryce 1986, 1.

⁴²³ Klengel 1999, 108, 114.

⁴²⁴ Akdeniz 2006, 3.

⁴²⁵ Alparslan 2000, 8.

⁴²⁶ Akdeniz 2006, 3.

⁴²⁷ Yakar 1976, 125- 126.

⁴²⁸ Bryce 1974, 104; Parker, 1996, 24.

İmparatorluğu Orta Avrupa'dan gelen kalaya ve diğer madenlere ihtiyaç duyduğundan Batı Anadolu'daki ülkeler ile siyasi anlamda zıt ilişkilerden bu yüzden de kaçınmış olabilir ki bu durum önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak, M.Ö. XV. yüzyılda Ahhiyawa adından bahsedildiğini, Madduwatta, Attarsiya adlarında kişilerin olduğunu ve Batı Anadolu ile Hitit'in mücadelesini bilmekteyiz. Madduwatta'nın I. Arnuwanda döneminde Attarsiya ile Alasiya'ya saldırdıklarını da metin sayesinde görmekteyiz⁴²⁹. Madduwatta'nın Alasiya'ya saldırması farklı bir siyaset izlediği anlamına da gelmesi yönüyle önemlidir⁴³⁰; ancak Batı Anadolu II. bin politikasında olduğu gibi nedenleri ve amaçları henüz belli olmadığından kesin bir sonuca ulaşmamaız mümkün değildir.

Hitit İmparatorluğu ile Ahhiyawa ilişkisinde bizi doğru sonuca ulaştıracak metinlerden birisi de Tawagalawas metnidir⁴³¹. Metinde Ahhiyawa adına çok rastlanmakta, Hitit Kralı'nın Lukka⁴³² Ülkesi'ne yaptığı seferler anlatılmaktadır⁴³³. Mektup, hem içerik hem de filolojik açıdan sorunlu olsa da bölge coğrafyası ve dönem olaylarını anlamamıza yardımcı olduğundan önemlidir⁴³⁴. Tawagalawas metni, adı geçmeyen, bir Hitit Kralı tarafından yine adı geçmeyen; ancak Hattuşaşlı kralın "kardeşim" diye hitap ettiği, Ahhiyawa Kralı'na yazılmış olan bir mektubun üçüncü tabletidir⁴³⁵. Tawagalawas metni üzerinde oldukça çok yer adı geçmektedir ve bu yer adlarının günümüzde lokalizasyonlarının yapılmasıyla, Hitit- Ege ilişkisi aydınlığa kavuşacaktır. Tawagalawas metni, adını başka hiçbir metinde rastlamadığımız Tawagalawas'dan aldığı düşünülmektedir⁴³⁶. Tawagalawas'ın kim olduğu bilim dünyasınca halen tartışılmakta ve çeşitli görüşler dile getirilmektedir. Tawagalawas'ın Ahhiyawa Kralı'nın kardeşi olduğu düşünülmekte⁴³⁷ ve Lukka ülkesinin vassalı olduğu belirtilmektedir⁴³⁸. Tawagalawas ismini metnin ilk satırlarından itibaren görmekteyiz. Mektubun ana teması, Lukka topraklarına saldıran Piyama- Radus adlı kişinin, Hitit ile olan bağları ve Millawanda⁴³⁹ ile olan ilişkisidir⁴⁴⁰. Piyama- Radus Lukka üzerine yapacağı akınlar için, Millawanda'yı merkez yapar⁴⁴¹; Millawanda bu tarihlerde Ahhiyawa toprağıdır⁴⁴².

⁴²⁹ Akdeniz 2006, 3.

⁴³⁰ Alparslan 2000, 11.

⁴³¹ KUB XIV. 3; Macqueen 1968, 9; Starke, 2001, 42; Gurney 2001, 49.

⁴³² Lukka Lykia antik kentiyile bir tutulmaktadır. Bkz: Akurgal 2003, 299.

⁴³³ Singer 1983, 212.

⁴³⁴ Akdeniz 2006, 10.

⁴³⁵ Güterbock 1990, 157; Starke 2001, 39; Gurney 2001, 49.

⁴³⁶ Sommer 1975, 11.

⁴³⁷ Singer 1983, 213; Parker 1999, 76; Niemeier 2002, 522.

⁴³⁸ Singer 1983, 214; Çevik 2001, 76; Latacz 2001, 55.

⁴³⁹ Millawanda ile Miletos'un aynı yer olduğu düşünülmektedir. Bkz: Mee 1978, 133.

⁴⁴⁰ Sommer 1975, 11; Niemeier 2002, 521.

⁴⁴¹ Gurney 2001, 50

Buradan Piyama- Rados'un Millawanda ile ilgilendiğini anlayabiliriz⁴⁴³. Tawagalawas mektubu siyasi içeriklidir ve Hitit tarafından çekilmiş diplomatik nota niteliğindedir⁴⁴⁴. Mektubun amacını, Hattuşas'ın Ahhiyawa Kralı'nın, kendileri için hoşlanmadıkları, hareketlerini sona erdirmesini istediği bir metin olarak düşünebiliriz⁴⁴⁵. Metinde, Hitit-Ahhiyawa ilişkilerinin, sağlam temellere oturtulduğu ve Piyama- Rados⁴⁴⁶ adlı bir kişinin bu ilişkiyi tehit ettiğinden, Hitit'in bu kişiyle görüşemediğinden söz edilmiştir⁴⁴⁷. Mektupta Lukka halkı Tawagalawas'ı Piyama- Rados'a karşı yardıma çağırırlar⁴⁴⁸.

Daha sonra Attarimma⁴⁴⁹ kentinin, henüz tam kim olduğu bilinmeyen birisi tarafından saldırıya uğranmasıyla Lukka halkı⁴⁵⁰ önce Tawagalawas'a daha sonrada Hitit Kralı'ndan yardım istemektedirler⁴⁵¹. Bu kısma kadar mektubu özetlersek konu bütünlüğünü daha iyi anlayacağız. Tawagalawas, Ahhiyawa Kralı'nın kardeşidir⁴⁵². Metinde Hitit vassallığına başvuran birinden bahsedilmektedir. Bilim insanları yaptıkları araştırma sonucu bu kişinin Piyama- Rados olduğunu düşünmektedir⁴⁵³. Metnin devamında Hitit Kralı'nın Iyalanda⁴⁵⁴ ülkesini tahrip ettiğini, ancak Atriya⁴⁵⁵ kentine zarar vermediğini görmekteyiz. Metin hakkında genel bilgilere sahip olamamızın nedenlerinden birisi de tabletin kırık olmasıdır. Hitit Kralı Ahhiyawa Kralı'na bir mektup yazarak Piyama- Rados'un ülkesine olan tehlikesinden bahsetmektedir⁴⁵⁶. Ahhiyawa meydana gelen gelişmeler üzerine bir elçisini Hattuşas'a gönderir ve Hitit Kralı'na Piyama- Rados'un yakalanması için Atpa'ya haber verildiğini iletir⁴⁵⁷. Bunun üzerine Atpa Millavanda da Piyama-Rados'u ele geçirmek için

⁴⁴² Macqueen 1968, 176.

⁴⁴³ Niemeier 2002, 522

⁴⁴⁴ Sommer 1975, 12; Çevik, 2001, 76.

⁴⁴⁵ Macqueen 1968, 178; Niemeier 2002, 522.

⁴⁴⁶ Piyama- Rados'un bölgede yaşayan vassal bir kral olduğu düşünülmektedir. Bkz: Macqueen 1968, 10.

⁴⁴⁷ Starke 2001, 42.

⁴⁴⁸ Akdeniz 2000, 18; Gurney 2001, 50.

⁴⁴⁹ Attarimma kenti de M.Ö. II. binyılda Hitit metinlerinde adı geçen; ancak lokalizasyonu henüz tam anlamıyla çözüme ulaştırılmamış yerleşimlerden birisidir. Attarimma'nın Batı veya Güneybatı Anadolu'da olduğu düşünülmektedir. Attarimma'nın Arzawa seferi nedenlerinden birisi olduğuda düşünülmektedir. Bkz: Macqueen 1968, 170.

⁴⁵⁰ Lukka halkının günümüzdeki Lykia antik kentinde yaşayan insanların oluşturduğu düşünülmektedir. Bkz: Akurgal 2003, 299.

⁴⁵¹ Akdeniz 1999, 79.

⁴⁵² Singer 1983, 213; Niemeier 2002, 522.

⁴⁵³ Bu görüşe Piyama- Radu'nun metin içindeki özelliklerinden varılmıştır. Bkz: Mellaart 1986, 215.

⁴⁵⁴ Iyalanda Batı Anadolu'da lokalizasyonu henüz tamamlanmamış yerleşimlendendir. Günümüzde Alinda antik kenti olduğu düşünülmektedir. Bkz: Akdeniz 1999, 82.

⁴⁵⁵ II. Murşili'nin Arzawa seferinde Atriya'nın adı geçmektedir. Atriya yerleşiminin Büyük Menderes güzergâhında olduğu, günümüzdeki Tralleis antik kenti olduğu düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Akdeniz 1999, 80.

⁴⁵⁶ Niemeier 2002, 521- 522.

⁴⁵⁷ Gurney 2001 50.

harekete geçmiştir. Fakat Piyama-Radus deniz yoluyla kaçmıştır⁴⁵⁸. Deniz yoluyla nereye kaçtığı hakkında çeşitli görüşler vardır. Bu görüşler arasında en yaygın olan görüş Alasiya'ya kaçtığıdır. Yazıtta Millavanda kıyı yerleşimi olarak anlatılmıştır. Mektubun bir yerinde de Hitit Kralı bilgiler vermektedir. Hitit Kralı Ulak için **“Bu mesajı getiren kişi benim için önemli bir adamdır. O benim gençliğimden beri benimle savaş arabama binen seyistir, sadece benimle değil, senin erkek kardeşin Tawagalawas ile binmiştir⁴⁵⁹”** şeklinde ifade kullanmıştır.⁴⁶⁰ Tawagalawas metninin bu kısmında bizim için ve özellikle Ahhiyawa- Hitit ilişkisi için önemli bilgiler edinmekteyiz. Metnin bu kısmında iki ülkenin önceleri dostane ilişkiler içinde olduklarını, daha sonradan bu ilişkilerin karşılıklı çıkarlar doğrultusunda bozulduğunu anlamaktayız. Metni özetlersek konu, Piyama- Radus ve onun Hitit üzerindeki etkisini anlatmaktadır⁴⁶¹. Piyama- Radus üs olarak kullandığı Millawanda'dan Hitit Ülkesi'ne saldırmaktadır⁴⁶². Hitit bu kişinin sergilediği tutumdan rahatsız olmuş ve Millawanda'ya kadar gelmek zorunda kalmıştır⁴⁶³. Ayrıca Tawagalawas mektubundan, Ahhiyawa Ülkesi'nin güçlü bir yapıya sahip olduğunu anlamaktayız⁴⁶⁴. Bunu Hitit'in Piyama- Radus'u teslim etmesi için Ahhiyawa'ya yazdıkları mektuplara rağmen, Ahhiyawa'nın sergilediği tutumdan çıkarabiliriz.

Tawagalawas mektubunun hangi döneme ait olduğu tartışma konusudur. Macqueen'in makalesinde mektubun II. Murşili döneminin sonlarına (M.Ö.1310- 1300 gibi) verildiği bildirilmiştir⁴⁶⁵. Akdeniz'de mektubu kesin olmamakla birlikte III. Murşili zamanına tarihlemektedir (M.Ö. 1282- 1275)⁴⁶⁶. Çevik, Tawagalawas metnini dönem olaylarını göz önünde bulundurarak Piyama- Radus'un hareketlerini III. Hattuşili dönemine vermektedir (M.Ö.1275- 1250)⁴⁶⁷. Metni III. Hattuşili dönemine veren bir diğer bilim insanı ise Latacz'dır⁴⁶⁸. Parker de, metni III. Hattuşili dönemine vermektedir⁴⁶⁹. Bryce, metni III. Hattuşili dönemine tarihleyen bir başka bilim insanıdır⁴⁷⁰. Hitit- Ege ilişkileri üzerinde

⁴⁵⁸ Gurney 2001 50.

⁴⁵⁹ Tawagalawas'nın aynı arabaya bindiği kişi Dabala- Tarhundadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Alparslan 2000, 27.

⁴⁶⁰ Akdeniz 1999, 80.

⁴⁶¹ Gurney 2001, 50.

⁴⁶² Macqueen 1968, 176; Latacz 2001, 55.

⁴⁶³ Hitit Batı Anadolu sınırını korumakta askeri güçten çok siyasi politika izleme yönünü daha çok seçmiştir; çünkü Batı Anadolu topraklarına geldiğinde Hattuşaş tehlike altına girmektedir. Hitit'in Batı Anadolu'da sergilediği tutumun nedeni Anadolu'da kendinden başka büyük güç istememesidir. Bkz: Erkanal, 2004 90.

⁴⁶⁴ Niemeier 2002, 522.

⁴⁶⁵ Macqueen 1968, 178.

⁴⁶⁶ Akdeniz 1999, 79.

⁴⁶⁷ Çevik 2001, 76.

⁴⁶⁸ Latacz 2001, 54.

⁴⁶⁹ Parker 1999, 61.

⁴⁷⁰ Bryce 1992, 126.

çalışmalar yapan Alparslan ise, metnin III. Hattuşî dönemine ait olduğunu ve bunu en büyük kanıtının da metinde adı geçen Kurunta'nın da bunu desteklediğini savunmaktadır⁴⁷¹.

Ahhiyawa adının geçtiği metinlerden bir diğeri de Sausgamuwa Antlaşmasıdır⁴⁷². Metnin yorumlanması sonucu bu tabletin antlaşma metni olduğu anlaşılmaktadır⁴⁷³. Metin üzerinde düzeltmelerin olması yapılan antlaşmanın henüz daha antlaşmayı yapan ülkeler arasında tamamen kabul edilmediğini gösterir niteliktedir. Ahhiyawa adı metin üzerinde geçmekte ve Ahhiyawa Kralı; Hitit Kralı, Mısır Kralı, Babil Kralı ve Asur Kralı ile eşit sayılmaktadır⁴⁷⁴. Ancak bu metinde ilginç olan kısım Ahhiyawa kısmının daha sonradan metinden silinmiş olmasıdır. Batı Anadolu Hitit ilişkilerinde daha öncede bahsedildiği gibi kesin yargılara ulaşmamız ilişkiyi ortaya koyacak kanıtların az olmasından dolayı güçtür. Tawagalawas metninde Ahhiyawa Kralı'na eşit sayıldığını görmüştük. Dolayısı ile III. Hattuşîli döneminde de Ahhiyawa Kralı; Mısır Babil ve Asur Kralları ile eşit sayılmalıydı. Bryce, metnin tarihlemesine bakarak IV. Tuthaliya döneminde Ahhiyawa ile Hitit arasında önemli siyasi değişikliklerin meydana geldiğini metinden Ahhiyawa kısmının bu nedenle çıkarıldığını belirtmektedir⁴⁷⁵. Bryce, Millawanda'nın hâkimiyetinin kaybedilmesinin metindeki silinmeyle ilgili olduğunu savunmaktadır⁴⁷⁶; ancak bu bilgi kesin değildir. Gurney'de, tabletin silinmesini, Hitit'in Ahhiyawa'nın gücünü tanımadığı için silindiğini düşünmektedir⁴⁷⁷. Ünal ise, Ahhiyawa kısmının metinden silinmesini kâtip hatası olarak düşünmektedir⁴⁷⁸. Bu nedenle tablette yer alan ve daha sonra silinen Ahhiyawa kısmı üzerinde yorum yapmamız oldukça zordur. Metin içinde Ahhiyawa'nın gemilerinden de bahsedilmektedir ki buradan Ahhiyawa'nın deniz ticareti yaptığını çıkarabiliriz; ancak metnin kırık olması ve tam anlamıyla okunamaması bu görüşü kesin olarak kanıtlanamamaktadır. Metin, Ahhiyawa konusunda bizi bilgilendirmektedir ve IV. Tuthaliya⁴⁷⁹ dönemine tarihlenmektedir⁴⁸⁰. Akdeniz'de metni IV. Tuthaliya'ya veren diğer bilim insanıdır⁴⁸¹.

Ahhiyawa Ülkesi'nin lokalizasyon sorununun çözümlenmesinde yorumlamaya çalıştığımız tabletlerin önemi büyüktür. Tabletler Hititologlar tarafından daha ayrıntılı

⁴⁷¹ Alparslan 2000, 29.

⁴⁷² KUB XIII: 1; Akdeniz 1999, 81; Akdeniz 2006, 1.

⁴⁷³ Klengel 1995, 159; Ünal 2002, 115.

⁴⁷⁴ Gurney 2001, 51.

⁴⁷⁵ Bryce 1998, 348.

⁴⁷⁶ Bryce 1998, 344.

⁴⁷⁷ Gurney 2001, 51.

⁴⁷⁸ Ünal 2002, 115.

⁴⁷⁹ IV. Tuthaliya M.Ö. 1250- 1220 yılları arasında Hitit'in başında olmuştur. Bkz: Dinçol 2004, 30.

⁴⁸⁰ Ünal 2002, 115; Yakar 1976, 118.

⁴⁸¹ Akdeniz 1999 81; Akdeniz 2006, 1.

işlenmektedir; bizim burada yaptığımız bölge ilişkilerini ve ülkenin Hitit ile bağımlı ortaya koymaktır. Ahhiyawa ile Hitit arasında ilişkiler erken dönemlerde barışçıl bir tutumdayken⁴⁸², daha sonraki dönemlerde yukarıda da görüldüğü gibi bazı sebeplerden değişmiştir⁴⁸³. Bu anlatılan olaya en büyük kanıt ise Hitit Kralı'nın hastalandığında, Ahhiyawa ve Lazpa tanrılarını Hattuşaş'a çağırması ile ilgili metindir⁴⁸⁴. Tablet bir kehanet metnidir. Metnin önemli yanı Lazpa ve Ahhiyawa adlarının bir arada geçmesidir. Bu iki yerleşimin bir arada belirtilmesinin ne anlamı olduğu henüz kesinlik kazanmasa da birbirleriyle ilgisinin olduğu kesin gözükmemektedir. Schachermery, metni III. Hattuşili dönemine tarihlemiştir⁴⁸⁵.

Bir başka Hitit mektubunda da iki ülke arasındaki barışçıl havanın izlerine rastlamaktayız. Mektupta ticari ilişkilerden söz edilmekte ve mektubu yazan kişi Hitit Kralına, Mısır'a gideceğini haber vermektedir⁴⁸⁶. Burada Ahhiyawa ile olan kısım ilginçtir. Mektubu yazan kişi Mısır'a götürülecek hediyelerin bazılarının Ahhiyawa Kralı'na ait olduğunu söylemektedir. Mektup III. Hattuşili dönemine tarihlenmektedir⁴⁸⁷.

Bir başka metinde de Ahhiyawa adından bahsedilmektedir. Metinde, Ahhiyawa Ülkesi Kralı'nın Seha Nehri Ülkesi Kralı ile olan ilişkileri anlatılmaktadır⁴⁸⁸. Metni çevrilmesi sonucu; Ahhiyawa Kralı, Hitit Kralı'nın müttefiki değildir, tam tersi düşmanıdır ve Seha Nehri Ülkesi kralı ile yakın ilişkiler içindedir. Seha Nehri Ülkesi kralının Ahhiyawa'ya güvenip Hitit ile mücadeleye girdiğini ve savaşı kaybettiği yazılıdır⁴⁸⁹. Metin, Klengel tarafından IV. Tuthaliya'ya verilirken⁴⁹⁰, Ünal ise, metni II./III. Tuthaliya dönemine tarihlemiştir⁴⁹¹. Akdeniz, metni IV. Tuthaliya dönemine veren bir başka bilim insanıdır⁴⁹². Bu metinlerden de anlaşıldığı üzere Hitit ile Ege Dünyası ilişkileri⁴⁹³ önceleri barışçıl bir tutum içerisindeyken,⁴⁹⁴ daha sonraları güç dengeleri değişmiştir⁴⁹⁵.

⁴⁸² Akdeniz 1999, 78.

⁴⁸³ Tawagalawas ve Madduwattass metinleri Hitit- Ahhiyawa ilişkilerinin barışçıl tutumunun değiştiğinin göstergesidir.

⁴⁸⁴ KUB V 6; Ünal 2002, 115; Gurney 2001, 49.

⁴⁸⁵ Schachermery 1986, 272.

⁴⁸⁶ KBo II 11; Karauğuz 2002, 112.

⁴⁸⁷ Alparslan 2000, 31.

⁴⁸⁸ KUB XXIII 13; Akdeniz 1999, 81.

⁴⁸⁹ Bryce 1998 337.

⁴⁹⁰ Klengel 1999, 163.

⁴⁹¹ Ünal 1991, 18.

⁴⁹² Akdeniz 1999, 81.

⁴⁹³ Hitit- Ege ilişkileri ile kastedilen Batı Anadolu coğrafyası ve bu alanda varlığına inanılan ülkeler ile olan ilişkilerdir.

⁴⁹⁴ Hitit, Batı Anadolu coğrafyasında varlık gösteren ülkelerle barışçıl tutum bir yol izlemiştir. Bölgede bulunan madenler ve bu bölgeden geçen ticaret yollarına hâkim olma politikası bu tutumunun bir sebebidir. Bkz: Yakar 1976, 117- 128.

Ahhiyawa ile metinleri inceledikten sonra bazı kanılara varmamızın daha kolay olduğunu görmekteyiz. Ahhiyawa bölümüne başladığımızda en önemli yerleşimin Miletos olduğunu ve Millawanda ile eşleştiğini gördük ve bu yerleşim Hitit- Ahhiyawa ilişkisini anlamamızda en büyük paya sahip olmuştur. Hitit M.Ö. II. binyılın en büyük güçlerindedir ve varlığını sürdürmek için maden kaynaklarına egemen olmak zorundadır⁴⁹⁶. Maden kaynaklarına hâkim olması demek dönem ticaretini de elinde bulundurmaktır⁴⁹⁷. Ticareti kontrol altına almak için güçlü bir siyasi yapıya sahip olmalıdır. Hitit ticari ilişkilerde önemli stratejik konuma sahip olan yerleşimleri ellerinde bulundurmışlardır. Bu merkezlerden en önemlisi Kuzey Suriye’de bulunan Ugarit kentidir⁴⁹⁸. Kentin Ahhiyawa-Hitit arasındaki ticaret bağı yukarıda bahsedilen Sausgamuva metninden çıkarabiliriz⁴⁹⁹. Doğu Akdeniz ile kurulan bağ sayesinde Hitit diğer ticaret yapan ülkelerle de mücadeleler içine girmiştir ve gereksinimlerini karşılamak için maden kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır⁵⁰⁰. Hitit için en önemli maden kalaydır; çünkü kalayı her türlü araç- gereç yapımında, savunma alanında kullanmaktadırlar. Kalay Anadolu’da az rezerve sahiptir⁵⁰¹. Kalaydan başka Hitit’in Batı Anadolu coğrafyasına düzenlediği seferlerin bir nedeni de bölgede bulunan demir, altın, bakır madenlerine egemen olma politikasıdır⁵⁰².

Hitit ile Batı Anadolu ilişkilerinde maden kaynaklarının önemini vurguladıktan sonra Hattuşaş’ın bölge coğrafyasına egemen olma politikasını anlamış olacağız. İlişkileri açıkladıktan sonra dönemin iki önemli gücü arasında da bir bağ kurulabilir. Hitit’in Batı Anadolu’da da bölge krallıklarını vassalı yapmasının nedenleri altında Miken Krallığı yatmaktadır. Miken Krallığı’na ihtiyacı duyduğu madenleri kaptırmama politikası yatmakta olabilir⁵⁰³. Araştırmamızı yaptığımız konuda pozitif kanıtların az sayıda olması diğer konular gibi, üzerinde durduğumuz anekdotunda sadece varsayımlar üzerinden ele alınarak sonuca ulaşıldığını unutmamalıyız.

⁴⁹⁵ Ünal 2002, 115.

⁴⁹⁶ Akdeniz 1999, 83.

⁴⁹⁷ Yakar 1976, 117.

⁴⁹⁸ Korfmann 2001, 357.

⁴⁹⁹ Alparslan 2000, 333- 34.

⁵⁰⁰ Yakar 1976, 127.

⁵⁰¹ Kalay rezervleri için bkz: Yakar, 1976 121- 122.

⁵⁰² Akdeniz 1999, 83.

⁵⁰³ Ergin 2002, 92.

İncelemeler sonucu Ahhiyawa'nın nerede bulunduğu görüşü tam olarak aydınlanmasa da krallığın hangi coğrafyada olduğu tahmin edilmektedir. Ahhiyawa Ülkesi'nin yeri ile ilgili saptamalar yaparken Trakya'dan Akdeniz'e Ege Adaları'na, Kıta Yunanistan'a kadar geniş coğrafyalar önerilse de Ahhiyawa'nın deniz kıyısında bir ülke olduğu görüşü ortak bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁰⁴ ki bu durum yukarıda incelenen Hitit metinlerinden anlaşılmaktadır. Bilim insanlarının ortak görüşü Ahhiyawa Krallığı'nın Akhalarla eşleştirilmesidir⁵⁰⁵. Bu görüşe karşı çıkanların başında Ünal gelmektedir. Ünal, yapılan eşleştirmenin siyasi bir politikanın sonucu olduğunu dile getirmektedir⁵⁰⁶. Akha-Ahhiyawa eşitlemesini kabul edenlerden birisi de Alparslan'dır. Alparslan, Ahhiyawa'nın merkezini Kıta Yunanistan olarak vermektedir⁵⁰⁷. Ahhiyawa ile ilgili bir önemli bilgi de metinlerden çıkardığımız sonuçlardır. Ahhiyawa metinlerde bir deniz ülkesi olarak geçmektedir. Madduwatta metninde Attarsiya'nın Alasiya'ya⁵⁰⁸ saldırdığı ve Ahhiyawalı Kral olarak tanımlandığını düşünürsek Ahhiyawa'nın denizsel gücü olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir⁵⁰⁹. Ahhiyawa'nın denizsel gücünü kanıtlamamız için Millawanda yani Miletos bizim odak noktamızdır. Çünkü Miletos'un geçmişte deniz geçmişte liman kenti olduğunu bilmemiz ve Ahhiyawa'nın ticarete önemli bir konumda olması bizi bu düşüncemizde haklı çıkaracaktır. Sonuç olarak Ahhiyawa konusunda pozitif bilgilere ulaşmamızın tek çözüm yolu bölge üzerinde araştırmaların artarak devam etmesi olacaktır. Bu araştırmaya kanıt sağlayacak buluntuların sağlanması da Ahhiyawa Krallığı'nın yerinin saptanmasında asıl önemi oluşturmaktadır.

IV. C. ARZAWA

Son Tunç Çağı Hitit metinlerinde adı geçen bir başka ülke de Arzawa'dır. Arzawa adına biz ilk olarak Mısır'daki Tell El Amarna da bulunan çivi yazılı tabletlerde rastlamaktayız⁵¹⁰. Kazı alanında yapılan araştırmalar sonucu ele geçen tabletlerden iki tanesinin Arzawa mektubu içerdiği anlaşılmıştır.⁵¹¹

⁵⁰⁴ Akdeniz 2006, 1.

⁵⁰⁵ Niemeier 2002, 520.

⁵⁰⁶ Bkz: Ünal 2001, 244- 245.

⁵⁰⁷ Alparslan 2000, 3.

⁵⁰⁸ Yakar 1976, 124.

⁵⁰⁹ Gurney 2001, 52.

⁵¹⁰ Dinçol 2006, 89.

⁵¹¹ Akdeniz 1999, 84.

Arzawa incelendiğinde çok çeşitli görüşler açığa çıkmaktadır; ancak çalışmamızın başında Ahhiyawa bölümünde Hitit tabletleri incelenirken de Arzawa ile ilgili detaylı bilgilere ulaşılmaktadır⁵¹². Hitit yazılı belgelerinde Arzawa'nın lokalizasyon sorununa cevaplar bulunabilmektedir. Bu yüzden bu kısımda Arzawa ile ilgili bilgiler ayrıntılı olarak tekrar verilmeyecektir.

Coğrafi bir isim olarak Arzawa kelimesi 3 anlamda kullanılmıştır⁵¹³:

1. Bir şehir ismi olarak (KUR URU Arzawa)
2. Küçük bir devletin ya da ülkenin adı olarak (KUR URU Arzawa)
3. Genellikle o küçük devletin önderlik ettiği, belli şehirlerden oluşan federasyon görünümündeki bir birlik olarak (KUR. KUR Meşru Arzawa) kullanılmıştır.

Geniş manadaki Arzawa'nın içinde: Hapalla, Mira, Seha Nehri Ülkesi, Appawiaa, Wilusa, Zippasla ve Hariati Dağlık Ülkesi bulunmaktaydı⁵¹⁴.

Arzawa ismi Hitit dilinde “Orman Yurdu” ya da “Orman Ülkesi” anlamına gelmektedir⁵¹⁵. İlk defa Kapadokya tabletlerinde adı geçen Arzawa; Labarna, I. Hattuşili ve Ammuna döneminden itibaren Hitit Devleti ile ilişkileri olmuştur⁵¹⁶. Labarna döneminde Arzawa- Hitit ilişkileri bozulmuştur; ancak Hitit Kralı bozulan ilişkileri tekrar düzeltmiştir⁵¹⁷. Hitit metinlerinde Arzawa isminin Telipinu fermanında (M.Ö. 1525- 1500⁵¹⁸) da geçtiği bilinmektedir⁵¹⁹. Dinçol, Arzawa ile ilk ilişkilerin II. Tuthaliya⁵²⁰ ve I. Arnuvanda zamanında başladığını ileri sürmüştür⁵²¹. Arzawa- Hitit ilişkisi birçok bilim insanı tarafından farklı görüşlerle yorumlanmaktadır. Bilim insanları arasındaki yorum farkının nedeni; bölge üzerindeki buluntuların yeterli bilgiyi verecek düzeyde olmamasından kaynaklanmaktadır.

⁵¹² Madduwatta metninde Arzawa Ülkesi ile bilgiler geniş bir şekilde işlenmiştir.

⁵¹³ Bryce 1974, 103; Karauğuz 2002, 107.

⁵¹⁴ Kinal 1953, 21.

⁵¹⁵ Büyükkolancı 2005, 68.

⁵¹⁶ Karauğuz 2002, 109; Latacz 2002, 478.

⁵¹⁷ Starke 2001, 35.

⁵¹⁸ Dinçol 2004, 30.

⁵¹⁹ Akurgal 1995, 34; Karauğuz 2002, 42.

⁵²⁰ II. Tuthaliya zamanında Arzawa üzerine seferler düzenlenmiştir. Düzenlediği seferlerde Hatti Ülkesi'ne birçok esir ve ganimet getirmiştir. Bkz: Brandau, Schickert, Jablonka 2004, 90.

⁵²¹ Dinçol 2006, 89.

Hititler, Arzawa'nın Anadolu'nun batısındaki en güçlü devlet olmasını engelleyememiştir⁵²². M.Ö. XVI. yy'da Karadeniz'den gelerek Kızılırmak kavsinin kuzeyine yerleşen ve M.Ö. XIV. yy.'ın ilk çeyreğinde başkent Hattuşuş için büyük bir tehlike teşkil eden Kaşkalar'ın varlığı nedeniyle, Hitit askeri güçlerinin kendi ülkelerinin çekirdek bölgesini korumak amacıyla devreye sokulmasını gerekmiştir⁵²³. Bu durum Arzawa'ya, topraklarını I./II. Tuthaliya zamanında Kaşka Bölgesi'ne ve Hititler'in Aşağı Ülke'sine kadar genişleme imkânı sağlamıştır⁵²⁴. Kendisinden en az dört nesil sonra yaşamış sonraki kral III. Hattuşili'nin bir fermanında Hitit Ülkesi'nin düşmüş olduğu bu kötü durum ve karşı karşıya kaldığı tehditler dramatik bir şekilde anlatılmıştır⁵²⁵. Buna göre Arzawa'nın Aşağı Ülke'ye doğru uzandığı ve Arzawa tarafından yakınlarındaki Tuwanuwa'da (Bor-Kemerhisar) bir sınır karakolu kurdukları anlaşılmaktadır⁵²⁶.

Arzawa'nın da diğer M.Ö. II. bin Batı Anadolu coğrafyasında bulunan ülkeler gibi lokalizasyon sorunu bulunmaktadır. Arzawa'nın ve Arzawa Ülkeleri'nin yerlerinin saptanmasında bize yardımcı olan en iyi yazılı belgeler, II. Murşili zamanında, Arzawa Ülkeleri'ne yapılan savaşların anlatıldığı yıllıklardır⁵²⁷. Şuppiluliuma'nın ölümü üzerine yerine büyük oğlu II. Arnuwanda'nın geçmesi ve onun da tıpkı babası gibi ölümü üzerine II. Murşili genç yaşta Hitit İmparatorluğu'nun başına geçmiştir. Hitit'in karışıklık döneminden faydalanmak isteyen Arzawa Ülkeleri ise Hitit İmparatorluğu'na karşı ayaklanmışlardır⁵²⁸. II. Murşili bu nedenle Arzawa üzerine sefer düzenlemiştir⁵²⁹ (**Harita VII**). II. Murşili'den önceki dönemlerde de özellikle I. Şuppiluliuma döneminde de Arzawa ile savaş yapılmıştır⁵³⁰. II. Murşili dönemine tekrar döndüğümüzde; ayrıca düzenlediği seferleri yukarıda da değinildiği gibi yıllıklara yazdırmıştır ve Murşili'nin yıllıklarında Arzawa adı imparatorluğunun ikinci senesinde geçmeye başlamaktadır⁵³¹. Yıllıklar Arzawa Ülkesi lokalizasyonunu çözümlenmemizde bize asıl yardımı sağlamaktadır. Bilmemiz gereken günümüzde de olduğu gibi iki ülke çıkarlarının birbirlerine ters düştüğü noktada - ticaret sözünü ettiğimiz iki ülkenin ilişkilerinde önemli bir sebeptir ve ticaret sisteminin Hitit- Arzawa ikilisine zarar vermesi

⁵²² Alparslan 2006, 60.

⁵²³ Brandau, Schickert, Jablonka 2004, 90.

⁵²⁴ Starke, 2001 37; Dinçol 2006, 89.

⁵²⁵ Ünal 2002, 136.

⁵²⁶ Bryce 1974, 105; Karauğuz 2002, 108.

⁵²⁷ KUB XIV. XV; Büyükkolancı 1998, 35; Dinçol 2006, 89; Alparslan 2006, 61.

⁵²⁸ Akurgal 1995, 48; Girginer 2006, 108; Alparslan 2006, 60.

⁵²⁹ Karauğuz 2002, 110.

⁵³⁰ Ünal 2002, 21.

⁵³¹ KUB XIV. XVI; Alparslan 2006, 60.

askeri müdahaleleri ve bu nedenle de II. Murşili savaş yıllıklarının meydana çıkmasına neden olmuştur - ilişkilerin bozulduğudur.

Ünal, Hititoloji'nin erken dönemlerinde birçok coğrafi bölge gibi Arzawa'nın da yanlış yerlerde arandığını, iki adet Amarna mektubunda anılması dolayısıyla Mısır'a yakın bir yerde olması gerektiği şeklindeki sabit saplantıdan hareketle, günümüz Çukurova'sına yerleştirilmiştir⁵³²; ancak Çukurova'ya Kizzuwatna'nın⁵³² yerleştirilmesinden sonra Arzawa'nın, Batı Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldığını söylemektedir⁵³³. Arzawa'nın uzun tartışma ve araştırmalardan sonra Batı Anadolu Bölgesi'nin, Hitit metinlerinde Arzawa Ülkesi veya ülkeleri olarak anılan yer olduğu anlaşılmıştır⁵³⁴. Arzawa Ülkesi yapılan araştırmalar sonucu Batı Anadolu Bölgesi'nde Hermos ve Maindros vadisiyle yani Lydia çevresiyle eşitlenen Pamphylia bölgesine aranmıştır⁵³⁵. Araştırmalar bununla da kalmamış ülkenin lokalizasyon problemi çözümlenmemiştir. Yukarıda da değinildiği gibi Arzawa'nın Aşağı Ülke'ye kadar ulaştığı ve Tuwanuwa'da (Bor-Kemerhisar-Tyana) bir sınır merkezi kurdukları anlaşılmıştır⁵³⁶. Arzawa Ülkesi'nin lokalizasyon sorunu da tıpkı diğer M.Ö. II. bin Batı Anadolu coğrafyası gibi karışık olduğundan çeşitli bölgelere yerleştirilmiştir. Karauğuz, Arzawa'nın Konya Seydişehir ilçesinde bulunan Suğla gölüne kadar da uzandığını ve yapılan kazılar sonucu ele geçen buluntulardan da bunun anlaşıldığını söylemektedir⁵³⁷. Mellaart, Karauğuz'un görüşüne katılmakta ve bundan dolayı, bölgede bulunan Eflatunpınar ve Fasıllar anıtlarının, Arzawalı Tanrılar için Hititliler tarafından yaptırıldığının bilim dünyası tarafından kabul gördüğünü söylemektedir⁵³⁸. Bilindiği üzere bu anıtlar Tarhuntassa ve Hulaia Nehri Ülkesi sınırları içinde kalmaktadır⁵³⁹. Böylece Eflatunpınar Anıtı Hititler'in Arzawa'ya, Fasıllar Anıtı da güneye Yani Kizzuwatna'ya geçişte kurdukları açık hava tapınakları olarak işlev görmüş olmalıdır⁵⁴⁰.

Arzawa Ülkeleri'nin yer aldığı bölge yapılan lokalizasyon çalışmaları sonucu kabataslak tespit edilebilmiştir (**Harita VI**). Ülkenin batısının Ege Deniziyle sınırlandığı kesindir, sahil kesiminin bazı kısımlarına Ege Denizi'nden geldiği düşünülen Ahhiyawa halkı

⁵³² Kizzuwatna ilk zamanlar Karadeniz bölgesine lokalizasyon edilmiştir; ancak daha sonra Anadolu'nun güneydogusuna yerleştirilmiştir. Bkz: Karauğuz 2002, 42.

⁵³³ Ünal 2003, 1.

⁵³⁴ Cabbar- Ekşinozluğil 2006, 8-9.

⁵³⁵ Bryce 1974 103; Akdeniz 2006, 2.

⁵³⁶ Bryce 1974, 105.

⁵³⁷ Karauğuz 2002, 108.

⁵³⁸ Mellaart 1962, 113.

⁵³⁹ Karauğuz 2002, 108.

⁵⁴⁰ Karauğuz 2000, 169.

oradan Arzawa'ya sızıyor ve geçicide olsa siyasi hâkimiyet iddiasında bulunuyorlardı⁵⁴¹. Buradan Arzawa Ülkesi'nin Ahhiyawa gibi denize kıyısı olduğunu; ancak Ahhiyawa kadar denizsel ilişkiler içinde olmadığı anlayabiliriz⁵⁴². Batı sınırının kesin olmasına karşın güney doğu ve kuzey sınırlarının tespitini yapmak kolay değildir. Özellikle doğu sınırını belirlemek oldukça güçtür. Arzawa sınırlarını çizecek olursak; doğu sınırı Pitassa, Walma, Aşağı Ülke ortak sınırı teşkil ediyor diyebiliriz⁵⁴³. Günümüzde bu sınır yaklaşık olarak Kütahya, Uşak, Afyon, Sandıklı ve Dinar hattından, yani coğrafi anlamda Batı Anadolu eşiğinden geçmektedir⁵⁴⁴. Güneydeki sınırı da Bodrum yarımadasına kadar ulaşmaktadır⁵⁴⁵. Güneyde komşusu olan ülke Lukka'dır⁵⁴⁶. Kuzey sınırı ise sorundur. Burada Seha Nehri Ülkesi ve daha da kuzeyde Assuwa yer almaktadır (M.Ö. XV– XIV. y.y)⁵⁴⁷. Arzawa'nın sınırları tam olarak belli değildir; ancak ortak görüş olarak yukarıda belirtilen sınırlar verilmiştir.

Arzawa konusunu kısaca özetleyecek olursak; Arzawa Ülkesi'nin varlığına ilk kez Mısır'daki Tell El Amarna höyüğünde ele geçen çivi yazılı tabletlerde rastlamaktayız⁵⁴⁸. Arzawa ile ilgili en geniş kapsamlı bilgileri Hitit yıllıklarından öğrenmekteyiz. Özellikle II. Murşili'nin Arzawa üzerine düzenlediği sefer bize daha kanıtsal bilgiler sağlamaktadır⁵⁴⁹. Arzawa Ülkesi Anadolu'nun güney batısında bulunan bir konfederasyondur⁵⁵⁰. Coğrafi olarak Konya'nın batısından Göller Bölgesi ve Yukarı Menderes yöresine kadar uzanmaktadır⁵⁵¹. Starke'a göre, çekirdek bölge Mira olup Bozdağlar'dan Dilek Yarımadası'na kadar uzanmaktaydı⁵⁵². Benzer bir görüş de Hawkins tarafından da ileri sürülmüştür. Bilim insanı, Büyük Menderes Irmağı'nın yukarı kesiminden başlattığı Arzawa topraklarını Küçük Menderes ve Gediz'in bir bölümünü de içerisine alarak batıya doğru uzatmıştır⁵⁵³. Konfederasyon olarak anılan Arzawa Ülkesi içinde Seha Nehri Ülkesi, Mira, Hariati, Hapalla ve birçok küçük ülke yer almaktadır⁵⁵⁴. Wiluşa'nın da Arzawa Ülkeleri arasına M.Ö. XIII. yy.'da dâhil edildiği bilinmektedir⁵⁵⁵.

⁵⁴¹ Alparslan 2006, 60.

⁵⁴² Akdeniz 2006, 2.

⁵⁴³ Cabbar- Ekşinozluğil 2006, 8.

⁵⁴⁴ Starke 2001, 40

⁵⁴⁵ Girginer 2006, 108.

⁵⁴⁶ Dinçol 2006, 89.

⁵⁴⁷ Cabbar- Ekşinozluğil 2006, 8.

⁵⁴⁸ Girginer 2006, 108.

⁵⁴⁹ II. Murşili hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için Bkz: M. Alparslan 2006.

⁵⁵⁰ Dinçol 2006, 89; Alparslan 2006, 60–62.

⁵⁵¹ Starke 2001, 40.

⁵⁵² Starke 2001, 35.

⁵⁵³ Hawkins 1998, 30- 31.

⁵⁵⁴ Büyükkolancı 1998, 35; Alparslan 2000, 3; Latacz 2002, 478; Eğilmez 2005, 31; Akdeniz 2006, 1- 2.

⁵⁵⁵ Starke 2001, 41; Brandau, Schickert, Jablonka 2004, 92; Akdeniz 2006, 2.

Arzawa Ülkesi'nin başkenti Apasas'dır⁵⁵⁶ (Selçuk Ayasuluk Tepesi) ve yönetim bu merkezden yürütülmektedir⁵⁵⁷. M.Ö. II. binyılın ikinci yarısında Hititler'le ilişkiler kurmuştur⁵⁵⁸. Hititler'le Anadolu'nun güney batısındaki topraklarda siyasi mücadeleler vermiştir⁵⁵⁹. Hititler'in siyasi politikası, hem sınırlarını hem de metal kaynaklarını korumaya yönelik olmuştur. Ayrıca Hititler ticaret yollarını da kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Hititler'in çeşitli kaynaklara yönelmesi Ahhiyawa, Arzawa gibi ülkelerle ilişki içine girmesini sağlamıştır⁵⁶⁰. Maden kaynaklarına duyulan ihtiyaç ilişkilerin ortaya çıkmasında etken olduğu bilinmektedir. Arzawa Bölgesi'nde yer alan Gümüş Dağı'nda, Seferihisar'da; Ahhiyawa Bölgesi'nde kalan Bodrum Gümüşlü'de gümüş maden ocakları yer almaktadır⁵⁶¹. Batı Anadolu altın madeni bakımından da zengindir. İzmir, Manisa, Aydın ve Çanakkale bölgesinde altın ocakları bulunmaktadır⁵⁶². Altın ve gümüş madeninin yanı sıra Hitit sanatında en çok kullanılan tuncu elde etmek üzere kullanılan kalayın da İzmir yakınlarında bulunan Darmanlar madeninde bulunduğu araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır⁵⁶³. Ayrıca; Kuzey Anadolu Hititler için çok önemli bir yere sahiptir; çünkü daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi Orta Avrupa'daki Bohemia'dan⁵⁶⁴; Çanakkale üzerinden kara yoluyla gelen kalaya da ihtiyaç duymaktaydılar⁵⁶⁵. Bunun nedeni Anadolu'da kalayın az olduğudur⁵⁶⁶. Ahhiyawa tarafından kontrol edilen bu yolu Hititler güvenlik altına almaya çalışmıştır. Bundan dolayı Hititler bu ülkelerle bazen silahlı mücadeleye girerken bazen de dostane ilişkilerde bulunmuştur. Bu karşılıklı ilişkiler iki ülkenin çıkarları doğrultusunda değişmiştir.

Arzawa bölümünde M.Ö. II. bin Batı Anadolu'sunda Arzawa Ülkesi'nin lokalizasyonu ve yayılımı hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Arzawa yerleşimi hakkında gerçek anlamda arkeolojik bilgiler henüz bulunamamıştır. Daha doğrusu ele geçen arkeolojik buluntular Arzawa Ülkesi'nin yerini tespit etmek için yeterli değildir. Fakat yapılan arkeolojik çalışmalar Batı Anadolu'nun siyasi yapısını ortaya çıkarmaya yardımcı olacaktır. Arzawa Ülkesi hakkında konunun dağılmaması için siyasi olaylar detaylı anlatılmadan ülkenin

⁵⁵⁶ Alparslan 2006, 63.

⁵⁵⁷ Martino 2003, 60.

⁵⁵⁸ Dinçol 2006, 89.

⁵⁵⁹ Ünal 2003, 4.

⁵⁶⁰ Ergin 2002, 90.

⁵⁶¹ Yakar 1976, 119- 120; Ergin 2002, 91.

⁵⁶² Ergin 2002, 90; Akdeniz 2006, 2.

⁵⁶³ Yakar 1976, 117; Akdeniz 2006, 2.

⁵⁶⁴ Ahhiyawa kısmında Bohemia'nın jeopolitik konumu ayrıntılı olarak işlenmiştir.

⁵⁶⁵ Yakar 1976, 118.

⁵⁶⁶ Yakar 1976, 118; Ergin 2002, 90.

lokalizasyonu çizilmeye çalışılmıştır. Arzawa konusunda gerekli bilgiler verdikten sonra bölgenin nerede olduğunu daha kolay tahmin edilebilmektedir. Bizim için asıl önemli olan konu Arzawa ve Hitit ilişkisi olacaktır ki ilişki bize bölgede ele geçirilen eserleri ve dolayısıyla tüm siyasi, sosyal ve askeri durumu açıklamakta yardımcı olacaktır. Hitit'in Batı Anadolu Bölgesi'nde ne işi vardı? Ticaret Hitit ve Ege Dünyası'nı birleştiren unsur muydu? Hitit, Doğu Akdeniz liman ticaretiyle bağlantısı olduğu düşünülen bu ülkelerle çıkarları doğrultusunda mı ilişkiye giriyordu? Şimdilik elimizde adı geçen ülke sınırlarında (Ahhiyawa, Arzawa, Kıta Yunanistan, Adalar) bulunmuş birkaç görsel sanat eserinden başka hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Sorulan bu soruların yanıtlarını bulabilmek için; araştırmaların devam etmesi ve bu araştırmalar sonucu ilişkiyi destekleyecek yeni buluntuların açığa çıkarılması gerekmektedir. Ele geçirilecek yeni buluntular Hitit- Ege ilişkisini tüm yönleriyle açığa çıkaracak, tüm cevaplanmamış soruları ve ilişkinin bilinmeyen diğer yönlerini de bize ayrıntılarıyla sunacaktır. Şunu da unutmamalıyız ki Hitit döneminde Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde olduğu gibi ticareti kanıtlayacak yazılı tabletlerden söz edilmemektedir, yani Hitit döneminde Asur döneminde olduğu kadar ticareti belgeleyen yazıtların olmadığı düşünülmektedir. Ancak; Batı Anadolu, M.Ö. II. binyıl araştırmaların yetersizliği, dolayısıyla da buluntuların ele geçmemesi nedeniyle diğer ülkeler gibi Arzawa konusunda da belirsizlik içindedir ve araştırılmayı beklemektedir. Bilimsel anlamda ülkemizde bazı nedenlerden dolayı araştırmaların dışa bağımlı hale gelmesi nedeniyle yeni ufukların gözükmesi zaman almaktadır ki bu nedenle sonuçlanması beklenen arkeolojik çalışmalar gerekenden fazla zaman almaktadır.

IV. D. M.Ö. II. BİNDE BATI ANADOLU VE ORTA ANADOLU'DAKİ BAŞILCA MİKEN MERKEZLERİ

Kıta Yunanistan'daki Miken merkezleri üzerine, bugüne dek birçok şey söylenmiş, birçok yayın yapılmıştır. Fakat ne Miken döneminde, ne de daha sonraları, karşı kıyıda asla ayrı tutulamayacak olan Anadolu'nun batı ve güney sahillerindeki Miken varlığı veya etkileri üzerine çok az şey yazılıp çizilmiştir. Bunlar da ancak mevcut verilerin birer derlemesi olmuşlardır. Fakat unutulmamalıdır ki, Anadolu ve sahillerindeki Miken varlığının anlaşılabilmesi için, arkeolojik ve filolojik verilerle desteklenmiş çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Mikenler'in Anadolu'daki varlığından somut kanıtlarla, yani arkeolojik verilerle haberdar olabildiğimiz başlıca bölge Batı Anadolu sahilleridir. Troia'dan Müsgebi'ye kadarki sahil şeridinde pek çok merkez Miken özellikli, gerek ithal, gerekse yerel üretim malzeme ile karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla ilk olarak ele alınması gereken bölge burasıdır. Bölgedeki Miken varlığına ilişkin yayınlar mevcuttur. Fakat burada yapılacak olan, merkezlerin tek tek ele alınmasından ziyade, tarihsel verilerin oluşabilmesi ve/veya mevcut verilerin gelişebilmesi adına arkeolojik malzemenin kullanılması olacaktır. Dolayısıyla ilk olarak, bölgedeki Miken varlığına ilişkin tarihi verilerin ortaya konması gerekmektedir.

Konuya Miken buluntuları veren en önemli Son Tunç Çağı yerleşimleri ile başlamakta fayda vardır. Hitit metinlerindeki Millawanda ile eşitlenen ve Tawagalawas Mektubu'na göre Tawagalawas'ın hareket üstü olan Miletos'dan (Milet) başlamalıyız⁵⁶⁷. Batı Anadolu'nun en önemli M.Ö. II. bin merkezi Miletos'dur⁵⁶⁸. Miletos'daki en erken Miken yerleşiminin M.Ö. 1450 de başladığı ve M.Ö. XIII. yüzyıldan itibaren yoğun biçimde yerleşime sahne olduğu bilinmektedir⁵⁶⁹. Ele geçen buluntular arasında yoğun seramik parçaları, mimari yapılar ve çömlekçi fırınları bulunmaktadır⁵⁷⁰. M.Ö. II. binyıl tabakalarına baktığımız zaman üç evre görmekteyiz⁵⁷¹. Birinci tabaka Minos buluntuları içerir, ikinci tabaka M.Ö. XIV. yüzyıla ait olup bir tahribat sonucu son bulmuştur⁵⁷², üçüncü tabaka da

⁵⁶⁷ Millawanda Miletos ile eşleştirilmektedir. Bkz: Niemeier 2002, 521.

⁵⁶⁸ Mee 1978, 133; Girginer 2006, 108.

⁵⁶⁹ Akdeniz 1999, 73.

⁵⁷⁰ Özgünel 1983, 729.

⁵⁷¹ Erkanal 2004, 93.

⁵⁷² Akdeniz 1999, 73.

M.Ö. XIV./XIII. yüzyıla tarihlenmektedir⁵⁷³. Son yıllarda yapılan arkeolojik kazılarda birinci yapı katına ait olan Girit Minos tarzı duvar tekniği ve fresklere sahip büyük yapı bütünlüğü açığa çıkarılmıştır⁵⁷⁴. Ele geçirilen seramikler ve mutfak kapları da dâhil olmak üzere neredeyse tümünü Minos çanak çömleğini karakterize etmesiyle bu katın Minoslu göçmenler tarafında kurulmuş bir Minos yerleşimi olduğu arkeolojik kazılar sonucu yapılan araştırmalarla ortaya çıkmış ve kesinlik kazanmıştır⁵⁷⁵. Bunu izleyen 2 nci tabakada ise Miken yerleşimine ilişkin kanıtların elde edildiği görülmektedir⁵⁷⁶. Ele geçen seramiklerin Anadolu karakteri taşıması bu katın gerçek bir Miken yerleşmesi olarak değerlendirilmesine yol açmıştır⁵⁷⁷. Yapılan kazılarda 3 seramik fırını bulunmuştur⁵⁷⁸. Söz konusu dönemde yukarıda bahsedilen buluntulardan dolayı Miletos'un büyük bir olasılıkla önemli bir seramik merkezi olduğunu anlamaktayız⁵⁷⁹. Bu durum Bodrum yakınlarında, Müsgebi nekropolünde⁵⁸⁰, Kıta Yunanistan'daki Tiryns ve Levant'daki Ugarit yerleşmelerinde Miletos üretimi seramiklerinin ele geçmesiyle desteklenmektedir⁵⁸¹. Bunun ötesinde ayrıca; bazı bilim insanları da Miletos seramiklerinin analizlerine dayanarak Miken kaplarının çok küçük bölümünü ithal malları temsil ettiğini belirtmiştir, kaliteli kapların dâhil Miletos'un yerel üretimi olduğunu saptamışlardır⁵⁸². Miletos'da bulunan ithal Miken seramikleri ise daha çok zeytinyağı ve şarap gibi geniş çapta ticareti yapılan malların taşımacılığında kullanılan kaplar niteliğindedir⁵⁸³.

Miletos'un şimdi de mimari özelliklerine değinmemiz yerinde olacaktır. Büyük Menderers'in denize döküldüğü yerde kurulan zamanın liman kenti Son Kalkolitik Çağı, daha sonra Minos ve hemen arkasından gelen Miken dönemlerinde varlığını sürdürmüştür⁵⁸⁴. Miletos'un bahsedilen dönemlerden en çok bilgiyi Miken döneminde elde etmekteyiz; çünkü bu dönemden önceki zamanlara ait buluntu olanağımız sınırlıdır. Miletos antik şehrinde anlattığımız dönemlerin mimari yapısını ve şehrin önemini anlamamıza yarayan megaron planlı evler karşımıza çıkmaktadır⁵⁸⁵. Megaron planlı evler Miletos'da II. yapı katından

⁵⁷³ Alparslan 2000, 53.

⁵⁷⁴ Bean 2001, 205.

⁵⁷⁵ Ergin 2002, 85.

⁵⁷⁶ Von Graeve 1994, 531.

⁵⁷⁷ Erkanal 2004, 93.

⁵⁷⁸ Alparslan 2000, 53.

⁵⁷⁹ Akdeniz 1999, 74.

⁵⁸⁰ Yakar, 1976, 123; Niemeier 2002, 521.

⁵⁸¹ Akdeniz 1999, 74.

⁵⁸² Stewig 1970, 10.

⁵⁸³ Stewig 1970, 10.

⁵⁸⁴ Bean 2001, 205.

⁵⁸⁵ Erkanal 2004, 93.

itibaren karşımıza çıkmaktadır⁵⁸⁶. Miletos'un ikinci tabakasının tahribata uğradığı bilinmektedir, bu tahribattan sonra bütün tepeyi çevreleyen bir sur inşa edilmiştir. Miletos şehrine ait Son Tunç Çağı'nın en önemli mimari yapı ise günümüzde büyük bir çoğunluğu açığa çıkarılmış olan sur duvarıdır⁵⁸⁷. Yapılan duvar 1100m. uzunluğunda taş temel üzerine inşa edilmiştir⁵⁸⁸. Bu duvar toplam 5 hektarlık alanı çevrelemektedir⁵⁸⁹. Duvar her 14 m'de bastiyonlar ile çıkıntı yapmaktadır; bu özellik bize hiçte yabancı değildir ki bu sur sistemini Hattuşaş'da görmekteyiz⁵⁹⁰. Miletos M.Ö. II. bin tarihini anlamamız açısından yukarıdaki buluntular yönüyle bize fayda sağlamaktadır. Buluntular Miken döneminde daha yoğun olduğu görülmektedir⁵⁹¹. Miletos'un M.Ö. II. bin dönemini yansıtan bir başka mimari yapı ise mezarlıklardır. Mezarlıklar bütün yerleşimlerde bize o dönemin koşullarını anlamamıza yarayan buluntu merkezleridir. Miletos'da bulunan mezarlıklarda çalışmamız olan Hitit- Ege ilişkisini anlamamıza yardımcı olması yönünden önemlidir. Miletos şehrinde yapılan kazılarda M.Ö. XIV. ve XIII. yüzyıla ait oldukça çok sayıda mezarlık bulunmuştur⁵⁹². Mezarlarda oldukça çok sayıda Kıta Yunanistan etkili eserler ele geçirilmiştir; ancak bu eserlerin dışında diğerlerine göre tek de olsa Hitit- Ege ilişkisini kanıtlaması yönünden bulunan Miken krater parçası oldukça önemlidir. Bulunan Miken eser üzerinde görülen, Hitit tanrı ve krallarının taşıdığı boynuzlu serpuş betimi, Miletos yerleşiminin Anadolu etkili kültürler taşıması yönüyle önemlidir⁵⁹³. Bulunan krater parçasının tam anlamıyla Hitit özelliği taşıdığı kanıtlanmamıştır; ancak Boğazköy ve diğer Anadolu yerleşimlerinde bulunan seramik parçalarına figür yönüyle benzemesi olayın ilişkisini bize azda olsa kanıtlamaktadır. Sonuç olarak Miletos'u irdelersek kent Batı Anadolu'nun en önemli Minos/ Miken yerleşimi ve M.Ö. II. binyılın önemli bir ticaret merkezidir⁵⁹⁴. Miletos Akdeniz Dünyası ticaret sisteminde önemli bir merkez durumundadır⁵⁹⁵. Bu durumdan dolayı Miletos Anadolu ve diğer coğrafyalarla ilişkilerde bulunmuş ve büyük güçler tarafından bir liman kenti olması yönüyle de hep göz önünde olmuştur⁵⁹⁶. Bu ilişkilerde Hitit önemli bir yeri tamamlamaktadır ve bu yüzden bölge detaylı bir şekilde irdelenmektedir.

⁵⁸⁶ Akdeniz 1999, 130.

⁵⁸⁷ Bean 2001, 206.

⁵⁸⁸ Ergin 2002, 85.

⁵⁸⁹ Akdeniz 1999, 75; Bean, 2001, 206.

⁵⁹⁰ Ergin 2002, 85.

⁵⁹¹ Stewig 1970, 10.

⁵⁹² Mee 1978, 134–135.

⁵⁹³ Ergin 2002, 86.

⁵⁹⁴ Özgünel 1983, 729- 730.

⁵⁹⁵ Erdem 2002, 108.

⁵⁹⁶ Korfmann 2001, 364.

Arkeolojik ve yazılı belgelere dayanarak Miletos yerleşiminin önemini ve siyasi boyutu hakkında çok değişik ve çeşitli görüşler vardır. Daha önce M.Ö. XIII. yüzyıla tarihlenen; ancak şimdi yazınsal temellere dayanarak M.Ö. geç XV. yüzyıla ait olduğu belirtilen Hitit yazılı metinlerinde “Ahhiyawa’nın Adamı” şeklinde tanımlanan Attarissiyas bir Hitit vassalı olan Madduwatta’ya saldırdığı belirtilmektedir⁵⁹⁷. Hititler’in özellikle kral ifadesini kullanmaması olasılıkla daha küçük bir yöneticiye işaret ettiği göstermektedir⁵⁹⁸. Birçok bilim insanı Attarissiyas isminin Yunancayla yakınlığını dikkate alarak batı kıyılarındaki erken Miken yerleşimlerinden birini idare eden Akhalı bir bey olabileceğini düşünmektedir⁵⁹⁹. M.Ö. XV. yüzyıl’da Mikenler tarafından iskân edildiğini bildiğimiz Miletos Attarissiyas için en uygun yer görünümündedir. Miken- Ahhiyawa eşitliğine inanan bilim insanına göre Ahhiyawa Kralı Kıta Yunanistan’ın yanı sıra adalar ve Anadolu’daki yerleşimleri idaresi altında olduğu görüşündedir⁶⁰⁰. Bu durumda Miletos’un siyasi açıdan Miken Krallığı’nın hâkimiyetinde ve onun bir uzantısı olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Buradan; Millawanda’nın Ahhiyawa ve Hitit Krallıkları tarafından rahatlıkla kontrol edilemeyen; ancak onlara sadakat anlaşmasıyla bağlı bağımsız bir kent devleti olduğunu anlayabiliriz⁶⁰¹. Bu görüşü savunurken geniş çaplı seramik üretimini, bölgesel ve bölgeler arası ticaretin sürmesini, ayrıca yazının bilinip kullanılmasını gösterebiliriz. Yazılı belgelerde kral ifadesinin kullanılmamasını ise Miletos’un güçlü bir hiyerarşik sistemin bulunmadığı ve en fazla egemen bir aile tarafından idare edilmiş olabileceği şeklinde açıklanabilir⁶⁰².

Buna göre M.Ö. XV./ XIV. yüzyıllarda Kıta Yunanistan’da merkezi bir siyasi sistemin ortaya çıkmasıyla yerlerinden olan bazı kişiler yeni yerler tanımak için, denize açıldıkları ve Miletos gibi merkezleri kurdukları önerilmektedir. Miletos’un önce Minos yerleşimi, sonrada Mikenli göçmenler tarafından iskân görmüş olması, söz konusu merkezim önce Minos Krallığı daha sonrada Miken kolonisin olduğu ve yerleşim yeri yapıldığı anlaşılmaktadır⁶⁰³.

Geniş çerçevede de bu krallıkların Miletos sayesinde Orta Anadolu’da varlığını gösteren Asur Ticaret Kolonileri gibi Anadolu’nun zengin ve diğer maden kaynaklarından

⁵⁹⁷ Akdeniz 2006, 3.

⁵⁹⁸ Mellink 1983, 138.

⁵⁹⁹ Alparslan 2000, 10.

⁶⁰⁰ Starke 2001, 34.

⁶⁰¹ Güterbock 1983, 135.

⁶⁰² Starke 2001, 37.

⁶⁰³ Stewig 1970, 10.

faýdalanmış olduklarını düşünebiliriz⁶⁰⁴. Bu noktada belki geldikleri yerler aynı soydan olan insanların yeni yerleşim yerlerinde kültürel bağların ötesinde siyasi bağlarını da kesin olarak sürdürmek olup olmadıkları sorgulanabilir⁶⁰⁵. Bunun gerisinde Miletos kentinin coğrafi konumu ve sahip olduğu kaynakların uzandığını vurgulamak anlamlı olabilir. Diğer taraftan Miletos'un (Millawanda) M.Ö. XIII. yüzyılda Hitit devletinin önemli bir merkezi haline geldiği arkeolojik kazılar sonucu bulunan eserlerle desteklenmektedir⁶⁰⁶ **(Resim 46)**.

Çalışmamızın başında da değinildiği gibi Hitit- Ege ilişkisi henüz tam olarak aydınlanmamıştır. Hitit- Ege ilişkisinde henüz araştırılmayı bekleyen birçok siyasal, sosyal ve askeri yönün olduğu bir gerçek. Biz ilişkiyi incelerken olayı, elimize geçen sınırlı sayıdaki buluntudan yola çıkarak mantıksal çerçevede ispatlamalıyız. Görülmüştür ki M.Ö. II. binyıl Batı Anadolu'su oldukça karmaşık bir kronoloji içersindedir. Bu karmaşıklığı çözmek için dönemin bütün ilişkileri bir bütün halinde işlenmesi gerekmektedir. Konuda Ahhiyawa- Akha eşitlemesi kısmı irdelendiğinde ilginç ve bir o kadar da konunun anlaşılmasına yardımcı olacak kanıtlar oluşmaktadır. Bu yüzden Miletos dışında diğer Miken yerleşimlerinde incelenmesi gerekmektedir

Miletos yerleşimini inceledikten sonra diğer Miken koloni merkezlerini inceleyebiliriz. Kuzey Batı Anadolu'da yer alan Miken merkezlerinden birisi de Troia'dır⁶⁰⁷. Hitit belgeleri sayesinde Troia'daki Miken yerleşiminin, Troia VI'nın özellikle f- h evrelerinin, dönemin en parlak zamanı olduklarını görmekteyiz⁶⁰⁸. Troia'daki Miken malları M.Ö. XVI. yüzyılda (GH IIBI) görülmeye başlanır ve M.Ö. XIII. yüzyılın ilk yarısına kadar (GH IIBI) artarak devam eder⁶⁰⁹. Bundan sonraki dönemlerde sınırlı sayıda Miken kaplarına rastlanır ve en son M.Ö. 1250'de Miken malzemesi görülmüştür⁶¹⁰. Bu dönemden sonra malzeme görülmemesi uzun yıllar DENİZ Kavimleri göçü ile açıklanmıştır. Troia yerleşiminin bahsedilen döneminde yoğun bir şekilde Miken etkili seramikler görüldüğü bilinmektedir⁶¹¹. Bu kapların çoğunun anavatandan ithal edilmiş çanak çömlek olduğu, yapılan kazı

⁶⁰⁴ Yakar 1976, 123.

⁶⁰⁵ Yakar 1976, 125.

⁶⁰⁶ Bazı Miken mezarlarında ele geçen kılıçlar Hititler'le ilişkileri gösteren güçlü kanıtlardır. Bkz: Erkanal 2004, 93.

⁶⁰⁷ Özgünel 1983, 699; Erkanal 2004, 91.

⁶⁰⁸ Mee 1978, 146–147.

⁶⁰⁹ Ergin 2002, 84.

⁶¹⁰ Ergin 2002, 84.

⁶¹¹ Latacz 2001, 54.

çalışmalarında anlaşılmıştır.⁶¹² İthal malların dışında Troia’da üretilmiş yerel çanak çömlek türlerine de rastlanmıştır⁶¹³. Çanak çömleğin dışında çok değişik eserler de bulunmuştur. Yine aynı dönemde fildişi eserler, boncuklar, iğneler ve bizim için asıl önemli olan Hitit etkili eserler açığa çıkarılmıştır⁶¹⁴. Hitit etkili olduğu düşünülen eserlerin Troia’da ele geçirilmesi araştırmamız için önemlidir. Ele geçen Hitit etkili eserlerin çalışılan coğrafyada az sayıda bulunması eserleri önemli kılmaktadır. Ayrıca Troia bölgesinde Kıbrıs seramik grubuna, Suriye ve Filistin etkili amphoralara da rastlanmıştır⁶¹⁵. Bölgede bulunan eserlerden tunç heykelcik Troia VIIa döneminin aşağı kentinde yer alan bir evde bulunmuştur ve Tunç Çağı’nın sonuna tarihlenmektedir⁶¹⁶ (**Resim 20**). Heykel sağ elini yumruk şeklinde sıkışmış ve sol elini göğsünün üzerine koymuştur. İri gözleri, uzun ve düz burnu ve aşırı büyük kulakları yüzünden Hitit etkili heykelcik olduğunu düşünmemizi sağlamaktadır⁶¹⁷. Bu tip heykelciklerin daha çok Hattuşaş ve Kuzey Suriye kökenli olduğunu bilmemiz bu fikrimizi doğrular niteliktedir⁶¹⁸. Troia’da bulunan ve Hitit etkisi olduğu düşünülen bir diğer eserde Luwi Hiyeroglifi ile yazılmış tunç mühürdür⁶¹⁹ (**Resim 47**). Çift taraflı tunç mühür, evli bir çifte aittir. Mühür üzerindeki yazılar Luwice yazılmış hiyerogliflerden oluşmaktadır⁶²⁰. Bilim çevresince bu mührün Troia’da yer alması değişik yorumlara neden olmuştur⁶²¹. Ünal, bilim çevresinin tarafsız bir tutum sergilemediklerini söylemektedir⁶²². Bölgede bulunan objeleri Hitit kültürü ile ilişkilendirmemek için mühürde de olduğu gibi yerel üretim olduğu görüşünü savunduklarını bildirmektedir⁶²³. Buluntular sayesinde dönem içi ilişkiler açıklanmakta ve konunun anlaşılması sağlanmaktadır. Konuya hem Akha tarafından hem de Hitit tarafından bakacak olursak Troia’nın önemli bir merkez olduğu kanıtlanmaktadır⁶²⁴. Özellikle Troia ‘‘Yüksek Troia⁶²⁵’’ olarak adlandırılan dönemde önemli bir ticaret merkezidir⁶²⁶. Yerleşim yerinin hem denizsel kültür olması hem de kara içlerine kadar sokulan bir coğrafyaya hâkim

⁶¹² Özgünel 1983 704; Akdeniz 1999, 71.

⁶¹³ Mee 1978, 147.

⁶¹⁴ Ergin 2002, 84.

⁶¹⁵ Becks 2001, 88.

⁶¹⁶ Becks 2001, 90.

⁶¹⁷ Heykelcik buluntular kısmında ayrıntılı olarak incelenecektir. Bkz: Brandau- Schickert- Jablonka 2004, 93.

⁶¹⁸ Ünal 2001, 247.

⁶¹⁹ Neumann 2001, 47.

⁶²⁰ Brandau- Schickert- Jablonka 2004, 105.

⁶²¹ Mühürün Anadolu ile bağlantılı olduğunu ya da Batı Anadolu’ya ait olduğunu düşünmektedirler. Buluntular kısmında ayrıntılı olarak işlenecektir. Bkz. Korfmann 2001, 404.

⁶²² Ünal 2002, 112.

⁶²³ Ünal 2001, 246–247.

⁶²⁴ Becks 2001, 81.

⁶²⁵ Yüksek Troia kültürü Troia’nın VI ve VIIa tabakalarını kapsamaktadır. Bkz: Korfmann 2001, 395; Erkanal 2004, 91.

⁶²⁶ Brandau- Schickert- Jablonka 2004, 52.

olması önemini arttırmaktadır⁶²⁷. Troia bu önemli özelliği nedeniyle tarihin her döneminde işgallere neden olmuş ve bölge devletleri tarafından paylaşılamamıştır⁶²⁸. Bu açıklamaları yaptıktan sonra Akha- Hitit ilişkisinin daha kolay anlaşılır bir hal alması sağlanmıştır.

Batı Anadolu'daki Miken yerleşimlerinden bir diğeri de Kolophon'dur⁶²⁹. Kolophon bugün İzmir Menderes'e bağlı Değirmendere köyü, sınırları içerisinde yer almaktadır ve Geç Hellas III evresinden başlayarak yerleşime sahne olmuştur⁶³⁰. Kolophon'da önemli sayıda Geç Miken dönemine ait buluntu ortaya çıkarılmıştır⁶³¹. Buluntular arasında en önemlisi Miken tipi tholos mezardır⁶³². Yaklaşık 3 m. çapındaki tholos mezarda tunç bıçak, gümüş bir iğne, mavi camdan bir perdant ele geçirilmiştir⁶³³. Mezarda ele geçen buluntulardan ve mezarın dromoslu olmasından dolayı Akhalar'ın Kolophon'a en geç Geç Hellas III B evresinde geldikleri düşünülmektedir⁶³⁴.

Ephesos da Miken buluntuları vermesi yönünden önemlidir⁶³⁵. Selçuk ilçesinde bulunan Bizans dönemi Ayasuluk kalesinde yapılan kazılar sonucu bir mezarlık tespit edilmiş ve buradan yoğun bir şekilde Miken dönemine ait seramik buluntusu ele geçmiştir⁶³⁶. Mezarlıktan çıkartılan buluntuların incelenmesi sonucu Ephesos'un Geç Hellas III A:1-2 evresine ait olduğu anlaşılmıştır⁶³⁷. Ayrıca kent Hitit metinlerinde sıkça adı geçen Arzawa Krallığı'nın başkenti (Apasas) olması yönüyle de önemlidir⁶³⁸. Ephesos çevresindeki en önemli yerleşim yeri Ayasuluk Tepesi'ndeki kent (Apasas) olarak dikkatleri üzerine çekmektedir. Çünkü bölge üzerindeki buluntular yoğun olarak sadece burada ele geçirilmektedir. Bölgede bulunan Miken seramikleri, sur duvarları ve mezarlardan oluşan kanıtlar Apasas kentinin burada kurulmuş olabileceğini düşündürmektedir. Büyükkolancı'ya, göre yapılan araştırmalar sonucunda Hitit dönemi ile çağdaş olabileceği düşünülen mühürün de bulunması (**Resim 54**) bölgenin önemini arttırmıştır⁶³⁹.

⁶²⁷ Ergin 2002, 75.

⁶²⁸ Korfmann 2001, 355.

⁶²⁹ Mee 1978, 127; Özgünel 1983, 722.

⁶³⁰ Özgünel 1983, 720.

⁶³¹ Ergin 2002, 87.

⁶³² Mee 1978, 125.

⁶³³ Mee 1978, 125.

⁶³⁴ Özgünel 1983, 720.

⁶³⁵ Mee 1978, 127; Latacz 2001, 54.

⁶³⁶ Özgünel 1983, 722.

⁶³⁷ Mee 1978, 127; Mountjoy 1998, 36.

⁶³⁸ Yakar 1976, 123; Erkanal 2004, 92.

⁶³⁹ Büyükkolancı 2005, 68.

Müsgebi de Miken buluntusu vermesi yönüyle önemli bir yerleşimdir ve Bodrum yakınlarındaki Ortakent'te yer almaktadır⁶⁴⁰. Müsgebi'de mezarlık alanındaki altı mezarda bulunan Geç Hellas III A 1'e ait çanaklardan dolayı mezarlıkların bu döneme ait oldukları düşünülmektedir⁶⁴¹. Mezarlıkta tunç silahlar ele geçirilmiştir⁶⁴². Müsgebi bu dönemde önemli ticaret merkezlerinden olduğunu Rodos benzeri objelerinde burada ele geçmesinden anlamaktayız⁶⁴³. Mee, Müsgebi de bulunan seramiklerin Rodos'dan ithal olduğunu⁶⁴⁴, Mountjoy ise Kos ya da Miletos'dan ithal edildiğini ileri sürmüştür⁶⁴⁵. Müsgebi'nin, verdiği buluntularla birlikte, Panaztepe, Limantepe ve Miletos gibi Miken ile güçlü ilişkiler kurmuş bir yerleşim olduğunu göstermektedir⁶⁴⁶.

Batı Anadolu'da yer alan Miken buluntu merkezleri ticari ilişkinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu kısımda Miken buluntusu veren merkezlerinin hepsinin işlenmesi konunun dağılmasına neden olacağından yukarıda Batı Anadolu'da yer alan en önemli merkezler incelenmiştir. İncelenen merkezler dışında da birçok yerleşim alanı daha bulunmaktadır. Bunlar arasında; Aphrodisias⁶⁴⁷, Beycesultan⁶⁴⁸, Iasos⁶⁴⁹, Knidos⁶⁵⁰, Pitane⁶⁵¹, Baklatepe⁶⁵², Phokaia⁶⁵³, Larissa⁶⁵⁴, Panaztepe⁶⁵⁵, Didyma⁶⁵⁶, Elaia⁶⁵⁷, Klazomenai⁶⁵⁸, Smyrna⁶⁵⁹, Metropolis⁶⁶⁰, Kadikalesi⁶⁶¹, Kayıktepe⁶⁶², Klazomenai⁶⁶³, Sardeis⁶⁶⁴, Limantepe⁶⁶⁵, Erythrai⁶⁶⁶, Stratonikeia⁶⁶⁷, Çandarlı⁶⁶⁸, Myrina⁶⁶⁹, Kyme⁶⁷⁰,

⁶⁴⁰ Boysal 1964, 81; Boysal 1967, 1vd; Niemeier 2002, 521.

⁶⁴¹ Mee 1978, 137; Özgünel 1983, 732.

⁶⁴² Özgünel 1983, 733.

⁶⁴³ Ergin 2002, 86.

⁶⁴⁴ Mee 1978, 137.

⁶⁴⁵ Mountjoy 1998, 36.

⁶⁴⁶ Mountjoy 1998, 35.

⁶⁴⁷ Özgünel 1983, 738.

⁶⁴⁸ Mee 1978, 124.

⁶⁴⁹ Yakar, 1976, 123; Mee 1978, 129.

⁶⁵⁰ Mee 1978, 132.

⁶⁵¹ Özgünel 1983, 705.

⁶⁵² Erkanal 2004, 92.

⁶⁵³ Özgünel 1983, 708.

⁶⁵⁴ Özgünel 1983, 709.

⁶⁵⁵ Özgünel 1983, 709; Erkanal 2004, 91- 92.

⁶⁵⁶ Mee 1978, 126.

⁶⁵⁷ Özgünel 1983, 707.

⁶⁵⁸ Özgünel 1983, 720.

⁶⁵⁹ Mee 1978, 143; Özgünel 1983, 709.

⁶⁶⁰ Meriç 2003, 31- 34.

⁶⁶¹ Kadikalesi Hitit- Ege ilişkisini kanıtlanmasında önemli bir merkezdir. Ayrıca, Miken buluntusu veren önemli bir yerleşimdir. Bkz: Erkanal, 2004, 92-93.

⁶⁶² Erkanal 2004, 90.

⁶⁶³ Latacz 2001, 54.

⁶⁶⁴ Ergin 2002, 127.

⁶⁶⁵ Erkanal 2004, 90.

Çerkezsultaniye⁶⁷¹, Eğriköy⁶⁷², Alabanda⁶⁷³, Didyma⁶⁷⁴, Mylasa⁶⁷⁵, Kavaklıkahve⁶⁷⁶ gibi önemli merkezler bulunmaktadır⁶⁷⁷.

Miken yerleşimleri sadece Batı Anadolu ile sınırlı kalmamıştır. Mikenler Anadolu içlerine kadar yayılmışlar ve buralardaki önemli merkezlerde kolonizasyon hareketlerinde bulunmuşlardır⁶⁷⁸. Anadolu'da Miken kültürü hakkında bilgi veren bir diğer yerleşimde Maşathöyük'tür⁶⁷⁹. Maşathöyük, Ankara'nın kuzeydoğusunda Maşat köyünün batısındadır⁶⁸⁰. Yerleşim Hitit metinlerinden anlaşıldığı üzere, Kaşkalarla sınır komşusu olan önemli bir Hitit merkezidir⁶⁸¹. Maşathöyük kazılarına Akurgal döneminde başlanmış ve daha sonra Özgüç devam etmiştir. Bu kazılar sırasında ortaya çıkarılan Maşathöyük sarayı ve çivi yazılı tabletler⁶⁸² ve hiyeroglif yazılı mühür baskısı dışında⁶⁸³ kazı alanında dikkat çeken önemli buluntuları ele geçirilen Miken seramikleri oluşturmaktadır⁶⁸⁴. Alanda yapılan kazı çalışmalarında saptanan Hitit yapı katı M.Ö. XIII. yüzyılın sonunda şiddetli bir yangınla tahrip edilmiştir⁶⁸⁵. Yan yana inşa edilmiş dikdörtgen planlı üç odadan oluşan iyi korunmuş bir ev bu tabakada açığa çıkarılmıştır⁶⁸⁶. Maşathöyük, Miken buluntuları yorumlanırken seramik parçalarından dolayı buluntuların güneyden gelmiş olabileceği ileri sürülmüştür⁶⁸⁷. Hititler'in Kuzey Suriye'yi hâkimiyeti altında tuttukları sürece, kuzeybatı Suriyeli veya Çukurovalı tüccarların aracılığıyla Miken seramiklerinin veya Suriye kökenli diğer eserlerin Orta Anadolu'ya, gelmiş olduğu düşünülmektedir⁶⁸⁸. Maşathöyük'te ele geçen Miken seramik

⁶⁶⁶ Özgünel 1983,720.

⁶⁶⁷ Özgünel 1983, 736.

⁶⁶⁸ Özgünel 1983, 705.

⁶⁶⁹ Özgünel 1983, 707.

⁶⁷⁰ Özgünel 1983, 708.

⁶⁷¹ French 1969, 73.

⁶⁷² French 1969, 73.

⁶⁷³ Özgünel 1983, 738.

⁶⁷⁴ Özgünel 1983, 730.

⁶⁷⁵ Özgünel 1983, 737.

⁶⁷⁶ Özgünel 1983, 546.

⁶⁷⁷ Batı Anadolu Miken kolonisi diğer yerleşimler için Bkz. Mee, 1978; Özgünel, 1983; Mountjoy 1998 vd.

⁶⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için G. Ergin'in Mikenler'de Ekonomik Yapı ve Ticareti adlı çalışmasına bakabilirsiniz.

⁶⁷⁹ Özgüç 1978, 15; Özgüç 1980, 309; Özgüç 1982, 31.

⁶⁸⁰ Mee 1978, 132.

⁶⁸¹ Alparslan 2000, 54.

⁶⁸² Maşathöyük kazısında bulunmuş Mektupların II. Tuthaliya dönemine ait olduğu anlaşılmıştır. Bkz: Klengel 2002, 415.

⁶⁸³ Darga 1992, 74.

⁶⁸⁴ Mee 1978,132.

⁶⁸⁵ Özgüç 1982, 36.

⁶⁸⁶ Mee 1978, 132–133.

⁶⁸⁷ Özgüç 1978, 15.

⁶⁸⁸ Girginer 2006,115.

parçaları Maşathöyük ile Mikenler arasında doğrudan etkin bir ticaretin varlığını kanıtlayacak yoğunlukta değildir⁶⁸⁹.

Maşathöyük dışında Anadolu'nun iç kesimlerinde de Miken keramiklerine rastlanmıştır. Burada iç kesimlerde yer alan Miken merkezlerine değinilmeyecektir. Asıl önemli olan ve bizim için cevaplamamız gereken olay incelenen merkezlerdeki Miken seramiklerinin ne anlam ifade ettiği? Miken eserleri buraya nasıl gelmiş ve kim getirmiştir? Bu soruların yanıtlanması hem Miken Anadolusunu hem de Hitit ilişkisini aydınlatacaktır. Anadolu'nun iç kesimlerinde bulunan Miken merkezleri arasında Düver⁶⁹⁰, Frankın⁶⁹¹, Niğde⁶⁹² ve Hattuş' da⁶⁹³ bulunmaktadır.

⁶⁸⁹ Ergin 2002, 75.

⁶⁹⁰ Özgünel 1983, 739.

⁶⁹¹ Mee 1978, 128.

⁶⁹² Alparslan 2000, 54.

⁶⁹³ Cline 1996, 137.

V. BÖLÜM: BATI ANADOLU, EGE ADALARI VE KITA YUNANİSTAN'DA BULUNAN HİTİT ETKİLİ- KÖKENLİ ESERLER

Hititler, siyasal ve ekonomik politikada üstün olmalarının yanı sıra görsel sanat alanında da gelişmiş bir toplumdur. Görsel sanat alanında gelişmelerinin sebebi de zaten devletin siyasal ve ekonomik alanda üstün olmasıdır. Hititler'in görsel sanat alanında ne kadar gelişmiş olduğunu anlamak için, çevremizdeki o döneme ait eserlere bakmak yeterli olacaktır. Günümüze ulaşmış çok nadide olan sanat eserleri, Hitit dönemi politikasını ve yaşam felsefesini de anlatmaktadır. Bulunmuş olan Hitit dönemi eserleri sayesinde; devletin; siyasal, ekonomik politikasını, sosyal hayatını, askeri başarılarını veya başarısızlıklarını, devlet yapısını, dönem içerisinde meydana gelen olayları anlamaktayız⁶⁹⁴. Bu olay dışında Hitit sanatına asıl yönü veren dinsel özellikleri de öğrenmiş oluruz. Hititler; sanatı anlatmaya çalıştığımız gibi yaşantılarının her alanına katmışlardır. Hititler için sanat, özellikle bir anlamda da ülkenin politikasını şekillendiren unsur olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁹⁵.

Hititler'in görsel sanatı, günümüze ulaşabilen çeşitli nitelikteki kalıntılara yansımaktadır. Farklı amaçlarla kullanılan eserler, farklı malzemelerle ve değişik boyutlarda yapılmışlardır. Ancak hepsinin ortak özelliği Hitit sanat üslubunu yansıtmasıdır. Bu üslup Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, Anadolu kültürünün, Kuzey Suriye- Mezopotamya ilişkilerinin etkileşimi sonucunda oluşmuştur.

Hitit görsel sanatının en etkileyici yapıtları arasında, imparatorluğun egemenlik alanının uzandığı bölgelerde, kayaların düzleştirilmesiyle oluşturulmuş yüzeylere yapılmış olan kabartmalar gelmektedir⁶⁹⁶. Kaya kabartmalarının, aynı zamanda imparatorluğun propaganda aracı olarak da kullanıldığını bilmekteyiz. Kaya kabartmalarını Hitit sanatının günümüze ulaşmış en göz alıcı eserleri olarak kabul edebiliriz. Bu görsel sanat eserleri değişik motiflerle süslenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen sade bir kabartma şeklinde; bazen de Hitit hiyeroglifleriyle kombine edilerek de kullanılmışlardır⁶⁹⁷.

⁶⁹⁴ Akurgal 1995, 84.

⁶⁹⁵ Akurgal 1995, 84- 85.

⁶⁹⁶ Akurgal 1995, 86.

⁶⁹⁷ Dinçol 1997,794.

Hititler, siyasi olarak tüm Anadolu'ya etkide bulunmakla kalmamış; ayrıca sanat dalında bu özelliklerini ortaya çıkarmışlardır. Tezimiz olan Hitit- Ege ilişkilerinde de etkiyi görmekteyiz. Bu ilişkiyi; mimari, heykel, mühür vb. alanlarda göstermiştir. Anlatılan kısımda kaya kabartmaları ilişkinin açığa çıkarılmasında öncelikli hedef olarak planlanmıştır. Bu etkileşimin sonucu oluşan benzerliklerin hepsinin Hitit mutfağından çıkmayacağını bölge siyasi oluşumları tarafından da meydana getirilebileceğini unutmamalıyız⁶⁹⁸; çünkü savunulacak iki görüş de henüz kanıtlanmamıştır. Bu açıklamaları yaptıktan sonra Ege Bölgesi'nde Hitit etkisini anlatan en önemli sanat eserleri olan kaya kabartmalarını tezimize destek olması amacıyla öncelikli olarak vermiştir ki kaya kabartmalarındaki sanatsal öğeler Hitit üslubunu göstermesi yönüyle de önemlidir. İlişkiyi desteklemekte en önemli eserler olarak görülmektedirler. Daha sonra Hitit- Ege ilişkisini destekleyen diğer eserlerde sırasıyla işlenecektir.

V. A. BATI ANADOLU'DA BULUNAN KAYA ANITLARI

Kaya anıtları Anadolu'da yoğun olarak; Hititler'in ana politikası doğrultusunda yöneldikleri güneyde, yani Toroslar'ı aşarak ulaşılan Kuzey Suriye'deki doğal yol üzerindedir⁶⁹⁹. Hitit kaya anıtları bu bölgelerde yoğun ele geçirilmesine rağmen, Batı Anadolu'da az sayıda bulunmuştur. Anıtların Batı Anadolu'da az sayıda ele geçmesinin nedeni olarak Hitit İmparatorluğu'nun siyasal politikasının daha çok güneye inmek olarak gösterebiliriz. Bölgede elimize geçen az sayıdaki diğer Hitit eserleri ile bulunan bu kaya anıtları; ilişkiyi kanıtlamamızda, güçlü yorumlar yapmamızda bize yardımcı olmaktadır. İleride ayrıntısıyla işlenecek Karabel Anıtı ve diğer anıtların açığa çıkarılması ile başlayan ilişki artarak devam etmektedir. Ele geçen anıtların bölgeye hâkim bir konumda olması Hitit İmparatorluğu'nun siyasi güç olarak Ege'ye nüfus ettiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Batı Anadolu'da önümüzdeki yıllarda ele geçecek eserlerle bu ilişki daha sağlam yorumlarla açığa çıkarılacak, bir anlamda da Ege- Hitit ilişkisindeki sır perdesi aralanacaktır. Ancak Hitit İmparatorluk döneminde Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde olduğu kadar yazışmalarını kaydetmediğini bildiğimizden özellikle Hitit- Ege ilişkisinde; yazınsal kanıtların bize pek de fazla yardımcı olamayacağını unutmamız gereken bir nokta olarak düşünmeliyiz. Bundan dolayı da tabletlerden çok ilişkide bölge de az sayıda bulunan görsel sanat eserlerine yoğunlaşmalıyız. Hitit Ülkesi'nin çekirdek bölgesi Orta Anadolu ile

⁶⁹⁸ Canby 1969, 148.

⁶⁹⁹ Tumbalı 1970, 9; Emre 2002, 489; Sevin 2003, 167.

Ege Bölgesi coğrafi olarak uzak olmamalarına rağmen aslında Hitit için o kadar da önem teşkil etmemektedir. Hitit politikası gereği; Kuzey Suriye topraklarına inmeyi ve Mezopotamya'nın verimli yapısından yararlanmayı amaçlamıştır. Ancak Ege Dünyası ile de hem ekonomik hem de sınır güvenliği amacıyla ilişkiler kurmuştur. Bu nedenlerden dolayı bölge coğrafyalarında karşılıklı olaylar sonucu etkileşim olmuş ve oluşan etkileşim kendini sanat ve yaşam tarzında göstermiştir. Kısaca, iki bölge arasında yaşanan olayları kesin yargılarla anlatmak doğru bir değildir; çünkü Hitit siyasi politikasının temelinde Ege Dünyası yatmamaktadır. Bu yüzden ilişkinin varlığını; düzenlenen seferler, bulunan eserlerden yola çıkarak Hitit, Ege Dünyası'nda söz sahibidir demek yanlıştır. Ege- Hitit ilişkisinde birazdan da değinilecek benzerlikler -mimari, seramik, heykeltçilik, mühürçülük- bu ilişkinin doğal sonucudur ve Hitit ile doğrudan bağdaştırılmamalıdır.

Hitit anıtlarının yanında yer alan Hitit hiyeroglifi ve bazılarında geçen kral isimleri anıtları tarihlemeye yardımcı olmaktadır. Kaya anıtlarında sadece Hitit Kralları değil bazen yerel prens/krallarda betimlenmiştir⁷⁰⁰.

Hitit sanatında figürünler ve kabartmalarda tanrılar, sivri külahlı, kısa etekli, belinde kemeri ve bu kemere takılı bir hançer bulunan kişiler olarak tasvir edilmişlerdir⁷⁰¹. Sivri külahlarında ise tanrılık simgesi olan boynuz çıkıntıları yer almaktadır⁷⁰². Tanrı tasvirlerinde baş yandan, bedenün üst bölümü önden, başlarında serpuş şeklinde bir başlık ve üzerinde uzun bir palto bulunmaktadır. Kral elinde ise ucu arkaya doğru kıvrık bir asa taşımaktadır. Tanrıça ve Kraliçe tasvirlerinin başlarında silindirik bir başlık vardır. Üzerlerinde ise uzun bir palto vardır. Eller bütün figürlerde yumruk biçiminde sıkılmış haldedir. Kral, tanrılara ibadet ve saygı sırasında iki elini yumruk biçiminde birleştirerek yüzleri hizasında tutmaktadırlar.⁷⁰³

⁷⁰⁰ Tumbalı 1970, 11; Dinçol 1997, 794.

⁷⁰¹ Canby 1969, 142.

⁷⁰² Akurgal 1995, 85.

⁷⁰³ Yıldırım 2002, 116–117; Koç 2006, 82.

V. A.1. KARABEL ANITI

Anıt, Torbalı ile Kemalpaşa Ovası'nı birbirine bağlayan Karabel Vadisi'nde yolun sağındaki kayalıklar üzerinde Mahmut (Drakon Dağı) Dağı'nda, dereden 25 m. kadar yükseklikte, düzeltilmiş bir kaya üzerinde bulunmaktadır (**Resim 3**). Karabel Anıtı, Küçük Menderes Vadisi'nden Bozdağlar'ı aşarak Gediz Vadisi'ne ulaşan stratejik bir konumdadır⁷⁰⁴. Gediz Vadisi'ne geçit veren ve küçük bir boğazın üzerinde yer alan anıt, Hititler'in Anadolu'nun batısında bulunan kaya anıtıdır⁷⁰⁵. Karabel Kabartması Batı Anadolu'yu iç bölgelerle bağlayan doğal bir geçitte bulunması yönüyle de önemlidir (**Harita IX**). Bittel, Karabel'de iki tane kabartmanın olduğunu söylemektedir⁷⁰⁶ (**Resim 3- 4**). Bunlardan ilki düzgün bir kaya yüzeyine oyulmuş çerçeve içindeki kaya kabartmasında bir erkek figürü yüksek kabartma tekniği uygulanarak betimlenmiştir⁷⁰⁷ (**Resim 3**). Düzeltilmiş bir kaya üzerinde 8 m. yükseklikte, 2 m. genişlikte bir niş içinde tasvir edilmiştir⁷⁰⁸. Sağa doğru, ileriye yönelmiş kralın başında sivri konik bir külâhı bulunmakta ve dizleri açıkta bırakan, beli kemerle sıkıştırılmış bir giysi giymiştir⁷⁰⁹ (**Resim 3**). Yukarı doğru kıvrık pabuçları, ay biçimli kılıcıyla, tipik Hitit özellikleri taşımaktadır⁷¹⁰; ancak eserin tam olarak Hitit'e ait olduğunu bilmemekteyiz. Eserin Mira Kralı Targasnawa'ya (Tarkasnawa) ait olduğu düşünülmektedir⁷¹¹.

İleri doğru uzanmış sol elinde uzun bir mızrak tutmaktadır. Sağ omzunda ise bir yay asılıdır⁷¹². Bu özellikleriyle Orta Anadolu ve Toroslar'daki kaya anıtlarının yerel kral betimlemeleriyle paralellik göstermektedir⁷¹³. Karabel Anıtı'nda, başı ile sol elinde tuttuğu mızrağın arasında kalan boşlukta Hitit hiyeroglifi ile yazılmış bir isim okunmaktadır⁷¹⁴ (**Şekil 1**). Bu boş alanın üzerinde karşılıklı LU_GAL_kral işareti ve onun altındaki alanda “hayvan başı” ile başlayan kralın adı, Karabel Boğazı'ndan kaya yüzeylerine, olasılıkla bu kabartmada betimi yapılmış olan kral tarafından yazdırılmış Hitit hiyeroglifli yazıtlar sayesinde

⁷⁰⁴ Sevin 2001, 9.

⁷⁰⁵ Darga 1992, 183.

⁷⁰⁶ Bittel 1939- 1941, 181.

⁷⁰⁷ Macqueen 2001, 65; Sevin 2003, 167.

⁷⁰⁸ Darga 1992, 182.

⁷⁰⁹ Darga 1992, 183.

⁷¹⁰ Bean 2001, 34; Emre 2002, 490; Sevin 2003, 167.

⁷¹¹ Hawkins 1998, 31; Akdeniz 2006, 9.

⁷¹² Emre 2002, 490.

⁷¹³ Darga 1992, 183.

⁷¹⁴ Bean 2001, 34.

okunabilmiştir⁷¹⁵. Karabel Anıtı'ndaki oldukça silinmiş olan yazıtta bu isim Targasna-
vati veya Assuwa-wa-ti olarak okunsa da henüz çivi yazılı belgelerden tanınmamaktadır⁷¹⁶.
Targasnawa adı XIX. yy'da İzmir'de antikacılar tarafından satın alınan ve gerçek olup
olmadığı hala bilinmeyen gümüş bir mührün Tarkondemos'a ait olduğu düşünülmektedir⁷¹⁷
(Resim 2). Hiyeroglif yazı konusunda uzman olan Hawkins, Karabel Anıtı'nın üzerindeki
yazıları okumuş ve kitabede bulunan ismin Tarkasnawa olduğunu ortaya çıkarmıştır⁷¹⁸.
Hawkins, Karabel kitabesinde Tarkasnawa isminin yanında onun babası ve büyük babasının
isimlerinin de yer aldığını söylemektedir⁷¹⁹. Boğazköy metinlerinden de bilindiği kadarıyla
onların Mira ülkesinin kralları olduğu bilinmektedir⁷²⁰. M.Ö. XIII. yy. sonlarında yaşamış
olan kral Tarkasnawa, Hitit İmparatoru IV. Tuthaliya'nın çağdaşıdır⁷²¹.

Resim 2: Tarkondemos mührü baskısı⁷²²

Sahte olması muhtemel olan Tarkondemos mührü, Tarkasnawa'nın ismini çivi yazısıyla Tar_kas_sa_na_wa olarak yazar ve hiyeroglif işaretleri de buna uygun olarak Tarkasnawa olarak okunmaktadır **(Resim 2)**. Boğazköy kökenli bir mühürdeki hiyeroglifte TARKASNA_wa/i REX M [i+ ra/i]_a [REGIO] yazılıdır⁷²³.

⁷¹⁵ Bean 2001, 35.

⁷¹⁶ Darga 1992, 183; Yılmaz 2002, 91.

⁷¹⁷ Emre 2002, 490.

⁷¹⁸ Hawkins 1998, 22.

⁷¹⁹ Hawkins 1998, 21–23.

⁷²⁰ Hawkins 1998, 22; Ünal 2003, 22.

⁷²¹ Yılmaz 2002, 92; Sevin 2003, 167.

⁷²² Ünal 2002, 22.

⁷²³ Bean 2001, 34; Yılmaz 2002, 91.

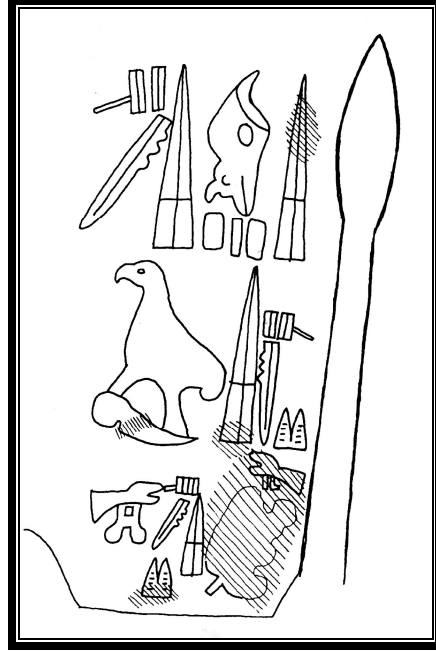
Hawkins, Karabel Anıtı şu şekilde okunmaktadır⁷²⁴:

1- REX TARKASNA_wa /i REX mi+ra/i_a

2- AVISx_li? REX mi+ra/i_a REGIO [INFANS] (3) [...] x REX mi+ra/i_a
REGIO

3- NEPOS

Karabel yazıtında [Ku_pa_ta_] CER_VUS 2_[ti] REX [Mira REGIO INFANS] izleri görülebilir ve bu da onun ‘Mira ülkesi kralı Kupanta Kurunta’nın oğlu olduğu anlamına gelmektedir⁷²⁵. Ama kitabede geyik işareti geyiğe benzememektedir ve okunuşu şüphelidir⁷²⁶.

Şekil 1: Karabel Anıtı’ndaki Yazıt (Resim 3)⁷²⁷

Yine Baltimore mühür baskısı üzerindeki çivi yazısı Mira Kralı’nın ismine yakındır. Böylece, Karabel Geçiti’nin bulunduğu Ege Bölgesi’nde M.Ö. XIII. yy’da Hitit hiyeroglif yazısının kullanıldığının ve bölgede yaşayan halk tarafından anlaşılabilirliğinin bir kanıtıdır⁷²⁸.

⁷²⁴ Hawkins 1998, 22–23.

⁷²⁵ Karauğuz 2002, 128.

⁷²⁶ Ünal 2003, 23.

⁷²⁷ Bittel 1939- 1941, 181, Şekil 6.

⁷²⁸ Hawkins 1998, 22; Darga 1992, 183.

Toroslar'ın güneye geçit verdiği bir boğaz üzerindeki Hanyeri- Gezbel ile Ceyhan Nehri kıyısındaki Hemite'de de yerel kralları betimleyen benzer kabartmalar vardır⁷²⁹. Hanyeri- Gezbel ve Hemite Kabartmaları'nda, yerel kral/prensler betimlenmiş ve sola doğru adım atmış bu rölyeflerin arkalarında birer Hitit hiyeroglif lejantı yer almaktadır⁷³⁰. Hanyeri, Hatip, Gezbel ve Hemite kral rölyeflerinde aynı giysiler, başa oturan serpuş adını verdiğimiz şapka, dizleri açıkta bırakan kısa etek ve ayaklarında ucu kıvrık ayakkabılar gözlenmektedir⁷³¹. Yerel kralların sol omuzlarında yay ve sağ ellerinde ise mızrak tutmaktadırlar⁷³².

Karabel Anıtı, Büyük Hitit Krallığı'na, büyük olasılıkla vassal yerel bir kralın, (Targasnawa) Orta Anadolu Hitit sanat ve geleneklerine teknik ve biçim açısından uygun, bölgedeki egemenlik ve gücün ifadesi bir kaya kabartmasıdır⁷³³. Akurgal, anıtın IV. Tuthaliya dönemi ile ilgili olduğunu söylemektedir⁷³⁴.

Resim 3: Karabel Anıtı⁷³⁵

Karabel Geçidi'nde yer alan ikinci kabartmanın Karabel Anıtı'nın 150 m. kadar aşağısındadır⁷³⁶ (**Resim 4**). Deniz ile yol arasında, yoldan 10 m. solda dere yatağı üstündeki

⁷²⁹ Sevin 2003,167.

⁷³⁰ Emre 2001, 489- 490; Koç 2006, 83.

⁷³¹ Darga 1992, 182;Yılmaz 2002, 91.

⁷³² Darga 1992, 182; Yılmaz 2002, 91.

⁷³³ Darga 1992, 183; Dinçol 1997, 794; Macqueen 2001, 163; Sevin 2003, 167.

⁷³⁴ Akurgal 1995, 62; Akurgal 1998, 103.

⁷³⁵ Ünal 2003, 1.

kayalardan biri üzerinde yer almaktadır. Karabel Anıtı'na çok benzemektedir ve anlaşıldığına göre birbirine karşılıklı olarak gelen kişilerin karşısına çıkacak şekilde yapılmışlardır. Karşılaştığımız simetrik yapım kesinlikle doğru ise Hitit- Ege ilişkisini kanıtlamak daha kolay olacaktır ki bu özelliği Hitit sanatında da görmekteyizdir. Bu kabartmalar Hitit sanatının ulaştığı boyutu yansıtmaktadır. Bu savaşı da Karabel Anıtı'nda olduğu gibi büyük, sivri uçlu pabuçlara ve aynı giysilere sahiptir. Sol elinde ise mızrak tutmaktadır. Kabartmanın başı ve mızrağının ucu arasındaki yerde Hitit hiyeroglifinden ibaret şekiller yer almaktadır. Fakat bunların ne olduğu tam olarak kesinleşmemiştir. Ancak anıt Karabel Anıtı kadar iyi korunmamıştır⁷³⁷. Son yıllardaki çökme sonucunda yuvarlanmış ve kaybolmuştur. İkinci kabartmanın yakınındaki bir kabartma üzerinde ise Hitit hiyeroglif kitabesinin izleri ve küçük boyda kabartma tasvirleri bulunmuştur⁷³⁸.

Resim 4: Karabel Geçidi'ndeki ikinci kabartma⁷³⁹

⁷³⁶ Bittel 1939- 1941, 181.

⁷³⁷ Emre 2002, 490.

⁷³⁸ Yılmaz 2002, 92.

⁷³⁹ Bittel 1939- 1941, 181, Res. 6.

V. A.2. AKPINAR ANITI

Batı Anadolu'da Hitit dönemine ait olduğu düşünülen kaya anıtlarından bir diğeri de, Manisa'nın 7 km. kadar güneydoğusunda, Manisa-Turgutlu karayolu üzerindeki Akpınar'dadır⁷⁴⁰ (**Harita IX**). Anıt tam olarak bitirilememiştir⁷⁴¹. Anıt'ın üst kesimi kemer biçiminde yuvarlatılmış ve bir niş içerisine oturtulmuştur⁷⁴² (**Resim 5**). Manisa'daki anıt yüksek kabartma tekniğinde ve tam cepheden işlenmiştir; ancak bu durumun Hitit sanatında nadir görüldüğünü de unutmamalıyız⁷⁴³. Bu özelliği ile kabartmanın Hitit eseri olduğu kabul edilmektedir; ancak bu yargı kesin değildir. Başında ise polos benzeri bir başlık olup, figür iki eliyle göğüslerini tutmaktadır⁷⁴⁴. Ancak, doğal etkenler nedeniyle çok aşınmış durumdaki anıtta, ayrıntılar çok belirgin değildir⁷⁴⁵. Yanında tam olarak okunmayan hiyeroglifli bir yazıt yer almaktadır⁷⁴⁶. Sağda tam olarak seçilemeyen dikdörtgen bir niş içerisindeki Hitit Hiyeroglif yazısını bazı araştırmacılar "Hepat" olarak okunmuşsa da bu tanımlama kesin değildir. Bir tanrıça "Magna Mater" veya bir taht tanrıçası (tahta oturan tanrıça) betimi olduğu akla gelmektedir⁷⁴⁷. Fakat kabartmanın yanındaki hiyerogliflerde adı geçen isimler Boğazköy kralları arasında yer almamaktadır⁷⁴⁸.

Ege Bölgesi'nde yer alan Hitit anıtları, giysiler, beden işlenişi ve duruşu bakımından, Orta Anadolu Hitit anıtları grubuna girmektedir. Karabel Anıtı'ndan sonra incelediğimiz Akpınar Anıtı'nda da (Taş Suret) bunu görmekteyiz (**Resim 5**). Ege Bölgesi'nde ele geçen eserler işçiliğindeki canlılık ve figürlerdeki hareketlilik bakımında da bize Hitit etkisini anlatmaktadır⁷⁴⁹. Ortak biçim ve özellikler bakımından, bunların yerel saray tarafından yapılması, öngörülen kutsal anıtlar olarak, Orta Anadolu Hitit yontu ustalarının özgün niteliğini ortaya koymaktadır. Büyük Hitit Krallığı'nın bir takım politik ve dinsel amaçlarla, bir tür propaganda afişi olarak bu anıtlar yapılmıştır. Kaya rölyefleri görsel tasarımı, krallığın sınırları dışında da uygulanmıştır. Bu durum Hitit kültür etkinliğinin yansıtıldığının bir kanıtıdır⁷⁵⁰.

⁷⁴⁰ Umar 2001, 217; Yılmaz 2002, 93.

⁷⁴¹ Sevin 2003, 168.

⁷⁴² Dinçol 1997, 794.

⁷⁴³ Akurgal 1995, 86; Bean 2001, 32.

⁷⁴⁴ Darga 1992, 185; Emre 2002, 490.

⁷⁴⁵ Dinçol 1997, 794.

⁷⁴⁶ Niemeier 2002, 522.

⁷⁴⁷ Darga 1992, 185.

⁷⁴⁸ Umar 2001, 218; Emre 2002, 490.

⁷⁴⁹ Canby 1969, 145.

⁷⁵⁰ Darga 1992, 185.

Anıt'ın (Taş Suret) XIII. yy'da yapıldığı düşünülmektedir⁷⁵¹. Anıt'ın eteklerinde ise bir su kaynağı olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle bu anıtın su kültürüyle ilgili olduğu düşünülmektedir⁷⁵². Bu yönüyle anıtı, Beyşehir Gölü'nün doğu kıyısında yer alan Eflatunpınar'la özdeşleştirebiliriz⁷⁵³. Eflatunpınar Anıtı'nın kuzey tarafında da iki adet tanrıçanın ellerini göğsünde birleştirmesi bu iki anıt üzerinde yorumlar yapmamıza neden olmaktadır⁷⁵⁴.

Manisa Akpınar'da bulunan Hitit eseri olarak düşünülen kabartmada çerçevenin içinde hiyeroglifle yazılmış bir yazıt olduğu düşünülmektedir; ancak bu yazıt kabartmanın tahrip olmasından dolayı okunamamaktadır. Kabartma halk dilinde "Taş Suret" olarak adlandırılmıştır (**Resim 5**). Sipylos Dağı'ndaki (Manisa Dağı) anıt⁷⁵⁵, Yunanlılar tarafından görülüp, bir efsane kahramanı olan Niobe ile özdeşleştirilmiştir⁷⁵⁶. Günümüzde de turistik açıdan bu şekilde anılmaktadır.

Son yıllarda yapılan araştırmalar Niobe anıtına yeni tez ve eleştiriler getirmektedir. Niobe anıtı hava koşullarından zarar görmemiştir fakat bitirilememiştir⁷⁵⁷. Burada yer alan figürün oturan bir tanrıça değil de ayakta duran bir erkek figürünü temsil ettiğini ve yanında yer alan yazıtın anıtla hiçbir ilgisi olmadığını, önceden yapılmış grafikten ibaret olduğunu ileri sürenler de olmuştur⁷⁵⁸; ancak bu görüş bir hipotez olarak kalmıştır. Böylece anıtın Hititler'e ait olmadığı, Hititler'in bölgeye yapmış olduğu seferden önceki bir tarihe ve Son Tunç Çağı'na ait bölgesel bir topluluğa ait olduğu düşünülmüştür⁷⁵⁹.

⁷⁵¹ Bean 2001, 34; Gürsel 2002, 131; Yılmaz 2002, 93.

⁷⁵² Sevin 2003, 168.

⁷⁵³ Anıt ile ilgi ayrıntılı bilgi için bkz: Koç 2006, 82.

⁷⁵⁴ Özgenel 2005, 146.

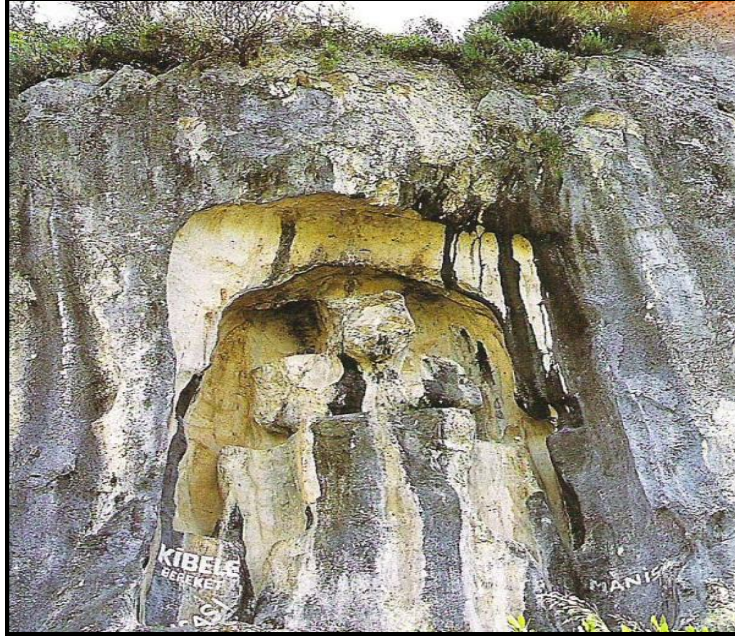
⁷⁵⁵ Darga 1992, 185.

⁷⁵⁶ Bean 2001, 32.

⁷⁵⁷ Dinçol 1997, 794.

⁷⁵⁸ Bean 2001, 33.

⁷⁵⁹ Koç 2006, 82- 83.

Resim 5: Manisa Akpınar'daki Taş Suret⁷⁶⁰

Anıt Yunan mitolojisinde taşla dönüştürülen Niobe ile ilgilidir. Anıt üzerine en eski tarihi ve topografik bilgi veren ise Pausanias'tır. Benan, Pausanias'ın Attika'ya ithaf etmiş olduğu 1. kitabında: **“Bu Niobe’yi Sipylos Dağı’na çıktığım zaman kendi gözlerimle gördüm; yakından bakıldığında, yaşlı olsun ya da olmasın hiçbir şekilde bir kadın figürüne benzemeyen, dik bir kayalıktan başka bir şey değildir; fakat biraz uzaklaşınca, başı eğik ağlayan ve üzüntülü duran bir kadın görüntüsü veriyor”** ifadesini kullandığını söylemektedir⁷⁶¹. Pausanias'ın anlatımlarından sonra ele geçen kabartma ve Niobe ile ilgili araştırmalar devam etmiştir ve değişik yorumlar yapılmıştır. Bu yapılan yorumlar yukarıda anlatılan kaya kabartmasıyla yani “Taş Suretle” ilgili olmadığı başka bir kaya kabartmasını belirttiği görülmektedir (**Resim 8**). Pausanias'ın ifadeleri ile Taş Suret bağdaşmamaktadır. Bu da göstermektedir ki ele aldığımız anıttan başka bölgede bir başka anıt vardır. Niobe anıtı ise büyük ihtimalle “Taş Suret” değil diğeridir (**Resim 8**). Bean, bilim insanlarının Niobe Anıtı ile ilgili araştırmaları sürdürürken Bossert'in anıtı bulduğunu söylemektedir.⁷⁶² Bulunan anıtın Pausanias'ın anlattıklarına uyduğu resim incelediğinde daha iyi anlaşılacaktır. Niobe anıtında mitinden de çıkarıldığı gibi ağlayan bir kadını tasvir ettiği açıkça gözükmektedir. Burada tekrar geriye dönmek gerekirse Akpınar yakınlarında iki anıt bulunmaktadır. Doğal niş

⁷⁶⁰ Gürsel 2002, 134.

⁷⁶¹ Bean 2001, 33.

⁷⁶² Bean 2001, 34.

içerisinde betimlenmiş figür ile Niobe özdeşleştirilmiş, daha sonra yapılan araştırmalarla bu anıtın Niobe ile ilgisinin olmadığı, Hitit kaya anıtı olduğu anlaşılmıştır (**Resim 5**).

Resim 6–7: Taş Suret’in sol yakınında bulunan Luwi yazısı simgesi ve yazıların olduğu yere işlenmiş küçük kabartma⁷⁶³

Manisa Akpınar’daki anıt (Taş Suret) stilistik özellikleri itibariyle Hitit özelliğini yansıtmaktadır⁷⁶⁴; ancak bu anıtların tam anlamıyla Hitit kökenli olduğunu söylememiz için yapılan araştırmaların ve ele geçen buluntuların artması gerekmektedir. Kaya kabartmasındaki figürün Hitit özellikleri yansıtması yanında farklı özelliklerinin de olması eserin Hitit kökenli mi? değil mi? sorusunu da aklımıza getirmektedir. Örneğin Hitit kaya anıtları rölyef ve profil şeklindedir. Manisa Akpınar’daki örnek gibi Hitit’in diğer yerleşimlerinde niş içinde yüksek profilli veya yuvarlak kamburlu kabartmalara rastlanmaması da ilginçtir. Bu nedenle Hitit bağlantısını zayıflatmaktadır. Akpınar’daki rölyef Hitit değilse daha eski veya aynı döneme ait M.Ö. II. binin ikinci yarısına ait yerel bir uygarlığın eseri olmalıdır. Anıt hakkında çok çeşitli görüşler ileri vardır. Bu görüşlerden en önemlisi Niobe ile bağdaştırılan anıt ile diğer

⁷⁶³ Umar 2001, Res.179, 180.

⁷⁶⁴ Darga 1992, 185.

anıtın ayrılması olmuştur. Taş Suret adıyla anılan anıt üzerinde yazılı olan hiyeroglif yazıtlar çeşitli yorumlar katılarak okunmuştur. K.Kohlmeyer 1. yazıtta “exerutus- Muwa” isminin II Murşili’nin yıllıklarında aynı sesi veren Karas-Muva ismiyle ilişkili görmektedir⁷⁶⁵ ki eseri Hitit etkili- kökenli sayarsak bu dönem eser için idealdir. Umar, rölyefin M.Ö. XIV. yy’dan geç olmayacağını söylemektedir⁷⁶⁶.

Kısacası, “Taş Suret” hakkındaki kanı ise şu şekildedir; 8–10 m. büyüklüğünde oturmuş vaziyette bir kadın figürüdür⁷⁶⁷. İki eliyle göğüslerini tutmaktadır. Başında silindir şapka şeklindeki külâhı da iyice görülmektedir. Kadının ayakları, bacakları ve üzerine oturduğu iskembenin alt kısımları ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Başının sağında dört köşe çerçeve içinde dört Hitit hiyeroglifinin silik ve bozuk izleri görülmektedir. Bu kabartma tanrıça Kybele olduğu ve büyük tanrıçanın en eski heykeli betimlemesi olduğu düşünülmektedir; ancak bu görüş kesin bir yargı içermemektedir. Başta Roller olmak üzere birçok bilim insanı bu görüşe karşı çıkmaktadır⁷⁶⁸.

Ayrıca; Umar, kitabında Akpınar Anıtı’nın 3 m. kadar solunda bir yazıtın var olduğunu ve bahsedilen yazıtın Güterbock ve Alexander tarafından bilim dünyasına kazandırıldığından bahsetmektedir (**Resim 6**). Yazıtta Luwi hiyeroglifli simgelerin, kayaya 2-3 m. derinliğinde çizgilerle işlenmiş olduğunu ve kayanın o bölümünün bugüne kadar yukarıdaki çıkıntı nedeniyle fark edilemediğini belirtmektedir⁷⁶⁹. Simgeler kayaya yukarıdan aşağıya dizilerek, iki sütun halinde yazılmış ve sütunların her birinde 4–5 işaret vardır. Umar, Güterbock’un bakanın sağındaki sütunda yukardan aşağıya doğru olan ilk üç işareti Zu-wa- la olarak okuduğunu, Hitit metinlerinde Zuwala adlı birinin gerçekten anıldığını ve aynı sütunda bu kişiden sonra gelen işaretin Luwi dilinde bir makamı belirttiğine değinmiştir. Bilim insanı, Güterbock’un ikinci sütunu işaretlerin tahrip olduğundan okuyamadığını da söylemektedir⁷⁷⁰. Ayrıca Taş Suret’in yanbaşıda yazıların olduğu yere işlenmiş bir küçük bir kabartmanın olduğu da saptanmıştır (**Resim 7**). Kabartmadaki betimleme tipik Hitit üslubundaki tanrı ya da kral tasvirlerine benzemektedir. Kabartma hava koşullarından dolayı tam olarak tasvir edilemesede kısa etekli, serpuşlu olduğu belli olmaktadır.

⁷⁶⁵ Darga 1992, 185.

⁷⁶⁶ Umar 2001, 217.

⁷⁶⁷ Bean 2001, 32.

⁷⁶⁸ Roller 2004, 59.

⁷⁶⁹ Umar 2001 219.

⁷⁷⁰ Umar 2001 219- 220.

Bahsedilen anıtlar Hitit- Ege ilişkisinde önemli buluntulardır. Hitit etkili veya kökenli olmaları, bölge ilişkisinin incelemesi için oldukça önemlidir. Bölgede bulunan anıtlar sayesinde Hitit'in deniz kenarlarına kadar indiği, bu bölgelerde ticaret yaptığı açığa çıkarılacaktır. Bu tezin ispatlanması için yeni buluntuların elde edilmesi gerekir ki, hem ilişki açığa çıkarılsın hem de buluntuların tam olarak Hitit etkili ya da kökenli olduğu anlaşılsın. Ancak buluntular ve araştırmaların sınırlı olması nedeniyle, şimdilik Hitit İmparatorluğu'nun deniz ticaretinde etkili olmadığını ve Ege Bölgesi'nde geçici bir hâkimiyet kurduğunu düşünmektedir; ancak buluntuların her geçen gün artması bu görüşün zayıflamasına neden olmaktadır.

Resim 8:Sipylos Mağnesia'sı (Manisa). Gerçek Niobe⁷⁷¹.

V. A. 3. LATMOS/ SURATKAYA

Bafa Gölü yakınlarında Beşparmak Dağları'nda (**Harita VIII**) araştırmalar yapan Peschlow, Beşparmak Dağları'nın doğusunda denizden 1000 m. yükseklikte, Suratkaya üzerinde hiyeroglif yazılı bir kabartma bulmuştur⁷⁷² (**Harita IX**). Bu yazıtlar iki geçide de aynı mesafede, bir kaya çıkıntısının duvarında bulunmaktadır⁷⁷³.

Üzerinde yazıt bulunan ve kuzey- doğu yönüne doğru açılan kaya uzantısının yeri meyilli olan Sarıkaya'nın doğu inişinde yer alan bir alanın bitimindedir. Bunun altında

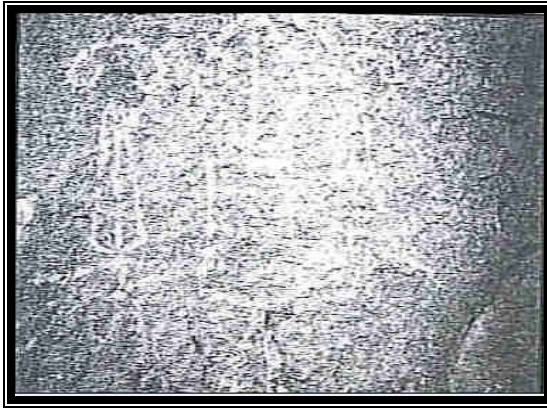
⁷⁷¹ Gürsel 2002, 136.

⁷⁷² Peschlow- Bindokat- Herbordt 2001, 363; Niemeier 2002, 522.

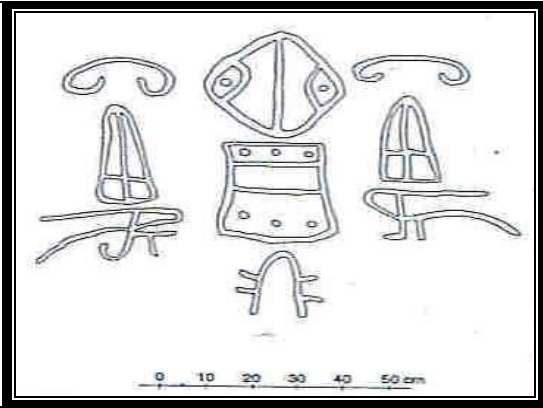
⁷⁷³ Peschlow 2002, 198- 199.

bulunan yaklaşık olarak kuzey-güney doğrultusunda, kaya duvarı 3.70 m. yüksekliğinde ve yaklaşık 12 m. uzunluğundadır. Yazıtın büyük bir bölümü çıkıntının büyüklüğünden dolayı yağmurdan korunmuştur. Sadece birinci satırın bulunduğu baş kısım çıkıntının dışında yer almaktadır. Kayanın güney- doğu bölümünde ise, yazıtın üst kısmından bir parça kopmuştur⁷⁷⁴.

Beşparmak/ Latmos kitabeleri sürekli bir metin olmaktan ziyade toplam 6 adet dağınık durumda ve birbirinden uzak işaret gruplarından oluşmaktadır⁷⁷⁵. Rölyef yoktur. Hiyerogliflerde ise çok yüzeysel çalışılmıştır ve bir kısmı silindiğinden zor okunmakta, bazıları ise neredeyse tamamı silikleştiği için okunamamaktadır. Kaya yüzeyinin üst kısmı kopmuştur. Büyük bir olasılıkla da yazıt burada devam etmektedir ve ilk satır dışında eksiksizdir. İşaretlerin içerisinde beşinci yazıt işareti en önemlisidir. Diğer işaretlere göre daha büyük olması ve merkezi oluşturmasından dolayı yazıtın ana temasını oluşturduğu düşünülmektedir. İyi korunduğu içinde eksiksiz okunabilmiştir⁷⁷⁶.

Resim 9: Suratkaya, Büyük prens Kupanta-Kurunta'ya ait kartuşlu İşaret grubu⁷⁷⁷.

Resim 10: Suratkaya, Büyük prens Kupanta-Kurunta'ya ait kartuşlu İşaret grubu⁷⁷⁸.

Merkezde bulunan ve Mira Kralı, II. Murşili'nin yeğeni ve Mashuiluwa'nın⁷⁷⁹ evlatlığı Kupanta-Kurunta'nın⁷⁸⁰ isminin yazıldığı sanılmaktadır⁷⁸¹. Yazıtta ismin “ Prens Ku-

⁷⁷⁴ Peschlow 2002, 200–201.

⁷⁷⁵ Ünal 2003, 23.

⁷⁷⁶ Peschlow 2002, 201.

⁷⁷⁷ Peschlow 2002, 201

⁷⁷⁸ Peschlow 2002, 201

⁷⁷⁹ Mashuiluwa II. Murşili'nin Mira Ülkesi'ne tayin ettiği yöneticidir. Bkz: Karağuz 2002, 120.

⁷⁸⁰ Ele geçen belgelerde Kupanta-Kurunta isminin 5 farklı kişiye ait olduğu anlaşılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Alparslan 2006, 154- 156.

pa-ya” olarak çok kısaltılmış olarak yazıldığı dikkat çekmektedir. Mira adı ise ilk satırda geçmektedir. Yazıtta, ayrıca isimleri okunamayan diğer prens isimleri de geçmektedir⁷⁸² (**Resim 9- 10**). Ayrıca Mira’daki ileri gelenler ile Hattuş’teki kraliyet sarayı arasındaki akrabalık ilişkileri dile getirilmektedir⁷⁸³. Latmos’da sayısız kaya uzantısı arasında Suratkaya’daki kaya çıkıntısı çatısıyla en fazla etki bırakanıdır.

Anıtın kuzey- doğu yönüne bakması ve ülke içine yönelmesinin bir anlam taşıyıp taşımadığı bilinmemekte; Karabel ve Akpınar’da bulunan Hitit-Luwi yazıtlarından sonra Suratkaya’da bulunan eser üçüncü Hitit anıtı olmuştur. Günümüzde bulunan anıtlar dağlık arazilerde doğal geçitlere yapılmışlardır. Bir saptama yapacak olursak Karabel Anıtı geçmişten günümüze kadar kullanılan Torbalı- Kemalpaşa geçidinde yer almakta, Suratkaya Anıtıysa Aşağı Büyük Menderes’in verimli topraklarından Alinda (Karpuzlu) antik kenti civarında ve Mira ile Millawanda sınırını oluşturmaktadır⁷⁸⁴. Kısaca değinilirse bulunan bu anıtlar hem Hitit- Ege ilişkisini açığa çıkarılmasında hem de Hitit için büyük öneme sahip Mira’nın lokalizasyonunda da önemlidir. Karabel Geçidi’ndeki anıtlar Mira’nın kuzey sınırı, Suratkaya Anıtıysa ise batı sınırını oluşturmaktadır. Suratkaya Anıtı diğer anıtlar kadar önemlidir ve Hitit- Ege ilişkisinde bazı durumları açıklamakta diğer anıtlara yardımcı olmaktadır. Bölgenin daha iç kısımlarında Karabel ve Akpınar’da bulunan diğer iki anıttaki yazıtlara göre bu anıttaki yazıt Hititler’in Ege Denizi’nin kıyılarına kadar geldiklerini daha iyi kanıtlar niteliktedir. Yani Hititler Milet’e kadar ulaşmışlardır⁷⁸⁵. Ayrıca Karabel kitabesinin okunmasından sonra Mira’nın Karabel Geçidi’nin hemen güneyine lokalize edilmesi Hitit- Ege ilişkisinin pekiştirildiğini göstermektedir. Bu yazıtların keşfi aynı zamanda M.Ö. II. binyıl Anadoluşunda Luwice konuşulmuş olduğu savını da pekiştirmektedir⁷⁸⁶.

⁷⁸¹ Peschlow 2002, 199.

⁷⁸² Ünal 2003, 23.

⁷⁸³ Alparslan 2006, 155.

⁷⁸⁴ Akdeniz 2006, 12.

⁷⁸⁵ Peschlow 2002, 203–204.

⁷⁸⁶ Ünal 2003, 23.

V. A. 4. İZMİR İLİ TORBALI İLÇESİ PANCAR BELDESİ'NDE BULUNAN STEL PARÇASI

Yukarıda ele alınan üç anıt şimdiye kadar Ege 'de bilinen Hitit etkili ya da kökenli anıtlardı. Ancak 2007 yılında İzmir İli Pancar Beldesi'nde Hititler'le ilgili olabileceği düşünülen bir stele ait parça bulunmuştur⁷⁸⁷ (**Resim 11**). İzmir Müzesi'nde çalışan Arkeolog Mahir Atıcı tarafından bulunan stel parçası bölge coğrafyasında bulunması itibariyle oldukça önemlidir. Bulunan eser, İzmir'e getirilerek korumaya alınmıştır. Eserin üzerinde Hitit tanrısı veya askerinin sağ ayağının bir kısmı ile mızrağının bir parçası yer almaktadır. Rölyef elbisesi, mızrağı, bacağı ve ucu kıvrık ayakkabısı ile tipik Hitit özelliği taşımaktadır. Bulunan stelin sadece ayak kısmına ait parçası olmasına rağmen yıllardır tam anlamıyla çözümlenemeyen Hitit- Ege ilişkisini açıklamakta bize yardımcı olması açısından önem teşkil etmektedir. Çünkü Torbalı Ovası bugün olduğu gibi M.Ö. II. binyılda da önemli bir konumdaydı (**Resim 3- 4- 11**). Hititler'in Batı Anadolu seferlerinde bu rotayı kullandıkları tahmin edilmektedir. Orta Anadolu ile Batı Anadolu arasında önemli bir geçiş noktası olması yönüyle eserin burada Karabel Anıtı'ndan sonra ele geçirilmesi de dikkat çekmektedir. Hitit- Ege ilişkisinde yıllardır sayısız makaleler yazılmış, birçok araştırmalar yapılmıştır; ancak yapılan çalışmaların kanıtlanması için sabit noktalara ihtiyacımız olduğuna tezimizin başından itibaren değinilmiştir. Bulabildiğimiz bu sabit noktalarla yakın ilişki halinde olan birçok olayı ortaya çıkarabiliriz ki bulunan ve Hitit benzer özelliği gösterdiğini düşündüğümüz stel parçası bahsedilen sabit noktalardan birisidir. Eser, diğer buluntularla birlikte bizi savunduğumuz Hitit- Batı Anadolu ilişkisine bir adım daha yaklaşmamıza yardımcı olacaktır.

Batı Anadolu Bölgesi'nde Hitit- Ege ilişkisini açıklamakta bize yardımcı olan Karabel Anıtı'ndan sonra bölgede bulunan diğer anıtlar ile daha sonra bulunan stel parçası, çalışılan bölgede Hitit'in yaşadığını kanıtlamaktadır. Bu görüş çerçevesinde; Çeşme'de ortaya çıkarılan Hitit dönemi yerleşiminin saptanması, Metropolis kazılarında ele geçirilen Hitit benzeri mührün de bulunması (**Resim 48**)⁷⁸⁸, Batı Anadolu'da Hitit varlığının kanıtlanmasında diğer buluntularla birlikte bize yardımcı olmakta, sabit noktaları artırmakta; Hitit- Ege ilişkisinin daha anlaşılır boyut almasını sağlamaktadır.

⁷⁸⁷ Işık 2007, 16.

⁷⁸⁸ Schachner- Meriç 2000, 85- 102; Işık 2007, 16.

Resim 11: İzmir İli Torbalı İlçesi Pancar Beldesi'nde bulunan Hitit kültürüne ait olduğu düşünülen stelin ayak kısmına ait parça⁷⁸⁹

⁷⁸⁹ [http:// www.egeforum.info/egehaber/hitit-tanrısı.html](http://www.egeforum.info/egehaber/hitit-tanrısı.html).

V. B. EGE HAVZASI'NDA BULUNAN MİMARİ BULUNTULAR

Ege Havzası'nda kaya kabartmaları dışında Hitit ilişkisini anlatmamıza yarayacak mimari kanıtlar da sur duvarları, poternler ve devasa kapı olarak nitelendirilen girişlerdir⁷⁹⁰. Dış ve iç yüzeyde iri moloz taşlardan temel ve temel üstüne örülerek yapılan Hitit'e özgü duvar tekniğine sandık duvar denir⁷⁹¹. Poternler ise gizli yeraltı geçitlerine verilen isimdir⁷⁹². Hitit ile mimari benzerliklere rastladığımız Ege Havzası'nda özellikle Tiryns ve Mikenai'de bu tür benzerliklerin olması Hitit-Ege ilişkisini açığa çıkarmaktadır⁷⁹³. Ayrıca Ege ile ilişkilendirdiğimiz bu mimari öğelere Kuzey Suriye'de rastlanmıştır⁷⁹⁴. Her ne kadar mimari açıdan veri az olsa da bunların diğer buluntularla birlikte incelenmesi, Hitit- Ege ilişkisine fikir vermesi yönüyle önemlidir.

Geç Miken merkezlerinde rastladığımız bazı mimari özelliklerin Hitit Anadolu'sundan türediği, kiklopik duvar tekniğinin Tiryns, Mikenai ve diğer Geç Miken merkezlerinde aniden ortaya çıktığı, Hitit istihkâmlarından esinlendiğini göstermektedir⁷⁹⁵ (**Resim 13- 14- 15**). Tiryns'de, Mikenai'de benzerine rastladığımız poternler Hitit'e özgü bir mimari yapı olarak karşımıza çıkmaktadır⁷⁹⁶. Tiryns'deki poternler 2 m. yüksekliğinde, 2- 2,5 m. taban genişliğinde olduğu düşünülmektedir (**Resim 13**). Tiryns'deki poternler günümüzde sağlam kalmadığından tam olarak boyutları bilinmemektedir⁷⁹⁷. Potern adını verdiğimiz yeraltı geçitleri Anadolu'da yoğun olarak kullanılmıştır⁷⁹⁸. Hititler'in saldırgan savaş teknikleri ve savaş politikaları, Hititler'e özgü bir mimarlık buluşu olan poternlerin inşa edilmesini sağlamıştır⁷⁹⁹. Potern, zaman zaman surların altında da görülen, bindirme tekniğinde büyük taşlardan sahte kemer şeklinde örülmüş yeraltı geçitleridir. En ünlü yeraltı geçidi Boğazköy'deki "Yer Kapı" olarak adlandırılan alanın altından geçer. Kazı çalışmaları sonucu Boğazköy'deki poternlerin büyük taş bloklardan örülmüş yalancı tonoz ile önce üzeri açık olarak inşa edildiği sonra üzerine sur duvarını taşıyan topraktan bir yığma set geçirildiği anlaşılmıştır⁸⁰⁰ (**Resim 12, Şekil 2**). Bu yapıım tekniği Alacahöyük, Alişar'da da uygulandığı

⁷⁹⁰ Uzunoğlu- Topaloğlu 2000, 18; Kıcıman 2003, 76-77.

⁷⁹¹ Seeher 2007, 20.

⁷⁹² Sevin 2003, 167.

⁷⁹³ Tritsch 1968, 130; Abbasoğlu 2000, 27.

⁷⁹⁴ Macqueen 2001, 74; Schirmer 2002, 482.

⁷⁹⁵ Tritsch 1968, 129- 130; Scoufopoulos 1971, 104, Dpn. 61.

⁷⁹⁶ Tritsch 1968, 126; Beykan 1997, 1508.

⁷⁹⁷ Zangger 1994, 189.

⁷⁹⁸ Schirmer 2002, 482; Tanju- İpek 2004, 26.

⁷⁹⁹ Akurgal 1995, 84; Emre 2004, 50.

⁸⁰⁰ Schirmer 2002, 483.

bilinmektedir. 34,5- 70 metre arasında boyları değişen, genellikle 2- 3 metre taban genişliğine sahip ve 2- 3,5 metre yükseklikte olan ve 10–30 derecelik bir seviye farkı gösteren poternlerin bir ağzı şehrin içinde, çıkış için kullanıldığı tahmin edilen bir ağzı ise şehir dışına yapılmıştır⁸⁰¹. “Yer Kapı” olarak adlandırılan kentin güneyinde ve en yüksek noktada konumlanmış kapı içinden bugünde görülebilen poternle kent dışına ulaşım sağlanabilmektedir⁸⁰². Yaklaşık 3,5 m. yüksekliğindeki yeraltı geçidi 71 m. uzunluğunda ve hafif eğime sahiptir⁸⁰³. Boğazköy’de yapılan kazı çalışmaları sonucu 12 yeraltı geçidine rastlanmıştır⁸⁰⁴.

Resim 12: Boğazköy’ün en güney ucunda Yer Kapı’nın altında uzanan yeraltı geçidi⁸⁰⁵

Hitit savunma mimarisinin vazgeçilmez ögesi olan poternler, Boğazköy’deki eski kentin güney duvarı dışında, Alışar, Alacahöyük, gibi diğer Hitit kentlerinde de kullanılmıştır⁸⁰⁶. Anadolu’da bilinen en erken örnek Alışar’da Hitit dönemi yerleşiminin sur kapılarından birinin altından geçmekte ve 50 m. uzunluğundadır⁸⁰⁷. Alacahöyük’te ise Hitit İmparatorluk döneminin sonuna tarihlenen iki sur kapısından biri, altından geçen poternden

⁸⁰¹ Seeher 2002, 462;Kıcımman 2003, 76; Tanju- İpek 2004, 26.

⁸⁰² Dinçol 2006, 73.

⁸⁰³ Beykan 1997, 1508; Macqueen 2001, 74; Seeher 2004, 62; Seeher 2007, 20.

⁸⁰⁴ Schirmer 2002, 482; Sevin 2003, 167.

⁸⁰⁵ Sevin 2003, 166.

⁸⁰⁶ Macqueen 2001, 74; Sevin 2003, 166.

⁸⁰⁷ Beykan 1997, 1508.

dolayı “ Poternli Kapı” olarak anılmaktadır⁸⁰⁸. Erken Hitit döneminde inşa edilmiş ve eski yerleşmeyi çevreleyen poternli surlar da sandık duvar tekniğiyle yapılmıştır⁸⁰⁹. Bizim için önem teşkil eden nokta ise Hitit mimarisine özgü poternlerin Hitit ana karasından uzakta Kıta Yunanistan’da bulunmasıdır. Tiryns’deki potern üzerinde bindirme tekniğinde yapılmış sivri kemerli tonoz da dikkat çekici bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır⁸¹⁰ (**Resim 13**). Hitit sanatına özgü ait bu gizli tünellerin, düşmanı aldatmak ya da düşmanı oyalamak amacına yönelik askeri bir anlatım taşıdığı ve saldırı durumunda aktiflik sağladığı bilinmektedir. Bu özelliklerinde bilmesi ile birlikte Tiryns’de ve Mikenai’de da bu tip mimari yapılanmanın bulunması⁸¹¹, Hitit- Ege ilişkisinde farklı oluşumların da fark edilmesini akla getirmektedir. Bu mimari benzerlik aklımıza çeşitli soruları da getirmektedir. Tiryns ve diğer Geç Miken yerleşimleri ile Hitit arasında askeri mimari benzerliklerin ne amaçla ve nasıl oluşturulduğu sorusunu kendimize sormalıyız. Bunun dışında askeri mimaride kullanılan poternlerin burada ne şekilde kullanıldığı sorusu da aklımıza gelmektedir. Batı Anadolu ile Tiryns arasındaki ticari ilişkinin de bu mimari benzerliğe etkisi olabilir mi? sorusunu da kendimize sormalıyız. Kıta Yunanistan’da Tiryns dışında Mikenai’de da potern mimarisine rastlanması Hitit- Ege ilişkisini güçlendirmektedir.

Ayrıca; Tiryns, Mikenai ve diğer Geç Miken merkezlerindeki sur duvarlarında rastladığımız Hitit’e özgü sandık duvar tekniği de iki farklı coğrafyanın, birbirleriyle ilişki içinde olduğunu ve bu ilişkide Hitit yönünün daha ağır bastığını göstermektedir (**Resim 14-15**). Kıta Yunanistan’da rastladığımız bu surların (Tiryns, Mikenai, Pylos) M.Ö. II. binin ikinci yarısına ait olduğu düşünülmektedir⁸¹². Ancak Hitit ile Ege’yi ilişkilendirebilecek kadar sağlam sur duvarları günümüze kadar ulaşmamıştır⁸¹³.

Hitit- Ege benzerliklerini daha iyi anlayabilmek için Hitit surlarını detaylı anlatmamız bize yarar sağlayacaktır. Devasa surlar Hitit dünyasının en belirgin özelliklerindedir ve Boğazköy’ün farklı bölümlerinde oluşan kent surları toplam 9 km. den fazla bir uzunluğa sahip olduğu düşünülmektedir⁸¹⁴. Sur genişliklerinin ise arazinin topografik yapısına bağlı olarak 5 ile 8m. arasında değiştiği düşünülmektedir⁸¹⁵. Yapılan çalışmalarda

⁸⁰⁸ Beykan 1997, 1508.

⁸⁰⁹ Seeher 2007, 20.

⁸¹⁰ Tritsch 1968, 125- 126; Schirmer 2002, 483.

⁸¹¹ Kurt 1976, 13.

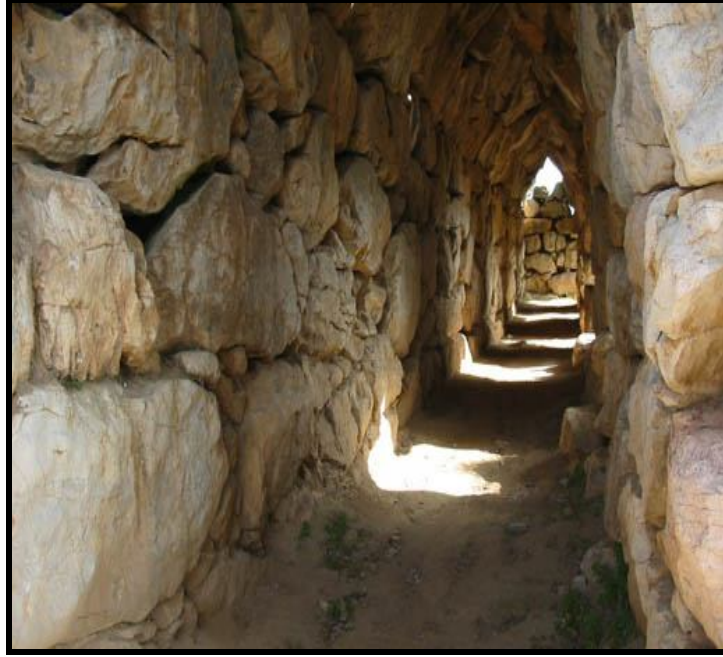
⁸¹² Strong 1965, 16; Tritsch 1968, 130; Zangger 1994, 190.

⁸¹³ Zangger 1994, 191.

⁸¹⁴ Seeher 2007, 17.

⁸¹⁵ Seeher 2007, 23.

sadece Boğazköy’de değil, Alishar⁸¹⁶, Alacahöyük⁸¹⁷, Kuşaklı⁸¹⁸ gibi diğer Hitit kentlerinde de surlar açığa çıkarılmıştır. Açığa çıkarılan bu surların günümüzde sadece kaide kısımları koruna gelmiştir. Bu surlar yukarıda değinildiği gibi sandık duvar tekniğinde inşa edilmiş olup, paralel iki duvarın belirli aralıklarla yerleştirilmiş enine duvarlarla birbirine bağlanmasından meydana getirilmiştir⁸¹⁹.

Resim 13: Tiryns’deki yeraltı geçidi⁸²⁰

Benzer mimari buluntuların iki farklı coğrafyalarda görülmesinin en büyük dayanağı ticaret olmalıdır. Knapp’ın bahsettiği gibi doğudan gelen bir mal batıya; batıdan gelen bir malda doğuya gidebilir⁸²¹. Burada anlamamız gereken olay iki farklı coğrafyanın birbirinden hem mimari hem de diğer faktörlerden etkileneceğidir. Tezimizin başından beri savunduğumuz Hitit- Ege ilişkisinde de örnek gösterdiğimiz gibi ticaret bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Batı Anadolu ile Kıta Yunanistan değerlendirildiğinde mimari benzerlikler Tunç Çağı’nın erken dönemlerinden beri görülmektedir. Miletos ile Tiryns arasındaki seramik ticaretini buna örnek olarak verebiliriz⁸²². Bu küçük örneği vermemim amacı Ege’nin bir

⁸¹⁶ Sevin 2003, 164.

⁸¹⁷ Beykan 1997, 1508.

⁸¹⁸ Sevin 2003, 165.

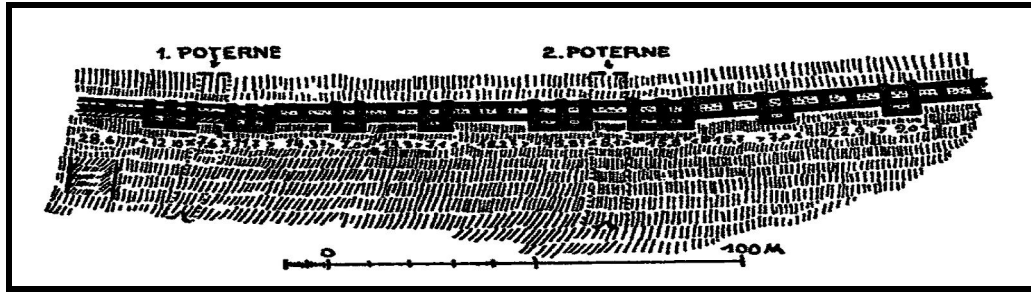
⁸¹⁹ Koç 2006, 62–63.

⁸²⁰ Mansel 1999, Resim: 44.

⁸²¹ Knapp 1985, 2–3.

⁸²² Şahin 2005, 172.

bütün halinde anlamamız içindir; ancak yine de Hitit dünyasıyla benzerlikler tam olarak anlaşılammaktadır. Miletos'daki sur duvarları da ilişkinin açıklanmasında bize yardımcı olmaktadır. Buradaki sur duvarı Batı Anadolu Son Tunç Çağı'nın önemli mimari buluntularından olup, 70 m. fazla bir kısmı açığa çıkarılmıştır⁸²³. Sur duvarında her 14 metrede bir sıralanan burçlardan 4 tanesinin yeri bulunmuştur⁸²⁴. Açığa çıkarılan sur duvarının en önemli özelliği Hitit mimarisine benzemesidir. Ancak bu sur duvarlarındaki benzerliğin Hitit etkili mi ya da kökenli mi olduğu bilinmemektedir. Hitit- Ege ilişkisinde bize yardımcı olabilecek diğer bir benzerlikte Myndos kentindeki surlardır. Bu kentteki surlar Tiryns kentinde gördüğümüz sur sistemine benzemesi yönüyle önemlidir⁸²⁵. M.Ö. II. binin ilk yarısına tarihlenen Tiryns kentinin sur duvarlarıyla Myndos kentinin ilişki içinde olması incelediğimiz konunun daha da aydınlanmasını sağlamaktadır. İki kentin birbirleriyle ilişkili olduğunu anlamamıza yarayan kanıtlar az önce de bahsedildiği gibi sur duvarlarındaki benzerliktir. Benzerliğin kaynağı olarak Myndos kentinin ticari anlamda önemli liman kenti olmasını verebiliriz. Miletos ve Myndos örnekleriyle de ilişkinin boyutlarını daha iyi anlaşılmmaktadır. Bunlarla beraber son yıllarda Ege Havzası'nda yapılan çalışmalar Hitit'in bölgedeki varlığını daha çok göstermektedir.

Şekil 2: Boğazköy potern duvarından bir kesit⁸²⁶

Bu benzerliklere değinildikten sonra Kıta Yunanistan örneklerine geri dönebiliriz. Tiryns, Mikenai ve diğer Geç Miken yerleşimlerinde rastladığımız benzerliklerin nedeninin tam olarak açıklanması için daha öncede bahsedildiği gibi, sabit noktaların artması gerekmektedir. Bir yandan karşılıklı canlı ticaret, öte yandan komşu ülkelerle belirgin bir

⁸²³ Akdeniz 1999, 131; Ergin 2002, 85.

⁸²⁴ Akdeniz 1999, 131; Ergin 2002, 85.

⁸²⁵ Şahin 2005, 173.

⁸²⁶ Kıcıman 2003, 105.

kültür ilişkisi kurulmuş olmasına karşın, mimarlık alanında karşılıklı etkilenme çok kısıtlı bir ölçüde gerçekleşmiştir. Bu nedenden dolayı da mimari anlamda karşılaştığımız benzerlikler sınırlı sayıdadır.

Resim 14: Mikenai'deki potern çıkışı⁸²⁷ **Resim 15: Tiryns'de sandık duvar tekniğiyle yapılmış sur, potern çıkışı⁸²⁸**

Ege Havzası'ndaki bir diğer mimari benzerlikte Mikenai'deki aslanlı kapıdır (**Resim 18**). M.Ö. XIII. yy'a tarihlenen Aslanlı Kapı Mikenai şatosunun anıtsal girişini oluşturmaktadır⁸²⁹. Kiklopik duvar sanatıyla yapılmış olan bu kapının üstünde, kent girişini süsleyen karşılıklı duran ve ortalarında sütun olan aslanlar mevcuttur⁸³⁰. Sütun üzerinde ahşap mimarinin bir parçası olan dendane (ahşap hatıl) adını verdiğimiz mimari elamanı görmekteyiz. Bu özelliği ahşap mimarinin taş mimari üzerine yansımaları olarak değerlendirebiliriz. Kullanılan formun Klasik Çağ'da da yoğun olarak taş mimarisinde kullanıldığını bilmekteyiz. Kentin girişinde bulunan devasa girişteki aslanları kent koruyucusu olarak da nitelendirebiliriz ki bu özelliğin Hitit için uzak olmadığını da bilmekteyiz⁸³¹. Burada yer alan aslanların yapısına bakacak olursak anatomik olarak gerçeğe yakın olduklarını görebiliriz. Aslanların baldır kısımları kaslı bir yapıdadır. Aslanların başları ise günümüze ulaşmamıştır. Hitit ile ilişkilendirilen diğer Tiryns ve Nezero heykelcikleri gibi

⁸²⁷ <http://www.grisel.net/mycenae.htm>

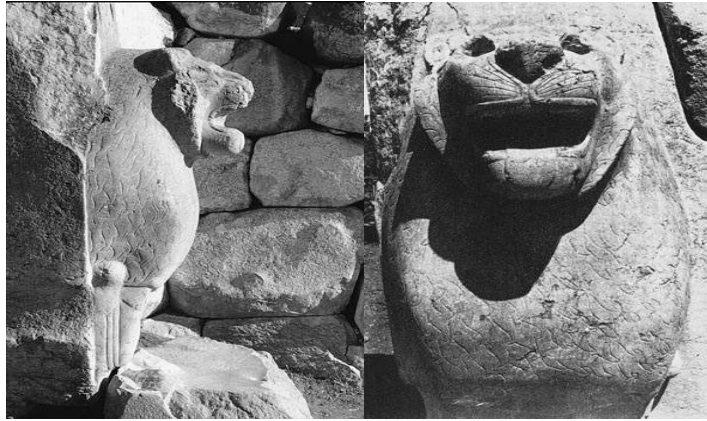
⁸²⁸ <http://www.grisel.net/tiryns.htm>

⁸²⁹ Tigrel 1997, 1244; Estin- Laporte 2002, 23; Erkanal 2004, 90.

⁸³⁰ Scoufopoulos 1971, 102- 103.

⁸³¹ Emre 2004, 50.

Mikenai’de bulunan Aslanlı Kapı’da yer alan aslanlar da canlılıkları ile dikkat çekmektedir ki bu bence Ege Dünyası’nda ele geçirilen Hitit ile ilişkilendirilen eserler için önemli bir ayrıntı olarak göze çarpmaktadır. Aslanlı Kapı’nın bulunduğu sarayın surları ortalama 6 m. bazı kısımlardaysa 10 m. genişliğinde olup Hitit mimarisinde olduğu gibi birbirine bağlayıcı bir madde kullanmaksızın kiklopik taşlardan yapılmıştır⁸³². Devasa surlar, Hitit kentlerinin saraylar ve tapınaklarla birlikte en belirgin özelliklerinden birisidir ve surlar devasa kapılarla süslenmişlerdir. Bu özelliğiyle Kıta Yunanistan ile Anadolu yakın benzerlik göstermektedir. Hitit Boğazköy’de de benzer bir kapı (Aslanlı Kapı) bulunmaktadır ve yüksekliği 2,25 m.dir⁸³³ (Resim 16- 17). Yukarı Şehrin güneybatı kesiminde güney surunun iki görkemli kapısından birisi olan Aslanlı Kapı devasallığıyla dikkat çekicidir. Boğazköy’ün diğer büyük şehir kapılarında olduğu gibi bu kapının da asıl kapı odasının iki yanında 15 x 10 m. boyutlarında dörtgen planlı iki kulesi vardır. Büyük taş bloklardan oluşan pervazların bulunduğu bir iç ve bir dış kapı geçidi bulunur. Bu kapı geçitleri, dışı tunç saçla kaplı büyük ahşap kapılarla kapatılıyordu. Kapı adını, dışta pervaz bloklarına işlenmiş iki aslan protonundan alır⁸³⁴. Boğazköy’deki Aslanlı Kapı M.Ö. XIV. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁸³⁵.

Resim 16: Boğazköy Aslanlı Kapı’daki aslanlardan ayrıntı⁸³⁶

Boğazköy’deki ilişkilendirmeye çalıştığımız kapı hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra iki kapı arasındaki önemi daha iyi anlayabiliriz. Farklı iki coğrafyada bulunan devasa kapılar ilişkinin kanıtlanmasına yardımcı olmaktadır. Hitit Ülkesi’nde devasa kapıların yer aldığını bilmekteyiz ve devasa kapılar Hitit mimarisine uzak değildir. Ancak Kıta

⁸³² Brandau- Schickert- Jablonka 2004, 84; Koç 2006, 63.

⁸³³ Sevin 2003, 158.

⁸³⁴ Uzunoğlu- Topaloğlu 2000, 18.

⁸³⁵ Seeher 2004, 62; Tanju- İpek 2004, 36-37.

⁸³⁶ Darga 1992, Res. 114- 115.

Yunanistan'da karşılaştığımız kapı örneği ilişkinin açığa çıkarılması yönüyle önemlidir. Boğazköy'deki aslanlar kapı girişini süslemekte ve duvar bloklarına oyulmuş yarım heykeller şeklinde meydana getirilmiştir⁸³⁷. Giriş kapısındaki aslan betimlemesinde durağanlık ve kübik görünüm egemendir. Burada yer alan iki aslanın dilleri dışa sarkık, ağzı açık; saldırı durumunda betimlenmişlerdir. Aslanlarda kulaklar yuvarlak olarak işlenmiş ve yele kılları verilmiştir. Ayrıca diğer özellikleri de anatomisine uygun olacak şekilde verilmiştir. Kısaca tekrarlamak gerekirse aslanlar Hitit özelliğini yansıtmaktadır. Mikenai'de bulunan kapıdaki aslanlar ise kapının üst kısmındadır.

Mikenai'deki aslanlarda da canlı bir yapı göze çarpmaktadır. Kıta Yunanistan'da bulunan aslanlı kapı ile Hitit Anadolu'sunda bulunan kapılar arasındaki bir diğer mimari farklılıkta; Hitit mimarlığında sütun tanınmaması, onun yerine dörtgen direkler kullanılmasıdır. Kıta Yunanistan'daki Aslanlı Kapı'da lento sistemi ve sütunlar mevcuttur⁸³⁸. İncelen ve bir bağ kurulmaya çalışılan Mikenai'deki giriş kapısının devasa olduğu anlaşılmaktadır ki bu özelliğin Hitit mimarisinin bir özelliği olduğunu bilmekteyiz. İki devasa kapı arasında bir bağ olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Hitit kapı mimarisinde görmüş olduğumuz simetrik özelliği hatırlayarak incelediğimiz iki devasa arasında bir bağ kurabiliriz. Hitit mimarisinin asimetrik olduğunu⁸³⁹ ve sadece devasa kapılarda simetrik anlayışın var olduğunu düşünürsek bu savımızın doğru bir görüş olduğunu düşünebiliriz. Hitit devasa kapılarının ülkeye gelen elçileri ve yabancı devlet adamlarını etkilemek amacıyla yapıldığını da bilmekteyiz⁸⁴⁰. Mikenai ve Hitit Ülkesi'nde yer alan devasa kapılar incelendiğinde ilişkinin Hitit yönlü olduğu anlaşılmaktadır yani Kıta Yunanistan kapılardaki devasa mimariden etkilenmiştir diyebiliriz (**Resim 17- 18**).

⁸³⁷ Darga 1992, 113.

⁸³⁸ Akurgal 1995, 84.

⁸³⁹ Akurgal 1995, 85.

⁸⁴⁰ Kıcıman 2003, 76.

Resim 17: Boğazköy. Güney şehir surlarının batı yönünde bulunan Aslanlı Kapı⁸⁴¹

Özetlersek, Tiryns, Mikenai ve diğer Geç Miken yerleşimlerinde birden bire çıkan kiklopik duvar sanatı Hitit etkisi ile olabilir⁸⁴². Mikenai'deki direk- geçişli kapı modeli Büyükkale'deki arka geçidin benzer kapının öncüsü olabilir. Bunun yanı sıra Tiryns ve Mikenai'deki galeriler, poternler Anadolu'da çok yaygın kullanım görmüş unsurlardır (**Resim 13- 14- 15**). Kıta Yunanistan'daki devasa kapıda aslanların kabartma üçgen içerisinde işlenmiş olmaları da tanrısal motifin, kraliyet gücünü sembolize etmek için kullanılması da Hitit varlığını düşündürmektedir. Ege Havzası'nda görülen bu benzerlikler ilişkinin açığa çıkarılmasına etki etmiş ve bu coğrafyada mimari değişimlere neden olmuştur. Ayrıca; Hitit İmparatorluğu'nun M.Ö. II. binde önemli bir güç olmasını, farklı coğrafyaları etkilemesine neden olan en büyük faktör olduğunu da unutmamak gerekir. Hitit kadar Miken Dünyası'nın da bir diğer büyük güç olduğunu ve ticaret alanında etkili olduğunu unutmamak gerekir. Hitit ile Miken arasında incelediğimiz benzerlikler dönemin iki büyük gücünün birbirleriyle daima iletişim içinde olduklarını göstermektedir. İletişim bazen sanat alanına bazen mimari alanda kendini göstermektedir. İncelenen eserlerin bu nedenle hangi kültürden etkilendikleri tam olarak belli olmasa da Hitit kültürünün ağır bastığı belli olmaktadır. Kültürler arası incelemelerin artarak devam etmesi de bu etkileşimi daha fazla açığa çıkarmaya yardımcı olacaktır.

⁸⁴¹ Darga 1992, 113; Akurgal 1995, 84.

⁸⁴² Tritsch 1968, 130.

Resim 18: Mikenai'deki Aslanlı Kapı'dan görüntü⁸⁴³

⁸⁴³ Brandau- Schickert- Jablonka 2004, 84.

V. C. KÜÇÜK BULUNTULAR

V. C. 1. EGE HAVZASI'NDA BULUNMUŞ HİTİT ETKİLİ YA DA KÖKENLİ TANRI- SAVAŞÇI ERKEK HEYKELCİKLER

Konunun başlangıç kısmında heykelcikler hakkında kısa bir giriş mahiyetinde bölüm oluşturarak, çalışılacak konunun amaca daha uygun anlaşılacağı inancındayız. Böylelikle hem heykelcik sanatı kolay anlaşılacak hem de ileriki kısımlarda savunacağımız görüşler için ön fikir edinmiş olacağız. Hitit metinlerinde M.Ö. II. bine; Eski Hitit devrinin başlangıcından Hitit İmparatorluk devrinin sonuna kadar olan dönemde, heykelciklerden oldukça çok bahsedilmektedir. Ancak heykelciklerden metinlerde çok bahsedilmesine rağmen buluntunun az olmasının nedeni olarak, savaşlarda yağma edilmesi veya eritilerek başka yerlerde kullanılması gösterilmektedir⁸⁴⁴. Konumuz olan madeni heykelciklerin çoğu Orta Anadolu Bölgesi'nde, bir kısmı da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ele geçirilmiştir. Madeni heykelciklerin bulunduğu merkezler bu bölgelerle sınırlı kalmamıştır. Bu merkezler dışında Kuzey Suriye, Filistin, Mısır, Kıbrıs ve Yunanistan, Ege Adaları ile 2002 yılıyla birlikte Ege Bölgesi'nde de ele geçirilmiştir.

Hitit sanat eserlerinin büyük çoğunluğunda olduğu gibi heykelcikler de, dinsel amaçlı yapılmışlardır⁸⁴⁵. Ayrıca Hitit heykelciklerinin bir önemli noktası da Mısır ve Mezopotamya sanatında olduğu gibi görülenleri değil hayal edildiği gibi betimlenmeleridir⁸⁴⁶. Anadolu tasvir sanatında çok tanrılı inanç sistemini yansıtan bu heykelciklerin yapımı yalnız Hitit çağında değil M.Ö. III. binin son çeyreğinden itibaren Anadolu'da görülmeye başlanmıştır. Horoztepe⁸⁴⁷ ve Hasanoğlan⁸⁴⁸ heykelcikleri bunun en güzel örneklerindedir⁸⁴⁹. Bu dönemde geçen heykelciklerin, hangi tanrıları temsil ettikleri tam olarak anlaşılabilmesiyle birlikte, kucağında bebeği ile betimlenen Horoztepe Heykelciği bir kadını tasvir ettiğini; muhtemelen Ana Tanrıça tipini temsil ettiğini düşünmek de yanlış olmayacaktır. M.Ö. II. bin ile birlikte heykelcik sanatında artış görülmüştür⁸⁵⁰. Hitit dönemine ait oldukça fazla sayıda heykelcik vardır. Özellikle Eski Hitit Krallık döneminde heykelciklerin sayısı fazladır. Köken

⁸⁴⁴ Darga 1992, 95.

⁸⁴⁵ Emre 2004, 50.

⁸⁴⁶ İnan 1992, 32; Akurgal 1995, 69.

⁸⁴⁷ Akurgal 2003, 34.

⁸⁴⁸ Bilgi 2004, 66.

⁸⁴⁹ Özgüç- Akok 1958, 28.

⁸⁵⁰ Bilgi 2004, 90.

olarak Kuzey Suriye gösterilmektedir ve bu heykelcikler adak çivisi şeklinde olup⁸⁵¹; (Arapkir⁸⁵² ve Doğanşehir⁸⁵³) daha sonra heykelcikler stil ve biçim olarak değişmiştir. Ayrıca bu dönemden itibaren heykelciklerde tek çeşitlilik gözlenmemekte çeşitli tanrı ve tanrıça betimlemeleri ile birlikte savaşçı insan betimlemelerinde karşımıza çıkmaktadır⁸⁵⁴. Heykelciklerdeki çeşitliliğin sebebini bu dönemdeki inanış sisteminin artmasına bağlayabiliriz. Akurgal, Hitit heykelcik sanatının büyük ölçüde doğu örneklerinden esinlendiğini söylemekte ve buna kanıt olarak heykelciklerde görülen boynuzlu başlığı ve giysideki özellikleri göstermektedir⁸⁵⁵.

Heykelcikler de diğer pek çok eserde olduğu gibi satın alma yoluyla ya da kazılarda ele geçirilmektedir. Heykelciklerin çoğu tanrı ve tanrıçaları tasvir etmektedir⁸⁵⁶. Ancak tasvir edilen heykelciklerin imal edildikleri malzeme de önemlidir ki yapıldıkları malzemeler hem dönem ilişkilerini anlamamızda hem de buldukları bölgenin saptanmasına yarar sağlamaktadır. Heykelcikler; tunç, altın, gümüş, kaya kristali, fildişi gibi çeşitli malzemelerden yapılmaktadır⁸⁵⁷. Bu malzemelerden yapılan heykelciklerin büyük çoğunluğunu tunç heykelcikler oluşturmaktadır⁸⁵⁸. Hitit heykelciklerinin çoğunun önceden hazırlanan bir kalıba dökülmek suretiyle yapıldığı anlaşılmaktadır⁸⁵⁹. Bu tekniğin dışında heykelciklerde birçok farklı tekniğin de (kaplama, burma, dolgu, dövme, kakma vb.) kullanıldığı tespit edilmiştir. Tanrı- Tanrıça veya diğer betimlenen heykelcikler farklı iki türde kullanılmışlardır. Heykelciklerden bir kısmı amulet olarak⁸⁶⁰ (ip geçirme deliğiyle boyna asılarak), bir kısmı da daha büyük boyutlarda yapılarak ayak altlarındaki çıkıntılarla bir yere geçirilerek kullanılmışlardır. İkinci türdeki heykelciklerin küçük tapınım alanlarında veya evlerde dinsel öge olarak kullanılmıştır ki ele geçen metinlerden bu tür heykelciklerin bu amaçla kullanıldığı yazmasa da mabetlerde saklandığı bilinmektedir⁸⁶¹. Ele geçirilecek yeni buluntular, yazılı metinler bu tür heykelciklerin kullanım şeklini bize ayrıntısıyla verecektir. Hitit heykelciklerin çoğunluğu kazılar dışında ele geçirilmiştir ve üslup olarak tek Hitit tipini değil çeşitli tipleri temsil etkileri gözlenmektedir. Bilindiği gibi Hititler siyasi güç olarak

⁸⁵¹ Darga 1992, 34.

⁸⁵² Darga 1992, 35.

⁸⁵³ Darga 1992, 35.

⁸⁵⁴ Darga 1992, 95–96.

⁸⁵⁵ Akurgal 1995, 86.

⁸⁵⁶ Koç 2006, 83.

⁸⁵⁷ Akurgal 1995, 87; Emre 2004, 50.

⁸⁵⁸ Akdeniz 2004, 47.

⁸⁵⁹ Bilgi 2004, 90.

⁸⁶⁰ Sevin 2003, 149.

⁸⁶¹ Koç 2006, 83- 84.

I.Hattuşili ile (Eski Hitit Çağı) başlamışlardır ve Hitit İmparatorluk Çağı'nın sonunda siyasi birlik ortadan kalkmıştır. Bu döneme kadar olan Hitit sanatında çoğu bilim insanının da savunduğu gibi kökeni Asur Ticaret Kolonileri evresin geç döneminden almıştır⁸⁶². Bu dönemde ortaya çıkan Hitit sanat üslubu belirtilen zamanda çok belirgin hal almış ve Hitit Çağı'na damgasını vuran özellikler kazanmıştır. Saydığım özellikler çeşitli sanat dallarında olduğu gibi özellikle heykeltik sanatında kendini yoğun olarak göstermektedir. Heykeltiklerde görülen üslup birliği Eski Hitit Krallık döneminden başlayıp Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar zamana ve üretildikleri atölyelere bağlı olarak belli bir gelişimi izlemiştir⁸⁶³. Bahsedilen gelişim daha sonra işlenecek heykeltiklerle daha da ayrıntılı olarak anlaşılacaktır.

Yukarıda heykeltiklerle ilgili kısa bir giriş yapıldıktan sonra asıl konumuz olan Ege Havzası'nda ele geçirilmiş olan heykeltiklerle ilgili bölüme geçebiliriz. Ege Havzası'nda bulunan heykeltikler Kıta Yunanistan'da; Tiryns⁸⁶⁴, Nezero⁸⁶⁵ ve Mikenai'de⁸⁶⁶, Ege Adaları'nda ise Samos Heraion'da⁸⁶⁷, Rodos Lindos yerleşiminde⁸⁶⁸, Girit Patsos'da Hermes Kranaios Mağarası'nda⁸⁶⁹ ve Delos'da⁸⁷⁰ bulunmuştur. Ege Havzası'nda bulunan Hitit eserlerine bir yenisi de 2002 yılında Kuşadası- Kadıkalesi'nde⁸⁷¹ eklenmiştir.

Ayrıca Ephesos'dan (Efes) bulunduğu söylenen rahip heykeltiği de unutmamak gerekmektedir (**Resim 19**). Hanfmann, makalesinde heykeltiği, Vedius Gymnasium'un kuzeydoğu köşesi ile şehir surları arasında bir yere düşmüş şekilde, yıkılmış bir surun köşesinde bulunduğunu söylemekte; ayrıca eserin Birleşik Devletler'in doğu merkezinde özel bir koleksiyonda korunduğunu da belirtmektedir⁸⁷². Heykeltik 6,2 cm yüksekliğinde, tunçtan, öne doğru eğilmiş pozisyonda, iki eliyle kap tutan bir erkek figürüdür. Kap iki kulplu, geniş ağızlı ve üçayağın üzerinde durmaktadır. Fes benzeri bir şapka giymiş olduğunu savunan Hanfmann, heykeltiğin bu nedenden dolayı Hitit rahibi olduğunu söylemektedir⁸⁷³.

⁸⁶² Emre 2004, 50.

⁸⁶³ Emre 2004, 50.

⁸⁶⁴ Canby 1969, 142, Fig. 38.

⁸⁶⁵ Moorey 1987, Fig. 33.

⁸⁶⁶ Collon 1972, 124, Fig. 7 No:11.

⁸⁶⁷ Collon 1972, 124, , Fig. 7 No:2.

⁸⁶⁸ Canby 1969, 147, Fig. 41-b.

⁸⁶⁹ Collon 1972, 124, Fig. 7 No:3.

⁸⁷⁰ Collon 1972, 124, Fig. 7 No: 5.

⁸⁷¹ Akdeniz 2004, Fig. 5.

⁸⁷² Hanfmann 1962, 1.

⁸⁷³ Hanfmann 1962, 1- 2.

Resim 19: Ephesos'tan (Efes) bulunan rahip heykelciği⁸⁷⁴

“Rahip” olarak adlandırılan heykelciğin şapkası alından başlamakta, omuzlara kadar inmektedir; ancak aşağı inenin ne olduğunu anlaşılmamaktadır. Saçlar geleneksel Hitit tarzının dışında kısadır. Sol kol boyunca inen yükselti ve kol üzerindeki belirtiler, erkek figürün alt kısmı etek, üst kısmı gömlek tarzı bir giysi giydiği izlenimi vermektedir. Elbise giydiğini omuz, sırt ve bileklerdeki giysi kat izlerinden anlamak mümkündür; ancak tam olarak elbisedir de diyememekteyiz. Heykelcikte diğer dikkati çeken detaylar iri ve patlak gözlerdir ve göz bebekleri değerli madenden yapılması için oyuk bırakılmıştır. Sol kulak anatomik yapılırken, sağ kulak ise sanki küpe takılması için delik bırakılmıştır. Sağ elin parmakları kabın gövdesini tutarken; sol el parmaklarıyla da kabın kulpu tutmaktadır. Heykelciğin eylemi tam olarak belli değildir; belki kabı uçayağın üzerine koymak belki de dökmek için eğecek ya da yukarı kaldırmak olabilir. Heykelcik, arkası ve yanları kenarlardan kırılmış bir taban üzerinde durmakta ve bu yüzeyin ne amaçlı yapılmış olduğu bilinmemektedir. Hanfmann, eser üzerinde çeşitli yorumlar yapmış ve benzerlikler kurmaya çalışmıştır. Heykelciğin giydiği etek ile Hitit sanat üslubundaki ilişkiyi göz önünde tutarak bir bağ kurmaya çalışmış; ancak Hitit heykelciklerinde görülen etek özelliğini incelediği eser üzerinde görememiştir⁸⁷⁵. Araştırmacı eseri M.Ö. XIII. yüzyıla ve hatta biraz daha öncesine tarihlemektedir⁸⁷⁶. Eserin, Hitit ile ilişkilendirilmesinde ikna edici kanıtların az olduğundan tam olarak Hitit ve bölge ilişkisini kanıtlamakta yetersiz olduğunu söyleyebiliriz.

⁸⁷⁴ Hanfmann 1962, Fig.1.

⁸⁷⁵ Hanfmann 1962, 2.

⁸⁷⁶ Hanfmann 1962, 4.

Troia VIIa döneminin aşağı kentinde yer alan bir evde bulunan, tunçtan, 10 cm yüksekliğindeki erkek heykelciği⁸⁷⁷ de Ege Havzası'nda bulunan Hitit etkili ya da kökenli buluntular arasında incelememiz gerekmektedir (**Resim 20**). Eser Çanakkale Müzesi'nde sergilenmektedir. Heykelcik sağ elini dirsekten kırıp öne doğru uzatmış ve elini yumruk şeklinde sıkmıştır. Sol elini de göğsüne koymuş şekilde betimlenmiştir. İri burunlu, iri gözlü ve büyük kulaklı olması yönüyle Hitit heykelcik üslubunu yansıttığı düşünülmektedir. Hitit-Ege ilişkisi ele alındığında, siyasi lokalizasyonda akla geldiğinde Troia önemli bir merkezdir. Bu nedenle burada bulunan heykelcik ile Hitit arasında bir bağ olduğu da düşünülmektedir. Troia kenti ile Hitit ilişkisi göz önüne alındığında bu tür eserlerin daha çok olması gerektiğini de düşünmek gerekmektedir; ancak bölgede ele geçirilen eserin yok denecek kadar az olması düşündürücüdür.

Resim 20: Troia VIIa tabakasında bulunan tunç heykelcik⁸⁷⁸

Bu eserler dışında Torbalı- Pancar Beldesi'nde bulunan Hitit steline ait olduğu düşünülen ayak kısmına ait parça da bölgede önemli bir buluntudur⁸⁷⁹. Ele geçen parçasındaki Hitit sanatsal üslup hem bölge ilişkilerini açığa çıkaracak hem de Ege Havzası'nda ele geçen heykelciklerdeki bağı ortaya çıkarmaya yardımcı olacaktır. Bulunan eser kaya anıtları kısmında ayrıntısıyla değinilmiştir; ancak ile konumuz heykelcikleri arasında tipolojik olarak

⁸⁷⁷ Brandau- Schickert- Jablonka 2004, 90.

⁸⁷⁸ Bilgi 2004, 112.

⁸⁷⁹ Işık 2007, 15-18.

benzerliklerin olması da bu eserin önemini arttırmaktadır (**Resim 11**). Işık, bulunan eser sayesinde Batı Uygarlığı'nın kökeninin Yunan Dünyası değil de Anadolu'nun kendisi olduğunu savunmaktadır⁸⁸⁰ ki bu gibi görüşlerin çoğalması, çalışılan Hitit- Ege ilişkisini ispatlamakta bize yarar sağlayacaktır.

Heykelciklerin tipolojik incelemeleri sonucunda farklı tipler saptanmış ve bunlar duruşlarına göre gruplandırılmışlardır. Bizim konumuz olan heykelcikler; yürür pozisyonda olan ve elinde bir nesneyi fırlatacak şekilde betimlenenlerden oluşmaktadır. Bu tip heykelcikler karşımıza tanrı veya savaşçı betimlemeleriyle çıkmaktadır⁸⁸¹. Tanrı veya savaşçı heykelcikleri genellikle 5–15 cm yüksekliğindedir⁸⁸². Yürür pozisyonda betimlenen bu tip heykelcikler, üst bedeni çıplak, kısa tunik adını verdiğimiz bir etek giyen erkek figürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Heykelcikleri savaşçı mı yoksa tanrı mı olduklarını; başlarına taktıkları serpuş adını verdiğimiz başlıklarda bulunan boynuzlardan tanımaktayız⁸⁸³. Eğer başlarına taktıkları serpuş boynuzluysa heykelcik bir tanrıyı temsil etmektedir, serpuş üzerinde tanrısallığın simgesi olarak kabul edilen boynuzlar yoksa bu heykelciğin savaşçı bir kişiliği betimlediğini anlamaktayız⁸⁸⁴. Bu tip heykelcikler hakkında çok geniş bilgilere sahip değiliz; çünkü ele geçen heykelciklerin çoğu çeşitli yerlerinden kırıktır. Aşağı kısımda da heykelciklerin yapım yerini ve bağlantılarını saptamak için değinildiği gibi, duruş pozisyonunda heykelciklerde; kollarının bükülmüş durumda ve adeta bir nesne tutar gibi – bu nesne asa olabilir- bel hizasında önlerinde tuttukları, diğer kollarını da bir nesne atacak pozisyonda başlarının üstüne kaldırmış oldukları görülmektedir⁸⁸⁵. Heykelciklerin ellerinin içinde bir boşluk olması yapıldıkları dönemde bazı aletler, silahlar veya çeşitli nesnelere taşıdıklarını kanıtlamaktadır; ancak muhtemelen taşıdıkları bu nesnelere dayanıksız maddelerden yapılması bu nesnelere günümüze ulaşmamasına neden olmuştur.

Anlattığımız gruba giren ve Ege Havzası'nda ele geçen heykelcikleri sırasıyla verirken benzer örneklerle karşılaştırılarak ilişkiler kurulmaya çalışılacaktır. Ancak tipolojik olarak aynı grupta olan yalnız farklı coğrafyalarda ele geçirilmiş heykelciklerin geniş anlamda incelenmesinden yana, sadece benzer özelliklerine değinilmesi konunun net anlaşılmasına neden olacaktır. Zaten aynı tipolojik eserler çeşitli araştırmacılar tarafından ayrıntısıyla

⁸⁸⁰ Işık 2007, 16–17.

⁸⁸¹ Darga 1992, 129.

⁸⁸² Koç 2006, 83.

⁸⁸³ Akdeniz 2004, 47.

⁸⁸⁴ Akurgal 1995, 86; Akdeniz 2004, 27.

⁸⁸⁵ Canby 1969, 141.

işlenmiştir⁸⁸⁶. Burada yapılması gereken duruş pozisyonuna göre aynı gruba giren heykelcikleri ilişkilendirmeye çalışırken yorumlar yapmaktır. Yorumları yaparken ilişkiyi açıklamakta bize en büyük desteği heykelcikler hakkında soracağımız sorular olacaktır. Heykelciklerin asıl üretim yeri neresidir? Buluntu yeri ile üretim yeri aynı mıdır? Buluntu yeri ile üretim yeri farklı ise buldukları bölgeye ne şekilde gelmiştir? Soracağımız sorular hem metnin akıcılığını arttıracak hem de savunduğumuz görüşün kanıtlanmasında yarar sağlayacaktır.

İlişkinin kurulmasındaki amaç Ege Havzası'nda bulunan heykelcikler sayesinde çalışmanın ana amacını oluşturan Hitit- Ege bağıını kanıtlamaktır. Bölgede üzerinde yer alan ve ilişkiyi kanıtlayan sabit noktalar, bölümde de ele geçirilmiş, tanrı- savaşı erkek heykelcikleridir. İnceleyeceğimiz erkek heykelcikler yukarıda işlediğimiz, Batı Anadolu bölümünde yer alan Hitit kabartmaları gibi bizi düşüncemizde haklı olduğumuza daha çok inandıracaktır.

İnceleyeceğimiz heykelciklerin, Orta Anadolu ve Ege Havzası'nda oldukça az sayıda ele geçmesi yapılan çalışmanın önemini arttırmaktadır. Ayrıca bu tip heykelciklerin, çalışmamızda kanıtlamaya çalıştığımız Hitit- Ege ilişkisini de desteklemesi önemlidir. Burada bulunan heykelciklerin Hitit bağlantısını kanıtlayabilirsek Batı Anadolu kıyıları başta olmak üzere Ege Havzası'nda (Batı Anadolu- Kıta Yunanistan- Adalar) Hitit'in varlığını vassal devletlerden öteye götürebilir, bölgedeki varlığının daimi olduğunu kesin kanıtlarla savunabiliriz.

Bölgede konumumuz ile ilgili heykelciklerin duruş tipleri aynıdır ve sınıflandırma olarak aynı gruba dâhildirler. Ege Havzası'nda ele geçen ayakta sol ayağı ileride yürür pozisyonda duran, sol kolunu yukarı kaldırmış bir silahı (mızrak? ya da ok?) fırlatmaya hazırlanır görünümde, sağ kolu kaldırılmış, kısa tunik etekli, serpuş adı verilen şapkaya sahip olan bu heykelcikler tanrı ya da erkek savaşıyı temsil etmektedirler⁸⁸⁷. Bu tip heykelcik tasvirleri kabartmalarda ve mühürlerde de görülmektedir (**Resim 27- 36**). Böyle betimlemeler çoğunlukla Doğu Akdeniz'de karşımıza çıkmaktadır⁸⁸⁸. Bahsedilen eserler bizim konumuz

⁸⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Akdeniz 2004, 21–56.

⁸⁸⁷ Canby 1969, 141.

⁸⁸⁸ Canby 1969, 141.

olan merkezlerin dışında asıl üretim merkezleri olarak Ön Asya'da ve özellikle Levant'da M.Ö. XVI. yüzyıl ile M.Ö. XII. yüzyıl arasında yerel etkilerle üretildiğini bilmekteyiz⁸⁸⁹.

Asıl sorun heykelciklerin Levant Bölgesi'nde üretilmesiyle ve Ege Havzası'nda bulunmasıyla ilgilidir. Heykellerin üretim merkezinin Ön Asya ve özellikle Levant olmasına rağmen Ege Havzası'nda görülmesinin nedeni ilginçtir; çünkü bu iki yerdeki buluntu örnekleri bize bazı olayları anlatması yönüyle önemlidir. Ancak şimdilik ele geçen materyallerin ilişkiyi açığa çıkaracak düzeyde olmaması sorunun büyümesine neden olmaktadır. Yani Ege Havzası'nda bulunan erkek heykelcikler bize bazı olayları anlatmakta, ilişkiler hakkında bilgi vermektedir; ancak konunun sabit noktalara ulaştırılmasında bize fazlada yardımcı olamamaktadır. Araştırmamızı yaptığımız heykelcikler Son Tunç Çağı Ege'si için oldukça karmaşık görülmekte ve Doğu Akdeniz Dünyası ile daha yakın bir bağının olduğu düşünülmektedir.

Canby, tartışılan konuların nedeni olarak, Ege Havzası'nda ele geçirilen eserlerin Doğu Akdeniz'de bulunan örneklerden daha canlı, daha estetik olmasından kaynaklandığını söylemektedir⁸⁹⁰. Bilim insanının yaptığı açıklama değişik yorumlar yapmamıza neden olmaktadır. Çünkü bu açıklama ile birlikte Ege Havzası'nda bulunan eserlerin tam olarak hangi kültüre ait olduğu ve nasıl bu bölgeye getirildiği ya da bu bölgede mi yapıldığı soruları akla gelmektedir. Ege Bölgesi ile Akdeniz ticaret sistemi düşünüldüğünde incelenen eserlerin ithal edildiği akla gelmektedir; ancak bu görüş kesin değildir. Dikkat çeken bir nokta ise Kuzey Suriye de bulunan savaşçı erkek heykelciklerin sayısının Ege Havzası'nda ele geçen heykelciklerin sayısından fazla olmasıdır. Bu da Ege Havzası'nda bulunan heykelciklerin ithal edildiğini düşündürmektedir⁸⁹¹. Ayrıca sabit noktalara ulaşmamız için tek bir görüş çerçevesinde odaklaşmamamız gerekmektedir. İncelenen diğer eserler gibi bu heykelcikler üzerinde de farklı yorumlar yaparak doğru bilgiye ulaşabiliriz. Örnek vermek gerekirse; Batı Anadolu Bölgesi'nde bulunan kaya kabartmaları (Karabel- Akpınar- Suratkaya) ile birlikte, Hitit-Ege ilişkisi ortaya çıkmış ve böylece durum hakkında ele geçen yazıtlarla birlikte bu ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Kabartmalar ile birlikte sabit noktalara ulaşmak daha kolay olmuş, çalışmalar ilerledikçe ilişkiyi kanıtlamak için yeni çalışmalar yapılmıştır. Bunun sonucunda Hitit- Ege ilişkisi her geçen gün daha da aydınlanmaktadır. Kabartmalarda olduğu gibi heykelciklerde de sadece Doğu Akdeniz ile bağlantı aranmamalıdır, olayın Hitit yönü de

⁸⁸⁹ Collon 1972, 125; Akdeniz 2004, 23.

⁸⁹⁰ Canby 1969, 141-142.

⁸⁹¹ Canby 1969, 142.

araştırılmalıdır. Böylece Ege Havzası'nda ele geçen heykelcikler (Kadıkalesi, Nezero, Tiryns, Samos, Rodos ve Ege Havzası'nda bulunan diğer heykelcikler) hakkında çeşitli yorumlar yapılarak doğru sonuca ulaşılabilecektir. Hitit sanatında da görülen bu tarz heykelcikler (Dövk, Mut, Konya, Boğazköy, Lazkiye ve Doğantepe heykelcikleri) bağlantının kurulmasında önemli paya sahiptirler⁸⁹². Hitit ülkesinin de sanat anlayışında Asur Ticaret Kolonileri'nden etkilendiklerini unutmamalıyız. Böylelikle Yakın Doğu ile de bir bağ kurabiliriz⁸⁹³.

Batı Anadolu Bölgesi'nde son zamanlarda bulunan Hitit etkisini hissettiren eserlerin çoğalmasında Hitit- Ege bağı daha çok kanıtlanmaktadır. Anlamamız gereken şudur ki; Ege Havzası'ndaki eserlerin Kuzey Suriye'den ithal edildiğini düşünmek doğru olmayacaktır. Hitit ve Batı Anadolu ilişkisi düşünüldüğünde, Ege Denizi'nin karşısında bulunan eserlerinde Hitit menşeli olduğunu düşünmemiz yanlış değildir. Sorun da asıl bu noktada kendini göstermektedir. Bölgede bulunan eserlerin ticaretle ilgisi olduğu kesin gibi gözükmektedir. Ancak eserlerin nasıl ve ne şekilde ithal edildikleri önemlidir. Ele geçen bu eserlerin kara yoluyla mı yoksa deniz ticaret yoluyla mı ilişkilendirilmek istendiği de tartışılmıştır. Dönem özellikleri ve ticari durumu düşünüldüğünde deniz liman ticareti daha ağır basmakta ve mantıklı gelmektedir. Ticaret ile eserlerin bağlantısı ortaya çıkarılmasına rağmen ortaya başka sorunlar çıkmıştır. Ticaretin ne şekilde olduğu; Kuzey Suriye üzerinden mi yoksa Hitit bağlantılı mı olduğu tartışma konusu olmuştur. Heykelcikler hakkında sabit noktalara ulaşılması için araştırmaların sürmesi ve yeni hipotezlerin ortaya atılması gerekmektedir.

Bu tip savaşçı heykelcikler hakkında özellikle Ege Havzası'nda ele geçenleri, hakkında fazla araştırma yapılmamıştır⁸⁹⁴. Konu üzerinde yeterince araştırma yapılmamasının nedenleri arasında bölge lokalizasyonunun da tam olarak yerine oturtulmaması gelebilir. Son yıllarda yapılan çalışmalar sonucu lokalizasyon problemi çözümlenmeye başlanmıştır. Böylelikle bölge üzerinde yeni buluntular ışığında ilişki sabit noktalarla -bu sabit noktalar yeni ele geçirilen buluntulardır- açığa çıkarılmaktadır. Buradan şu anlaşılmaktadır: Ege Havzası'nda ele geçen savaşçı tanrı betimlemeleri ithal edildiği ya da bölgede üretildiği henüz tam olarak anlaşılmamaktadır⁸⁹⁵. Ancak Kadıkalesi'nde 2002 yılında bulunan erkek heykelciği ile birlikte Ege Havzası'nda bazı belirsiz yargılar belirsizliğini kaybetmektedir. Kadıkalesi'nde bulunan heykelcikle Hitit İmparatorluğu'nun bölgede etkili bir güç olduğunu

⁸⁹² Canby 1969, 142; Akdeniz 2004, 31.

⁸⁹³ Akurgal 1995, 86.

⁸⁹⁴ Bkz: Akdeniz 2004, 21- 57.

⁸⁹⁵ Canby 1969, 143.

anlayabiliriz. Kadıkalesi'nde 2004 yılında ele geçen Miken kadın figürün başı bölge ilişkisini ve durumunu anlamamızda heykelcik gibi bize yardımcı olmaktadır⁸⁹⁶. Bu noktada yerleşimin önemini vurgulamak gerekmektedir. Yerleşim, Ege deniz ticaretinin önemli bir merkezi konumu durumunda olması ve bu iki önemli eserin bu noktada ele geçmesi önem teşkil etmektedir. Ege ticaretinde önemli limanlardan birisi olması nedeniyle ticaret ile bağlantılı olarak iki farklı kültürün eserlerinin de burada bulunması yerleşimin önemini artırmaktadır⁸⁹⁷. Burada anlamamız gereken olay hem bu merkezin önemi hem de ele geçen eserlerdeki sanatsal üsluptur. Ele geçen Hitit üslubundaki savaşçı erkek heykelciği doğu etkili olup ticari ilişkiyi göstermektedir. Son Tunç Çağı ile ilgili yeni buluntular ele geçirilmesi ile birlikte Ege Havzası'ndaki durum daha da netleşecek ve bölgeler arası ticari ilişkiler açığa çıkarılacaktır.

Ege Havzası'nda ele geçen heykelciklere geri dönecek olursak elimizde olanların savaşçı tanrı ya da savaşan erkek heykelcik grubuna girdiklerini bilmekteyiz⁸⁹⁸. Bilmediğimiz durum eserlerin ne şekilde buldukları ve asıl merkezlerinin neresi olduğudur. Heykelciklerin yapım merkezlerinin neresi olduğu da tartışma konusudur. İncelenen gruba giren heykelciklerin Ön Asya'da M.Ö. XVI- XII. yüzyıl arası görüldüklerini bilmekteyiz⁸⁹⁹. Bizim öğrenmek istediğimiz olay bu soruların cevabını bulmaktır. Eserlerin nasıl buralarda bulunduğuna çeşitli yorumlar yapılmıştır; ancak açıklamalar hakkında bütünlük sağlanmamıştır. Heykelciklerin sistemli bir kazıda bulunmaması, ilişkinin açıklanmasında güçlükler yaratmaktadır. Ege Denizi'nin karşı kıyılarında yer alan Yunanistan ve Adalar'da bulunan heykelcik sayısının Batı Anadolu'da bulunandan fazla olması da aslında bizi düşündürmektedir. Bu noktada düşünmemizin sebebi; eğer Hitit- Ege ilişkisini araştırıyorsak, bununla ilgili buluntuların niye Ege Havzası'nda fazla sayıda çıkmadığı olacaktır. Ancak son yıllarda bulunan ve ilişkiyi kanıtlayan yeni buluntular korkumuzu boşa çıkaracaktır. Bütün olay Ege Havzası'nda bulunan heykelciklerin nereye ait olduğunu bulmak ya da bulunduğu bölgelerle diğer bölgelerle etkisini açığa çıkarmaktır. Tiryns ve Nezero'da bulunan heykelcikleri ele alınıp ilişki başından beri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu heykelciklere daha sonra 2002 yılında Kuşadası Kadıkalesi'nde bulunan bir diğer savaşçı betimlemeli erkek heykelcik katılmıştır. Kuşadası'nda bulunan heykelcikle birlikte ilişkiyi kanıtlamak – Hitit-Ege ilişkisi- daha ilginç boyut almıştır. Bulunan yeni eser Ege Havzası'nda lokalizasyon sorununun da eskisi gibi karanlık nokta olmamasından dolayı yeni ufuklar açılmasında

⁸⁹⁶ Akdeniz 2006, 13.

⁸⁹⁷ Akdeniz 2006, 1- 33.

⁸⁹⁸ Collon 1972, 111.

⁸⁹⁹ Akdeniz 2004, 26.

yardımcı olmaktadır. Ege Havzası'nda ele geçen heykelciklerinde Doğu Akdeniz'de üretilen heykelciklere ile aynı gruba girdikleri de belli olmaktadır; ancak bir başka olayda bu heykelciklerin benzerlerinin Hitit Ülkesi'nde de var olmasıdır. Savaşçı erkek heykelcikleri bu nedenle oldukça sorunlu bir konudur. Bu tip heykelciklerin Kuzey Suriye'de oldukça çok bulunmalarına ve sayılarının artmasına karşılık, Ege Havzası'nda buluntuların sınırlı kalması buradaki heykelciklerin buradan ithal edildiğini düşündürmektedir. Ancak heykelciklerin başta Tiryns ve Nezero heykelciklerinde izlemediğimiz canlılık, estetik Kuzey Suriye örneklerinde görülmemesi bu bölgeden ithal edilip edilmediği sorununun akla getirmektedir⁹⁰⁰ **(Resim 23-24)**. Ege Havzası'nda Hitit varlığını da düşünürsek Kuzey Suriye ile heykelciklerin ilişkisi daha da zayıflamaktadır. Orta Anadolu başkentli Hitit Ülkesi'nde gördüğümüz sanat eserlerini de incelediğimizde ilişkinin bu yöne kaydığını anlayabiliriz. Hitit'in sanat anlayışına baktığımızda tek düzeliğin olmadığını ve sanat eserlerinde bir canlılığın, estetiğin olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle Ege Havzası'nda ele geçirilen eserlerde fark edilen canlılık ve hareketliliği Hitit sanat üslubu ile bağdaştırmaktayız. Hitit Ülkesi'nde ele geçirilen benzer savaşçı heykelcikleri ile araştırmasını yaptığımız Ege Havzası'ndaki heykelcikler arasında stil yönünden büyük benzerlikler vardır. Canby'nın, bahsettiği hareketlilik ile Hitit Ülkesi'nde ele geçen heykelciklerdeki canlılık bu noktada karşımıza çıkmaktadır.

Ege Havzası'nda ele geçen eserlerin tipolojik incelemesi aşağıdaki kısımda teker teker yapılacaktır. Burada önemli olan eserler ve bağlantılarını açığa çıkarmaktır. Savaşçı erkek heykelciklerin Anadolu, Kıta Yunanistan, Ege Adaları, Levant, Kıbrıs, Mısır'da var olduklarını bilmekteyiz⁹⁰¹. Konumuz olan Ege Havzası'nda yer alan savaşçı betimlemeli erkek heykelcikleri Son Tunç Çağı Ege Dünyası ile Doğu Akdeniz arasında tartışmalara neden olmaktadır. Nezero ve Tiryns heykellerindeki hareketlilik ve estetik bu tip heykelciklerin yaygın görüldüğü Kuzey Suriye'de pek az örnekte vardır. Megiddo heykelciğini incelediğimizde Ege Havzası'nda bulunan iki heykelcikteki canlılık ve estetiği görmekteyiz; ancak tek bir heykelciğe bakarak bu ilişkiyi destekleyemeyiz⁹⁰². Heykelcikler arasında saptama yapacak olursak Kuzey Suriye'deki örnekler Ege Havzası'ndaki örneklere göre daha ince ve zayıf bir yapıya sahiptirler⁹⁰³. Megiddo örneğini ele aldığımızda bile heykelcikte bedenin doğal yapıdan uzak olduğunu görmekteyiz ki buda bize Ege

⁹⁰⁰ Canby 1969, 141.

⁹⁰¹ Akdeniz 2004, 38.

⁹⁰² Collon 1972, Fig.2, No: 17.

⁹⁰³ Canby 1969, 145- 147.

Havzası'ndaki Nezero ve Tiryns heykelticiklerinin Hitit sanatına daha uygun düştüklerini aklımıza getirmektedir⁹⁰⁴. Bu iki heykelticik dışında diğer örnekler ve özellikle Kadıkalesi heykelticiği de bu görüş çerçevesinde savunduğumuz görüşe uygun bir yapıya sahiptir.

Hitit sanatında gördüğümüz tıknaz, kaslı yapı Ege Havzası'nda ele aldığımız heykelticikler üzerinde de görmekteyiz. Boğazköy'deki Kral Kapısı'nda yer alan savaşçı betimlemesindeki sanatsal üslup düşünöldüğünde çalışmasını yaptığımız heykelticiklerle ne kadar yakın bir bağının olduğunu görebiliriz. Kral Kapısı'ndaki tanrı kabartmasıyla kıyafet, vücut hatlarının işlenişi, fizyonomi ve duruş şekilleri bakımından yakınlık gösteriler. Boğazköy'deki figür Suriye'de rastlamadığımız; ama Ege Havzası'ndaki örneklerde özellikle Nezero ve Tiryns ve Kadıkalesi'nde bulunan heykelticiklerde gördüğümüz stilistik özelliklere uymaktadır⁹⁰⁵. Kral Kapısı'ndaki eser ile konumuz heykelticiklerinde (Nezero- Tiryns heykelticikleri) gördüğümüz ilk benzerlik fiziksel özellikleridir. Tıknaz bir yapı, geniş karemsi bir kafa, yanağın iç kısımdaki kırışıklıklar dikkat çekmektedir⁹⁰⁶. Sıkça sarmalanmış ayrıık kısa tunik etek aynı şekilde benzemekte, tıpkı Tiryns'deki heykelticik gibi sol kalçanın üzerinde hançer yer almaktadır. Omuzların üzerinde sarkan saçlar Nezero'daki heykelticiği hatırlatmaktadır. Karşılaştırdığımız eserlerde taktıkları başlıklar farklıdır; bunu da Hitit sanatının giysi çeşitliliğine bağlayabiliriz.

Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde sergilenmekte olan Hattuşaş'ın kapılarından birisi olan Kral Kapısı'nda yer alan savaşçı kabartması⁹⁰⁷ da Ege Havzası örnekleri ile karşılaştırılabilir. Boğazköy'deki figürün harekete hazır sakin bir duruşu vardır. Ege Havzası'nda ki örnekler gibi canlılığı bu durağanlığına karşı hissedilmektedir. Bu özelliğini kabartmadaki kaslı vücut yapısından anlamaktayız. Kabartma bizim incelediğimiz heykelticiklerde olduğu gibi harekete hazır bir yapıda ve adım atar pozisyonda betimlenmiştir **(Resim 21)**. Yukarı doğru kaldırmış olduğu yumruk Tiryns'deki heykelticiği aklımıza getirmektedir. Karşılaştırdığımız eserlerde dikkat çeken bir diğer nokta ise sanatçının eserler üzerinde üç boyutlu bir görünüm kazandırmak istemesidir, bu özellikte Hitit özelliğini yansıtması yönüyle önemlidir⁹⁰⁸. Eser M.Ö. XIII. yy'a tarihlendirilmektedir⁹⁰⁹. Hitit sanatındaki esere hareketlilik kazandırma özelliği eserlerin aslında kökenini belirlemekte bize

⁹⁰⁴ Collon 1972, 114–115.

⁹⁰⁵ Canby 1969, 145.

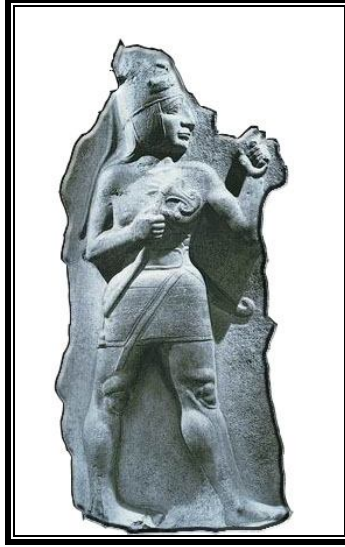
⁹⁰⁶ Uzunoğlu- Topaloğlu 2000, 18; Tanju- İpek 2004, 26.

⁹⁰⁷ Eğilmez 2005, 28.

⁹⁰⁸ Darga 1992, 94; Eğilmez 2005, Res. 6.

⁹⁰⁹ Tanju- İpek 2004, 34.

yardımcı olmaktadır. Hitit ile çalıştığımız eserler üzerindeki bir benzer nokta ise Hitit sanatındaki erkek figürlerin arka bacağına gergin bir yapıda olmasıdır. Anlattığımız benzerlikleri Karabel Anıtı'ndaki yerel krala ait olduğu düşünülen kabartma üzerinde görebiliriz (**Resim 3**). Karabel Anıtı'ndaki kabartma ve diğer gösterilen benzerlikler aslında savunduğumuz görüşü kanıtlar tarzıdadır.

Resim 21: Boğazköy Kral Kapısı'ndaki savaşçı Tanrı kabartması⁹¹⁰

Ege Havzası'nda bulunan heykelciklere ilk olarak Batı Anadolu kıyısında Kuşadası'nda bulunan heykelcikle başlamalıyız; çünkü bu heykelcik bölgede bulunan en son heykelcik buluntusu olması yönüyle önemlidir (**Resim 22**). Günümüzde Aydın Müzesi'nde sergilenenmektedir. 2002 yılında Bizans surunun dibinde güney batı köşesindeki çalışmalarda ele geçen Hitit üslubundaki heykelcik bölgenin M.Ö. II. bin tarihi için yeni ufuklar açılmasına neden olacaktır⁹¹¹. Heykelcik, Samos ile ilişkilerde de önemli bir bağlantı buluntusu olması yönüyle de önemlidir. Eser sol ayağı önde yürür pozisyonda, 7,8 cm yüksekliğinde tunçtan erkek heykelciktir⁹¹². Heykelcik, Hitit metal eserlerinde gördüğümüz konik başlığa sahiptir; (Mut, Dövek ve Konya heykelcikleri gibi) ancak başlık üzerinde tanrısallığın simgesi olan boynuzlara rastlanmamaktadır. Bu özelliğiyle eseri yalnızca erkek heykelcik olarak nitelemek daha doğru olacaktır. Heykelciğin yüzünü incelediğimizde; yuvarlak toplu bir yüz, iri kulaklar, patlak gözler, büyük burunlu olduğunu görmekteyiz. Bu özelliği diğer

⁹¹⁰ Darga 1992, 126.

⁹¹¹ Türkoğlu 2003, 19.

⁹¹² Akdeniz 2004, 25.

heykelciklerde de (Nezero, Lazkiye, Mut, Konya, Dövk, Tiryns vb.) görmekteyiz. Heykelciğin saçları beline doğru incelererek bir örgü şeklinde inmektedir ki bu özelliği Mut heykelciğinde de bulunmaktadır. Boyun yapısı hafif kavisli olması aynı gruptaki diğer heykelciklerden kendisini ayırır⁹¹³.

Resim 22: Kadıkalesi'nde bulunan heykelcikten görüntüler⁹¹⁴

Heykelcik, Hitit özelliği gösteren tıknaz bir yapıya sahiptir. Ege Havzası'nda diğer bölgelerde işleyeceğimiz heykelcikler gibi sol ayak önde adım atar pozisyonda, (Nezero, Tiryns, Mikenai, Samos, Rodos, Mut, Konya, Dövk, Boğazköy, Lazkiye, Ahurhisar heykelcikleri gibi) sağ kolunu dirsekten kıvrımış yukarı kaldırmış, sol kolunun kırık olmasına rağmen dirsekten kıvrımış öne uzatmış olduğu anlaşılmaktadır (**Resim 22**). Heykelciğin bacakları kırık olduğundan bu konu hakkında yorum yapmamız zordur; ancak bacaklardaki kaslı yapı belli olmaktadır. Kadıkalesi'nde bulunan heykelciğin bacaklarının kırık olması, ayakları hakkında bilgi vermemize imkân vermemektedir; ancak bu heykelciğinde Nezero heykelciğinde (**Resim 24**) de düşünüldüğü gibi sivri bir çıkıntıyla bir yere geçirildiği düşünmek yanlış olmayacaktır. Kadıkalesi heykelciğini tarihlemek oldukça zordur; çünkü tarih verememek yeni bir buluntu olduğundan ve tabaka buluntusu olmadığından kaynaklanmaktadır. Ancak yukarıda da heykelciği anlatırken tipolojik benzerleri ışığında eseri onlara yakın bir zamana tarihlemek uygundur. Akdeniz, makalesinde bu tip eserlerin Levant Bölgesi'nde M.Ö. XVI./XII. yüzyılda üretildiklerini ve Kadıkalesi heykelciğinin de

⁹¹³ Akdeniz 2004, 26.

⁹¹⁴ Akdeniz 2004, Fig. 5-7.

özelliklerine bakarak eseri M.Ö. XV./XIV. yüzyılda Hitit üslubunda yapıldığını söylemektedir⁹¹⁵. Ancak verilen tarihin kesin olmadığını unutmamalıyız. Eser ile ilgili önemli olan noktalar vardır; bu da eserin önemini daha çok arttırmaktadır. Heykelciğin daha sonra da belirteceği gibi buluntu yeri çok önemlidir. Kadıkalesi'nin önemli bir liman merkezi olduğu bilinmektedir. Bulunan bu buluntuyla birlikte yerleşimin hem Doğu Akdeniz ile hem de aynı tipte olan ve Yunanistan, Ege Adaları ile olan bağlantısı açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Böylece yerleşim merkezi stratejik bir önem arz etmektedir⁹¹⁶.

Tiryns'de bulunan heykelcik de Ege coğrafyası için önemli bir eserdir ve gümüzde Atina Ulusal Müzesi'nde sergilenmektedir. (**Resim 23**). Heykelcik, 1876 yılında ele geçmiş 7 cm yüksekliğindeki tunç eser; diğer incelediğimiz heykelciklerle aynı duruş pozisyonundadır⁹¹⁷. Tiryns'deki heykelciğin benzer örneklerine göre daha canlı ve hareketli bir yapıda olması oldukça önemlidir. Heykelciğin sol kalçası üzerinde hançer vardır⁹¹⁸. Heykelcik, çok zarif bir işçiliğin sonucu ortaya çıkarılmıştır ve estetik olduğu belli olmaktadır. Heykelcik döküm tekniğiyle yapıldığı; ancak kalıp sızıntı yapmış olduğu sanılmaktadır. Buna kanıt olarak ayak ve kol bilekleri üzerinde, bacak boyunca, kolların üst kısmında ve etek kısmında tunç dalgalanmaları (izleri) gösterilmektedir⁹¹⁹. Tiryns'deki heykelciğin büyük elleri, ayakları ve geniş bir kafa yapısı vardır. Heykelcik, kısa bir çene profiline sahiptir. Ağız ve gözler kazıma tekniğiyle belirtilmiştir⁹²⁰. Heykelciğin başlığının tepesi ponponu olup, (Mikenai, Delos ve Rodos Lindos heykelcikleri gibi) bu heykelciğin Anadolu dışından özellikle Doğu Akdeniz (Levant) üretimi olduğu hissini uyandırmaktadır⁹²¹. Heykelciğin üst tarafı çıplaktır ve çok dar kısa bir etek giymektedir ki yürür pozisyonda verilen eserde kat izleri belli olmaktadır. Figürün diğer incelediğimiz eserler gibi silah fırlatır pozisyonda olduğu ve bu hareketi belirgin bir şekilde ifade ettiğini düşünebiliriz; bu durumu sağ kolun başa yakın olmasından sol omuzun aşağıya düşürülmesinden anlayabiliriz. Heykelciğin ayak kısmı sağlam olup sivri metal uzantıları vardır. (Dövklek, Mut, Konya ve Mikenai heykelcikleri gibi)

⁹¹⁵ Akdeniz 2004, 52.

⁹¹⁶ Akdeniz 2006, 1-3.

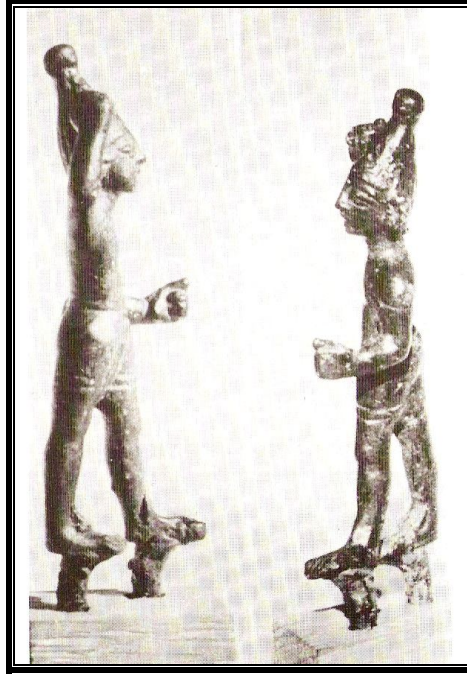
⁹¹⁷ Cline 1991, 138.

⁹¹⁸ Akdeniz 2004, 39.

⁹¹⁹ Canby 1969, 142.

⁹²⁰ Akdeniz 2004, 39.

⁹²¹ Cline 1991, 138.

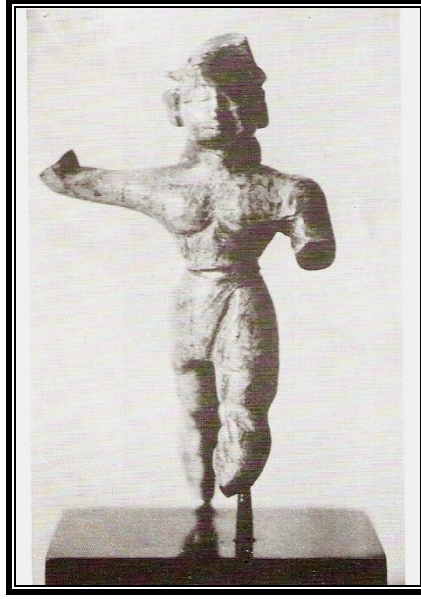
Resim 23: Tiryns’de bulunan heykelcik⁹²²

Ege Havzası’nda bulunan diğer bir heykelcik de Teselya’daki Nezero’da bulunandır (**Resim 24**). Heykelcik, Ashmolean Müzesi’nde sergilenmekte olup; gümüşten yapılmış ve 8 cm yüksekliğindedir⁹²³. Bu heykelcikte diğer incelediğimiz örnekler gibi sol ayak önde, sağ ayak geride, sağ eli bilekten kıvrılarak yukarı kaldırılmış, sol eli yine bilekten kıvrılarak öne uzatılmış pozisyonudur (Dövlek, Mut; Konya, Tiryns, Kadıkalesi, Boğazköy Kral Kapısı kabartması heykelcikleri gibi). Heykelcikte, şapkanın uç kısmı, yüzün sol üst çeyreği, kolun ön kısmı, bacakların bileğe yakın kısmı ve ayakları kırıktır. Canby, kırık olan bu parçalar ile ilgili değişik bir yorum yapmış, bu parçaların eritildiğini öne sürmüştür⁹²⁴. Heykelcik çoğu yerden kırık olmasına karşın Ege örneklerinde belirgin olan canlılığa – özellikle Tiryns örneğine- sahip olduğu anlaşılmaktadır. Heykelcikteki canlılığı, diğer örneklerde de tahmin ettiğimiz atış pozisyonunda olmasından çıkartabiliriz.

⁹²² Canby 1969, Fig. 38.

⁹²³ Canby 1969, 143.

⁹²⁴ Canby 1969, 142–143.

Resim 24: Nezero'da bulunan heykelcik⁹²⁵

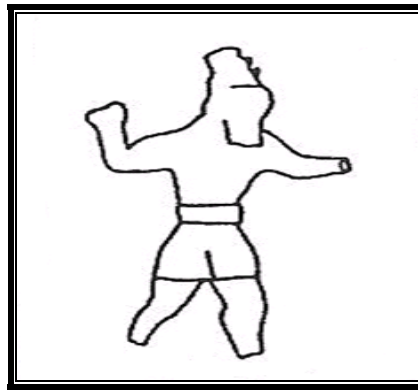
Nezero'da bulunan heykelcik kaslı bir yapıda betimlenmiştir. Atletik bir yapıya sahiptir. Bu özellikleri ile Dövlek heykelciğine benzetilmektedir. Ayrıca bu özelliğiyle Hitit sanatını aklımıza getirmektedir⁹²⁶. Yukarıya doğru daralan ucu boynuzlu başlığı kafasına tam oturmuş durumdadır. Yüz hatlarına bakacak olursak; dolgun yüzlü, badem gözlü, iri burunlu, büyük kulakları, yuvarlak çeneli, küçük dudaklıdır (Konya, Mut, Dövlek, Lazkiye heykelcikleri gibi). Kare görünümlü bir yüz yapısına sahiptir ve bu yapısıyla da Dövlek heykelciğini andırmaktadır. Heykelciğin saçları arkadan bele doğru incelererek uzanmaktadır. Vücudun üst kısmı çıplaktır. Alt kısım ise Hitit heykelciklerinde gördüğümüz kısa etek tarzındadır ve etek hatları çok belirgindir. Heykelciğin tıpkı Tiryns örneğinde (**Resim 23**) de olduğu gibi hareketli bir yapıda olduğu belli olmaktadır. Cline, heykelcik hakkında bazı fikirler ileri sürmüştür. Araştırmacı heykelciğin Hitit kökenli mi yoksa Suriye etkili mi olduğu hakkında yorumlarda bulunmuştur. Hitit tarzı olduğunu kesin olarak söyleyememektedir. Heykelciğin yapıldığı gümüş madeninden yola çıkıp kökeni hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır. Ancak maden izotoplarının incelenmesi sonucu gümüş'ün Anadolu kökenli örneklerde görülmeyen bir yapısının olduğunu ve Ege üretimi olabileceğini de savunmuştur⁹²⁷. Aşağı bölümlerde de ayrıntısıyla göreceğimiz gibi Nezero heykelciği, konumuz heykelcikleri arasında (Tiryns ve Kadıkalesi heykelcikleri gibi) canlı ve estetik yönü olması yönüyle önemlidir.

⁹²⁵ Moorey 1987, Fig. 33.

⁹²⁶ Akdeniz 1999, 329.

⁹²⁷ Cline 1991, 135.

Bir diğerk heykelcik ise Samos adasında ele geçmiştir (**Çizim 1**). Samos'da Heraion'da bulunmuş heykelciğinin hem burada ele geçirilmesi yönüyle önemli hem de Batı Anadolu'ya yakın olması bakımından (Rodos Lindos'da bulunan heykelcik gibi) önemlidir. Samos'da bulunan heykelcikte sol ayak önde, sağ ayak geride, sağ kol dirsekten kıvrık ve yukarı kalkık, sol kol ise dirsek hizasından kırıktır. Heykelciğinin diğerk incelediğimiz eserler gibi savaş pozisyonunda olduğu bellidir. Tunç heykelcik yaklaşık 30 cm yüksekliğinde, kısa tunik adını verdiğimiz etekli ve beli saran kemerli olarak betimlenmiştir⁹²⁸. Heykelcik, ince gövdeli ve atletik yapılıdır⁹²⁹.

Çizim 1: Samos'da bulunan heykelcik⁹³⁰

Samos'da bulunan heykelciğinin önemli bir özelliği de sakallı olmasıdır. Hitit ve Doğu Akdeniz örneklerinde sakallı örneklere az rastlanmaktadır⁹³¹. Samos heykelciğinde de aynı Nezero örneğinde olduğu gibi yukarı doğru daralan başlığın üzerinde iki adet tanrısal simgeleyen boynuzlar bulunmaktadır. Ayaklar bileğe yakın kısımdan kırıktır ve bu yüzden ayaklar hakkında yorum yapmamaktayız; (Nezero, Kadıkalesi heykelcikleri gibi) ancak diğerk benzer örnekler ile karşılaştığımızda (Tiryns heykelciği gibi) ayakuçlarında sivri çıkıntılarının olduğunu düşünebiliriz. Hanfmann, Samos adasına Kıta Yunanistan kökenli olmayan tunç eserlerin ithal edildiklerini belirtmektedir⁹³².

⁹²⁸ Collon 1972, 124.

⁹²⁹ Hanfmann 1962, 3.

⁹³⁰ Collon 1972, 124, Fig. 7, No. 2.

⁹³¹ Akurgal 1995, 86.

⁹³² Hanfmann 1962, 3.

Rodos'daki Lindos yerleşiminde de ele aldığımız heykelciklere benzer bir örnek ele geçmiştir (**Resim 25**). Rodos'taki Lindos yerleşiminde bulunan 21 cm yüksekliğindeki tunç heykelcik, Danimarka'da Koppenhag Ulusal Müzesi'nde sergilenmektedir⁹³³. Heykelcik, Ege Havzası'nda bulunan diğer örneklerden farkı bir yapıda olduğu ilk bakışta belli olmaktadır. Kadıkalesi, Tiryns ve Nezero heykelciklerinde görmüş olduğumuz canlılığı bu heykelcik üzerinde pek fazla görmemekteyiz (**Resim 22- 23- 24**). Heykelciğin ayakları bilek hizasından kırık olmasına rağmen sol bacak önde yürür pozisyonundadır. Rodos heykelciğinde; incelediğimiz diğer heykelciklerden farklı olarak sağ ayak baldır kısmına hareket kazandırılmıştır. Kollar kırık olmasına rağmen dümdüz aşağıya uzatıldığı anlaşılmaktadır. Heykelcik diğer heykelciklerden duruş pozisyonunun farklı olmasıyla ayrılmaktadır.

Resim 25: Rodos'ta Lindos yerleşiminde bulunan heykelcik⁹³⁴

Figürün, kaslı bir yapısı olduğu anlaşılmaktadır ve göğüs kaslarının ayrıntılı işlendiği dar bir göğüs kafesine sahiptir. Kaslı vücut yapısını Kadıkalesi, Nezero, Boğazköy, Lazkiye Dövk ve Ahurhisar örneklerinde de görmekteyiz. Boyun üzerindeki çıkıntı köprücük kemiğini belirginleştirmiştir. Yüz yapısı olarak heykelcik Hitit stilini andırmaktadır. Karemsi yüz yapısı, badem gözler, iri burun ve büyük kulaklar bu savı destekler niteliktedir. Başına taktığı başlık yukarı doğru daralmakta ve üstte Tiryns, Mikenai heykelciklerinde olduğu gibi ponpon ile tamamlanmaktadır (**Resim 23, Çizim 2**). Ponpon şeklinde başlıkların Anadolu'dan çok Doğu Akdeniz kökenli olduğunu ve özellikle Mısır'da yoğun olarak görüldüğünü de bilmekteyizdir (**Resim 23- 34, Çizim 2 vb.**). Ayrıca başlığın dört köşesinde stilize edilmiş boynuzlar yer almaktadır. Heykelcik süslemeli tunik adını

⁹³³ Canby 1969, 147.

⁹³⁴ Canby 1969, Fig. 41-b.

verdiğimiz kısa bir etek giymektedir. Belinde ise kemer yer almaktadır. Rodos heykelciği, hem Anadolu kıyılarına yakın olması yönüyle (Samos Heraionu'nda bulunan heykelcik gibi) hem de Doğu Akdeniz deniz ticaretinde önemli bir noktada bulunması yönüyle oldukça önemlidir. Heykelcik, var olduğunu bildiğimiz ilişkilerin kanıtlanmasına yarar sağlayacaktır⁹³⁵; ancak heykelciğin kazı buluntusu olmaması her zamanki gibi bu görüşümüzü kanıtlamakta bize fazla yardımcı olamamaktadır. Canby, heykelciği ağır duruş yapısıyla, üç boyutlu verilmesiyle Hitit ustaları tarafından yapıldığını öne sürmektedir. Ayrıca heykelciği kısa beli, belirgin köprücük kemikleri ve göğüs kaslarının verilmesi nedeniyle Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenmektedir⁹³⁶.

Ege Havzası'nda savaşçı olarak adlandırdığımız bir diğer heykelcikte Mikenai'de aslanlı kapının kuzeydoğusundaki evlerden birinde bulunmuştur⁹³⁷ (**Çizim 2**). Mikenai'de bulunan heykelciğin; sol ayağı önde, sağ ayağı geride olup (Tiryns, Kadıkalesi, Nezero, Dövlek, Mut, Konya, Samos, Boğazköy, Lazkiye, Ahurhisar vb. heykelcikleri gibi) yürür pozisyonunda betimlenmiştir.

Ayrıca diğer bahsettiğimiz örneklerde olduğu gibi sağ kol dirsekten kıvrılarak yukarı kaldırılmış, sol kol öne doğru uzatılmıştır. Sağ kolun dirsek hizasında bileklik benzeri bir takı taktığı görülmektedir ki bu takı örneğini daha önceki örneklerde görmememiz dikkat çekicidir. Heykeldeki bu özelliği Minet El Bedia'daki örnekte görmekteyiz (**Resim 26**). Hitit özelliğini yansıtan ve önde bant kuşağı şeklinde bezemesi olan kısa etek giymiştir⁹³⁸. Başındaki şapka yukarı doğru daralan ve ucunda ponponu (Mikenai, Tiryns, Rodos Lindos heykelcikleri gibi) vardır. Heykelciğin ayaklarının altında Tiryns, Dövlek, Mut, Konya heykelciklerinde olduğu gibi sivri çıkıntılar vardır (**Resim 23- 28- 29- 30**). Mikenai'deki örnek Hitit özellikleri yansıması yanında sağ kolundaki bileklik ve ponpon başlığıyla Levant'da Minet El Beida'da ele geçirilen heykelciklere de benzemesi yönüyle dikkat çekmektedir (**Resim 26- 35**). Levant'da ele geçirilen bu heykelcikler, Mikenai'deki heykelciğe benzemesi dışında vücut hareketi, geniş yüzü, yüz hatları ve başlığın yukarı doğru daralarak devam etmesiyle de Kadıkalesi heykelciğine benzemektedir (**Resim 22**). Levant'da Minet El Beida'da ele geçirilen heykelcikler M.Ö. 1450- 1230 arasına tarihlendirilmiştir⁹³⁹. Mikenai'deki örneğe dönecek olursak Tiryns heykelciğindeki (**Resim 23**) hareketli yapıyı

⁹³⁵ Akdeniz 1999, 329.

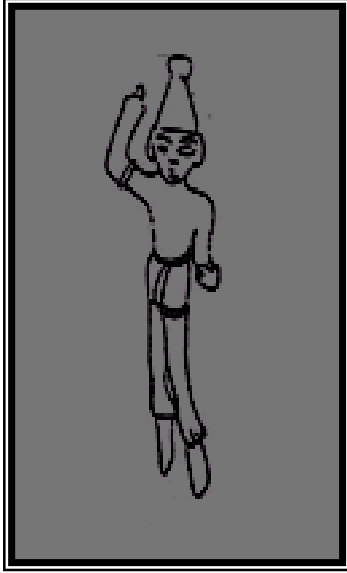
⁹³⁶ Canby 1969 147- 148.

⁹³⁷ Collon 1972, 124.

⁹³⁸ Collon 1972, 125, Fig.7 No. 11.

⁹³⁹ Collon 1972, 116.

azda olsa Mikenai'deki heykelcikte görmekteyiz ki bu da Ege Havzası'nda bulunan heykelciklerde rastladığımız bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Tiryns heykelciğinin daha atletik bir yapıya sahiptir olduğunu unutmamak gerekmektedir⁹⁴⁰.

Çizim 2: Mikenai'deki heykelcik⁹⁴¹

Resim 26: Minet el Bedia'ki heykelcik⁹⁴²

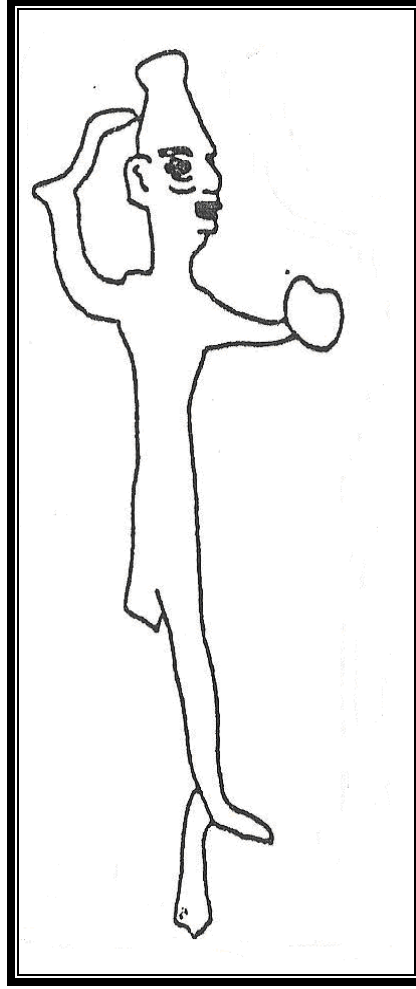
Delos Adası'nda da tipolojik olarak benzer bir heykelcik bulunmuştur (**Çizim 3**). Yüksekliği 11 cm olan heykelciğin, sol ayağı önde, sağ ayağı kırık olmasına rağmen muhtemelen geride olup yürür pozisyonda betimlenmiştir⁹⁴³. Diğer benzer eserlerden farkı ellerindeki aletlerdir. Sol elinde kalkan benzeri bir alet ile sağ elinde tam olarak anlaşılmayan bir cisim tutmaktadır. Delos'da bulunan heykelciğin yukarıya doğru daralan başlığının ucu da ponponludur.

⁹⁴⁰ Canby 1969, 142.

⁹⁴¹ Collon 1972, Fig. 7, No.11.

⁹⁴² www.maravot.com/Hitite_Treties.html.

⁹⁴³ Akdeniz 2004, 41- 42.

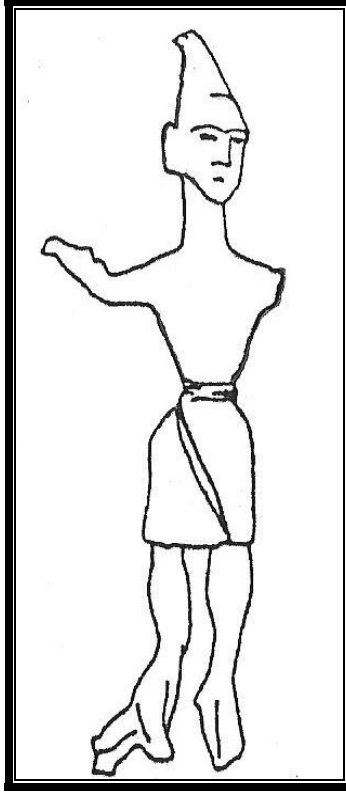
Çizim 3: Delos Adası'nda bulunan heykelcik⁹⁴⁴

İncelemesini yapacağımız bir diğer heykelcik Ashmolean Müzesi'nde sergilenen Girit Patsos'da Hermes Kranaios Mağarası'nda bulunmuştur⁹⁴⁵. Heykelciğin sol ayağı önde, sağ ayağı geridedir (**Çizim 4**). Sağ kolu dirsekten kıvrık ve yukarı kalkık, sol kolu ise omuzdan kırıktır⁹⁴⁶. Heykelcik Ege Havzası'nda ele geçen diğer savaşçı erkek heykelcikler kadar hareketli bir yapıda değildir. Başına taktığı sivri başlık arkaya doğru eğimlidir. Heykelcik Hitit özelliği olan tunik adını verdiğimiz kısa eteklidir. Etek üzerinde dikey bir bant kuşağı görülmektedir. Ayrıca Samos, Mikenai, Nezero örneklerinde de gördüğümüz bel üzerindeki kuşak dikkatimiz çekmektedir.

⁹⁴⁴ Collon 1972, 124, Fig. 7, No. 4.

⁹⁴⁵ Collon 1972, 124.

⁹⁴⁶ Akdeniz 2004, 41.

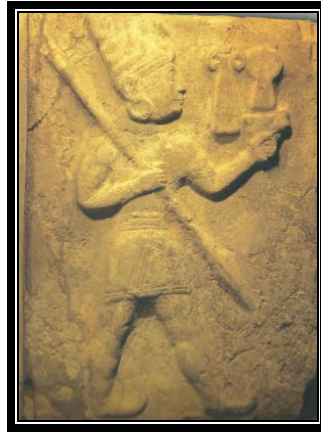
Çizim 4: Girit Patsos’da Hermes Kranaios Mağarasında bulunmuş olan heykelcik⁹⁴⁷

Ege Havzası’nda bulunan tipolojik olarak aynı gruba giren (duruş pozisyonuna göre) heykelcikleri sırayla işledikten sonra bu heykelcikler arasındaki kurmaya çalıştığımız bağı incelemeye devam edebiliriz. Hitit (Orta Anadolu) ile Ege Havzası’ndaki benzer eserleri karşılaştırmaya devam ettiğimizde daha birçok metal heykelcik ile karşılaşacağız. Ege Havzası’nda bulunan heykelcikler ile Anadolu’da bulunan bazı metal savaşçı erkek heykelciklerinin birbirlerine benzediğine yukarı ki bölümlerde değinilmiştir. Bu heykellerdeki (Dövlek, Mut, Konya heykelcikleri) sanatsal üslup ile Ege Havzası’ndaki heykelciklerden özellikle Kadıkalesi’ndeki bulunan heykelcik stil olarak benzemektedir. Stil yönünden araştırmalarını yaptığımız heykelciklere benzeyen diğer heykelciklerin detaylı tipolojik incelenmesini Dövlek heykelciğini inceleyerek başlayabiliriz.

Dövlek heykelciği de konumuzu oluşturduğumuz savaşçı tanrı- erkek heykelcikler grubuna girmektedir (**Resim 28, Çizim 5**). Dövlek’de bulunan heykel Ege Havzası’ndakiler ile benzer olmasının (tanrı- savaşçı erkek heykelcik olması yönüyle) yanı sıra Anadolu bağlantısının olması yönüyle de önemlidir. Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi’nde

⁹⁴⁷ Collon 1972, Fig.7, No. 3.

sergilenen heykecik de diğer çalıştığımız eserler gibi döküm tekniğinde yapılmıştır ve tunçtandır⁹⁴⁸. Heykelcik, 11,4 cm. yüksekliğinde 4,2 cm. genişliğindedir⁹⁴⁹. Başında yüksek, sivri, boynuzlu bir başlık vardır. Arkada, külahın altından çıkan saçları, sırtta belin üst kısmına kadar uzanmaktadır. Kulaklarında küpeleri vardır. Küpe Hitit sanatında karşılaştığımız bir özelliktir. Şu an Çorum Müzesi'nde sergilenen ve IV. Tuthaliya'ya ait bir kabartmada da küpe motifine rastlamaktayız (**Resim 27**). Ayrıca kabartma üzerindeki yapısal özelliklere, hareketlere bakarak Ege Havzası'nda bulunan örneklerle de benzerlik kurabiliriz. Kabartmada Kral'ın sol eli üzerinde yine Karabel Kabartması'nda ve Akpınar Anıtı'nda da gördüğümüz gibi hiyeroglif yazı bulunmaktadır. Bulunan yazıtta Kral Tuthaliya yazmaktadır.

Resim 27: IV. Tuthaliya'ya ait kabartma⁹⁵⁰

Dövlek heykelciğinin saldırgan eli, bükülmüş kalçası, gerilmiş arka sağ bacağın yükü topukta taşınması, sağ kolun dirsekten kıvrılarak yukarı kaldırılması ve bir nesneyi fırlatır pozisyonda olması savaşçı tanrı betimlemelerin özelliğidir. Özgüç, Dövlek heykelciğinin sağ elinde mızrak, sol elinde başka bir cisim tutuyor olmasından bahsetmektedir⁹⁵¹. Dövlek'de bulunan heykelciği incelememizdeki amaç Ege Havzası'nda bulunan heykelciklere yapısal olarak benzemesidir. Dövlek heykelciği ile Nezero'da bulunan heykelcik yapısal olarak birbirlerine benzemektedir. Nezero'dan olan gümüş parçanın, (**Resim 24**) Dövlek heykelciğiyle doğrudan benzerliği şapkadan, saç modelinden, sıkıca sarmalanmış kısa etekten olduğu bellidir⁹⁵². Bunun dışında tabii ki hareketteki benzerlik en önemli durumdur.

⁹⁴⁸ Özgüç 1949, 45; Akurgal 1995, 87; Macqueen 2001, 163; Sevin 2003, 138.

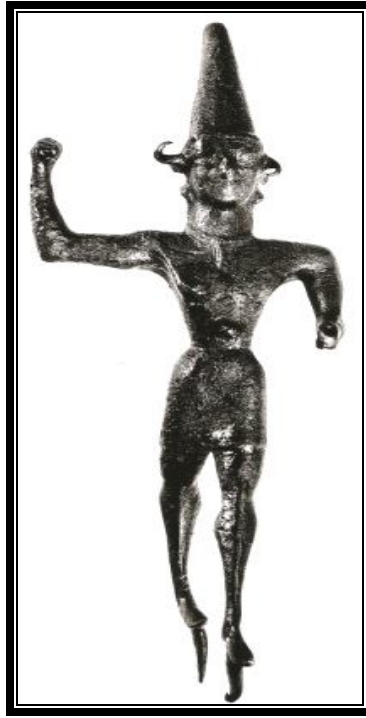
⁹⁴⁹ Darga 1992, 36.

⁹⁵⁰ Tanju- İpek 2004, 53.

⁹⁵¹ Özgüç 1949, 50.

⁹⁵² Cline 1991, 135.

Karşılaştırdığımız iki heykelcik de biçimlendirme en ince ayrıntısına kadar üç boyutludur; ancak canlılık Dövk heykelciğine göre daha gerçekçi verilmiştir⁹⁵³.

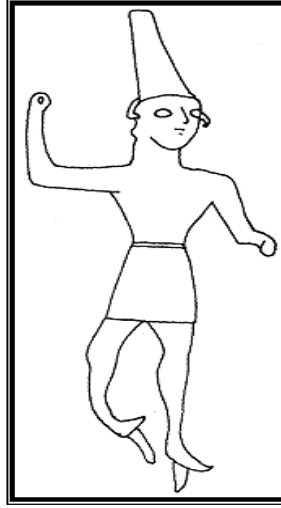
Resim 28: Dövk Heykelciği⁹⁵⁴

Nezero figürünün ideal boyutunun, erken zamanların uzun ince figüründen Hitit İmparatorluk sanatına benzer yapısal özellikler aldığını göstermektedir. Dövk heykelciğindeki uzun boyun, ince bel, Nezero'da bulunan heykelcikte de görüldüğünden heykelciğin çokta geç döneme ait olmadığını göstermektedir. Bu iki eser üzerinde yapılan çalışmalar tarihlendirmede problem yaşamamamıza neden olmaktadır. Özellikle Dövk heykelciğindeki savaşçı yapının Tyszkiewicz mühründe betimlenen savaşçı tanrı betimlemesi⁹⁵⁵ ile benzerliği; bu mühür üzerindeki üçgen beden, adaleli baldırlar, kalın ve uzun boyna sahip olmaları ve bu özelliğin özellikle uzun boyun yapısının Hitit İmparatorluk yapısında nadir görülmesi heykelciğin tarihlemesinde bize yardımcı olmaktadır.

⁹⁵³ Canby 1969, 146.

⁹⁵⁴ Bittel 1976, Fig. 149.

⁹⁵⁵ Mühür hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alp 1972, 259- 261.

Çizim 5: Dövlek Heykelciği⁹⁵⁶

Bu noktada Nezero heykelciğinde de Dövlek heykelciğinde görülen bazı benzer özelliklerden dolayı heykelcik çok geç döneme tarihlendirilmemektedir. Dövlek heykelciğine uygun bir tarih vermek gerekirse araştırmacılardan Sevin, M.Ö. XVII- XVI. yüzyıla⁹⁵⁷, Darga, M.Ö. XVI. yüzyıla⁹⁵⁸, Canby, M.Ö. XV. yüzyıla⁹⁵⁹, Bin Tanrılı Halk kitabında Eski Hitit Krallık dönemine⁹⁶⁰, Bilgi ise bu tarihlerden çok farklı olarak heykelciği M.Ö. XIV- XIII. yüzyıla tarihlemiştir⁹⁶¹. Heykelciğin farklı tarihlenmesi ilişkinin tam olarak açığa çıkarılmamasından kaynaklanmaktadır. Heykelciklerin üretim yeri olarak düşünülen Doğu Akdeniz’de de hiçbir atölyenin ve üretim çöplüğünün bulunmaması tarihleme konusunda sorun yaşanmasına sebep olmaktadır.

Anadolu buluntuları ile Ege Havzası’nda ele geçen ve tipolojik olarak birbirlerine benzeyen bir diğer heykelcik de Karaman (Mut ?) heykelciğidir (**Resim 29, Çizim 6**). Karaman heykelciğinin Mut’da bulunduğu söylenmektedir; ancak bu kesin bilinmemektedir. Heykelcik, özellikle Kadıkalesi heykelciğiyle (**Resim 22**) yakın bir bağ kurmamız yönüyle de önemlidir. Eser kazı buluntusu olmayıp Mut’dan satın alma yoluyla Karaman Müzesi’ne kazandırılmıştır⁹⁶².

⁹⁵⁶ Collon 1972, Fig. 5, No.4.

⁹⁵⁷ Sevin 2003, 138.

⁹⁵⁸ Darga 1992, 36.

⁹⁵⁹ Canby 1969, 146.

⁹⁶⁰ Bin Tanrılı Halk 2002, 550.

⁹⁶¹ Bilgi, 2004, 92.

⁹⁶² Aydal 1987, 15- 17.

Resim 29: Karaman Mut Heykelciği⁹⁶³

Heykelcik 7,5 cm yüksekliğinde, 2,7 cm genişliğinde olup, tunçdan yapılmıştır⁹⁶⁴. Tunç heykelciğin konik başlığı vardır ve başlık hafifçe geriye yatıktır. Başlığın alt kısmında genişçe bir bant kuşağı yer almakta ve başlık başa tam oturmaktadır. Başlıkta alttan üste doğru daralan ve birbirinden yivlerle ayrılmış, kabartma şeritler halinde işlenmiş dört boynuzu vardır⁹⁶⁵. Heykelciğin saçları, başlığın altından bele doğru inmektedir. Bu saç örgüsü tunç figürlerde görülen ortak özelliktir⁹⁶⁶. Heykelcikteki saç modelini, Ephesos’da bulunan rahip heykelciğinde, Kadıkalesi ve Dövlük heykelciklerinde de görmekteyiz (**Resim 19- 22- 28**). Yuvarlak olarak işlenmiş yüzü, göz kapakları, canlı yanakları, kalın dudakları, büyük kulakları ve kalın-kısa boynu mevcuttur. Diğer heykelcikler ile karşılaştığımızda vücut uzunlarının orantılı olduklarını söyleyebiliriz; ancak bu durumu heykelciğin kulakları için de söylememiz doğru değildir. Heykelcik kısa tunik adını verdiğimiz etek giymiştir. Gövdenin üst kısmında vücudu saran bir giysi giymiştir. Heykelciğin, sağ kolu kıvrılmış ve yukarı kaldırılmış, yuvarlak delik oluşturacak şekilde parmakları birleştirilmiştir. Bu hareketiyle birçok heykelcikte düşündüğümüz mızrak (?) yıldırım demeti (?) ya da benzer bir nesne tutma fikrini anlayabiliriz (**Resim 27- 36**). Sol kol ise dirsekten kıvrılmış, bel hizasında ileriye uzatılmıştır. Sol ayak üzerinde çalışığımız diğer heykelcik örneklerinde de olduğu gibi

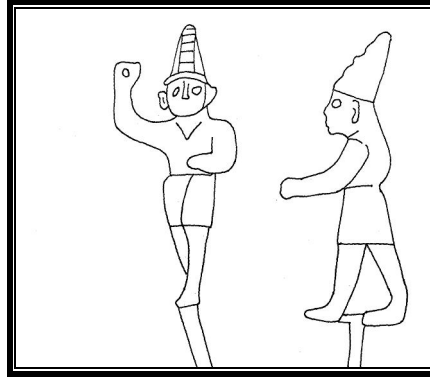
⁹⁶³ Sevin 2003, 149.

⁹⁶⁴ Akdeniz 2004, 30.

⁹⁶⁵ Aydal 1987, 16.

⁹⁶⁶ Özgüç 1993, 492.

adım atar pozisyonundadır. Ayakları altında bir yere saplama için yapıldığı düşünülen saplama çivileri dediğimiz çıkıntılar vardır. Bu özelliği Tiryns, Mikenai, Dövk, Konya, Boğazköy ve Lazkiye örneklerinde de görmekteyiz. İncelemesini yaptığımız Mut heykelciği de tipolojik olarak Ege örneklerine, özellikle Nezero ve Kadıkalesi heykelciklerine benzemektedir. Mut heykelciğinde gördüğümüz başlığın arkaya doğru eğim yapması Nezero heykelciğinde de rastladığımız bir benzerliktir. Karaman (Mut) heykelciği Bin Tanrılı Halk kitabında Hitit İmparatorluk dönemine⁹⁶⁷, Sevin de aynı şekilde heykelciği Hitit İmparatorluk dönemine tarihlemiştir⁹⁶⁸.

Çizim 6: Karaman Mut Heykelciği⁹⁶⁹

Dövk ve Mut heykelcikleri gibi Konya heykelciği adıyla anılan eser de Ege Havzası'ndaki heykelciklere benzemesi yönüyle önemlidir. Konya'da bulunduğu söylenen eser şu an Tübingen Üniversitesi'nde özel bir koleksiyonda sergilenmektedir⁹⁷⁰ (**Resim 30**). Heykelcik diğer incelediğimiz örneklere göre daha kaba bir işçilik sergilemesine rağmen yapısal özellikleri bakımından aynı gruba girmektedir. Eser 14,5 cm yüksekliğinde ve tunçtandır⁹⁷¹. Başında sivri külahlı vardır. Başlığın alt kısmı Mut örneğinde (**Resim 29, Çizim 6**) olduğu gibi bir bantla çevrilmiştir. İri burun, büyük kulaklar ve geniş ağız heykelcikte belli olmaktadır. Hitit özelliği gösteren kısa tunik denilen etek giymiştir ve üzerine elbise giyip giymediği anlaşılmamaktadır. Grubundaki heykelcikler gibi adım atar pozisyonda betimlenmiştir. Dirsekten kıvrılan sağ kolu yukarı kaldırılmıştır; sol kol diğer eserlerde olduğu gibi dirsekten kıvrılmış ve ileri uzatılmıştır. Sağ kolun duruşu diğerlerinde olduğu

⁹⁶⁷ Bin Tanrılı Halk 2002, 559.

⁹⁶⁸ Sevin 2003, 149.

⁹⁶⁹ Ekiz 1996, Şek. 90- 91.

⁹⁷⁰ Akdeniz 2004, 31.

⁹⁷¹ Darga 1992 36- 37.

gibi, heykelciğin elinde mızrak, (?) ok, (?) vb. gibi bir obje tuttuğunu düşündürmektedir. Heykelciğin ucu kıvrık ayakları döneminin yansıtmaktadır. Ayrıca ayaklarının altında Mut heykelciğinde de rastladığımız sivri çıkıntılar yer almaktadır. Heykelciği Darga, M.Ö. XVI. yüzyıla tarihlenmektedir⁹⁷². Heykelcik üzerinde çalışan bir diğer bilim insanı Umurtak ise eseri M.Ö. XVI. yüzyıla tarihlenmiştir⁹⁷³. Akurgal ise, M.Ö. XIV- XIII. yüzyıla tarihlenmektedir⁹⁷⁴. Ancak heykelciğin uzun bir boyna sahip olması ve uzuvlarındaki özellikler eserin M.Ö. XIV. yüzyıla kadar inemeyeceğini göstermektedir.

Resim 30: Konya Heykelciği⁹⁷⁵

Yukarıda incelediğimiz Orta Anadolu buluntusu olan heykelcikler gövde yapıları, hareketleri ve giysileriyle Ege Havzası'nda bulunan heykelciklere benzemektedir. Anadolu'da bulunan Hitit üretimi bazı metal heykelcikler ise Ege Havzası'nda incelediğimiz heykelciklere duruş olarak, yapısal olarak az benzemektedir. Hitit üretimi olarak bilinen heykelcikler Ege Havzası'ndaki heykelciklerle yaklaşık olarak aynı boyutlarda ya da daha küçük boyutlarda olup; ancak kolları veya ayakları sonradan gövdeye perçinlenen, kakma gözlü, adak çivileri şeklinde ve amulet heykelcikler olarak incelenebilir⁹⁷⁶. Perçinleme tekniği kullanılarak yapılan ve aşağıda ayrıntısıyla inceleyeceğimiz heykelcikler Boğazköy, Lazkiye ve Doğantepe heykelcikleri şeklinde adlandırılmıştır (**Resim 31- 32- 33**). Darga, perçinleme tekniğinin Hitit İmparatorluk döneminde tunç eser yapımında kullanıldığını ve aynı dönemde

⁹⁷² Darga 1992, 37.

⁹⁷³ Umurtak 1997, 783.

⁹⁷⁴ Akurgal 1995, 87.

⁹⁷⁵ Bittel 1976, Fig. 147.

⁹⁷⁶ Akdeniz 2004, 31.

Kuzey Suriye’de eserlerin kalıba dökülerek şekillendirildiğini anımsatarak buluşun Hitit’e özgü olduğunu söylemektedir⁹⁷⁷.

“Boğazköy Heykelciği” ile anılan heykelcik Berlin Doğu Eserleri Müzesi’nde sergilenmektedir⁹⁷⁸ (**Resim 31, Çizim 7**). Tuçtandan yapılmış heykelcik 14, 7 cm. yüksekliğindedir⁹⁷⁹. Başlığı kaybolmuş, göz çukurlarının dolgu malzemesi düşmüştür. Dörtgen biçimli yüzünde dudaklar tebessüm eder vaziyettedir. Kulaklarında Dövlek heykelciğinde (**Resim 28**) olduğu gibi küpe vardır.

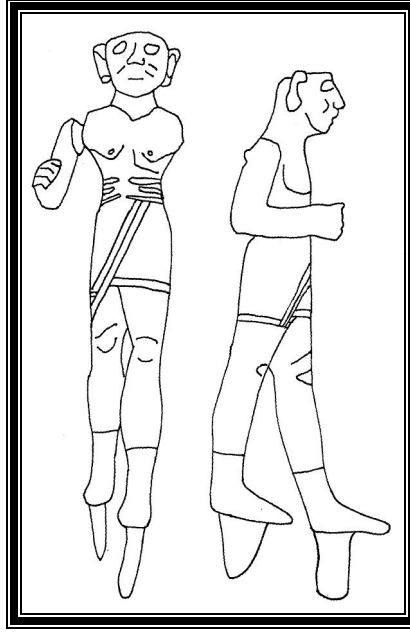
Resim 31: Boğazköy Heykelciği⁹⁸⁰

⁹⁷⁷ Darga 1992, 100- 101.

⁹⁷⁸ Alp 1961- 1962, 204; Bilgi 2004, 92.

⁹⁷⁹ Alp 1961- 1962, 204- 205.

⁹⁸⁰ Alp 1961- 1962, 204, Lev. XXIX.

Çizim 7: Boğazköy Heykelciği⁹⁸¹

Heykelciğin üst kısmı Nezero heykelciği (**Resim 24**) gibi çıplaktır; ancak, Dövklek, Lazkiye, Doğantepe heykelciklerinde olduğu gibi boyun kısmında “V” şeklinde yaka görülmektedir (**Resim 28- 32- 33**). Göğüs uçları belirsizdir. Kemer Doğantepe heykelciğinde olduğu gibi tokayla birleşmektedir (**Resim 33**). Heykelcik; Kadıkalesi, Tiryns, Nezero, Mikenai, Dövklek, Mut, Konya, Lazkiye Ahurhisar vb. incelediğimiz heykelcikler gibi kısa kısa etekli olup; etek Nezero ve Ahurhisar heykelcikleri gibi bezemesizdir (**Resim 24- 34, Çizim 9**). Etek üzerinde kemerin uzantısı diyagonal şekilde inerek etek dışına çıkar ve sağ bacağın üstüne kadar iner. Kolları takma olup, omuzlarda kolların geçmesi için yuvalar görülür. Kollar, omuzlar içindeki yuvalara çivi benzeri bir cisimle tutturulmuşlardır. Heykelciğin sağ kolu korunmuş olup, dirsekten bükülü ve ileriye doğru uzanmıştır. Her iki omuz üzerinde, vücudun sol tarafında ve bacakların arka kısımlarında oluklar görülmektedir. Bu oluklar heykelciğin değerli bir madenle kaplanmış olabileceğini düşündürür. Darga, heykelciği Hitit İmparatorluk dönemine tarihlemektedir⁹⁸². Akurgal ve Bilgi, heykelciği M.Ö. XIV- XIII. yy’a tarihlemektedir.⁹⁸³

⁹⁸¹ Collon 1972, Fig. 5, No 1.

⁹⁸² Darga 1992, 100- 101.

⁹⁸³ Akurgal 1995, 87; Bilgi 2004, 92.

Boğazköy heykelciğinin çok yakın bir benzeri Kuzey Suriye’de Lazkiye’den bulunduğu söylenen ve günümüzde Fransa’da Louvre Müzesi’nde bulunan heykelciğdir⁹⁸⁴. Heykelcik, 16,7 cm. yüksekliğinde tunç erkek heykelciğidir⁹⁸⁵ (**Resim 32**).

Resim 32: Lazkiye Heykelciği⁹⁸⁶

Atletik bir yapıda olması yönüyle heykelcik Nezero’daki heykelcikle benzerlik göstermektedir. Ayrıca saplama civisi yönüyle de Tiryns ve Mikenai’deki heykelciklere benzemektedir (**Resim 23, Çizm 2**). Heykelcik, ayrıca sol ayağı adım atar pozisyonda olması nedeniyle Ege Havzası’ndaki ve diğer incelediğimiz heykelciklere de benzemektedir. Bu heykelciğinde başlığı Boğazköy heykelciği gibi kaybolmuştur. Yüzü dörtgen biçimde olup, göz çukurları Boğazköy Doğantepe heykelcikleri gibi boş bırakılmıştır. Dudakları hafif tebessüm eder durumdadır. Sırtında bele kadar inen saçları belirtilmiştir. Şaç yapısının durumu Kadıkalesi, Dövk ve Mut heykelciklerine benzemektedir (**Resim 22- 28- 29**). Vücudun üst kısmı giyimlidir. Bu özelliği Dövk ve Doğantepe heykelciklerinde de görmekteyiz. Göğüslerin altı ile kemer arası çıplaktır. Boyun kısmında ‘V’ şeklinde yaka görülmektedir. Göğüs uçları belirsizdir. Belindeki kemer tokasızdır. Kemerden aşağı sarkan bant, hafif bir meyille sağ bacağın ortası hizasına kadar gelir. Bu bant ve kısa eteğin üzeri çizgi bezemelidir. Kolların perçinle tutturulması için omuzları üzerinde, elbisenin her iki yanında, bacakların arka kısmında oluklar görülmektedir. Heykelciğin kolları kaybolmuştur.

⁹⁸⁴ Akdeniz 2004, 33; Alp 1961- 1962, 206.

⁹⁸⁵ Darga 1992, 101.

⁹⁸⁶ Darga 1992, 101, Res. 102.

Darga, Eseri Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenmiştir. Konu üzerinde çalışma yapan Alp de heykelciği Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenmiştir⁹⁸⁷.

Boğazköy ve Lazkiye heykelciklerinin diğer bir paraleli de Amasya Müzesi'nde bulunan "Amasya (Doğantepe) heykelciğidir"⁹⁸⁸ (**Resim 33, Çizim 8**). Tunç heykelcik 21, 5 cm. yüksekliğinde, 5, 8 cm. genişliğine sahiptir; ancak tahrip olmadan önceki yüksekliğinin 34 cm. olabileceği tahmin edilmektedir⁹⁸⁹ Bu tunç heykelcik, gerek fizyonomik gerekse kıyafet bakımından Boğazköy ve Lazkiye heykelcikleri ile büyük benzerlik gösterir.

Resim 33: Doğantepe Heykelciği⁹⁹⁰

Yüzü daha yuvarlak olan Doğantepe adıyla anılan heykelciğin göz dolguları düşmüştür. Sivri külahı korunmuştur. Arka kısmındaki oluk, değerli bir madenle kaplanmış olabileceğini düşündürür. Heykelciğin üst bölümü giyimlidir. Boynun hemen altındaki "V" yaka Dövek, Boğazköy ve Lazkiye örneklerinde olduğu gibi bellidir. Göğüsler belirgindir ki bu da heykelciğin, Nezero ve Kadıkalesi'de incelediğimiz heykelcikler gibi atlatik bir yapıda olduğunu gösterir. Kolları ve bacakları eksik olan bu heykelciğin eteği üzeri çit çizgiden

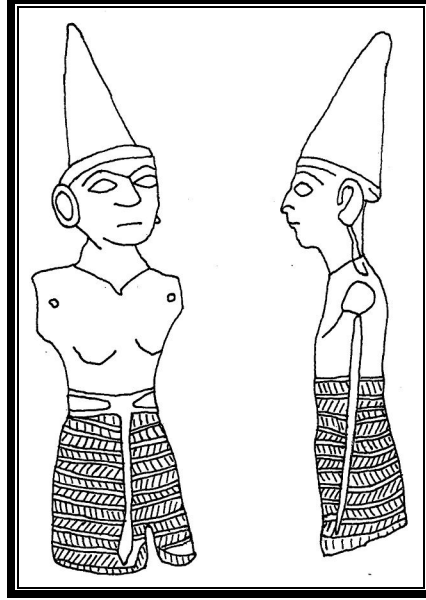
⁹⁸⁷ Alp 1961- 1962, 206.

⁹⁸⁸ Bin Tanrılı Halk 2002, 559; Bilgi 2004, 92.

⁹⁸⁹ Akurgal 1995, 87.

⁹⁹⁰ Darga 1992, 100- 102, Res. 99.

oluşan yatay yivler ve bu yivlerin arasında balık sırtı motifi şeklinde bezelidir. Kemer, Boğazköy heykelciği gibi tokalıdır. Kemerin uzantısı etek üzerine sarkmıştır ve onun da üzeri çapraz çizgi bezelidir.

Çizim 8: Doğan-tepe Heykelciği⁹⁹¹

Darga, Doğan-tepe’de bulunan heykelciği Hitit İmparatorluk dönemine tarihlemektedir⁹⁹². Bin Tanrılı Halk kitabında da eser Hitit İmparatorluk dönemine tarihlendirilmiştir⁹⁹³. Alp, de yaptığı çalışmada eseri Hitit İmparatorluk dönemine tarihlemektedir⁹⁹⁴. Akurgal, ise Boğazköy heykelciği gibi Doğan-tepe heykelciğini de M.Ö. XIV./ XIII. yy’a tarihlemektedir⁹⁹⁵.

Anadolu buluntuları arasında Afyon Hocalar Ahurhisar’da bulunan heykelciğide Ege Havzası’ndaki heykelciklerle sınırlıda olsa benzemesi nedeniyle belirtmek gerekmektedir⁹⁹⁶ (**Resim 34, Çizim 9**). Afyon Müzesi’nde bulunan heykelcik kurşun üzerine tunç dökümdür⁹⁹⁷. Ege Havzası’ndaki ve diğer incelediğimiz örneklerde olduğu gibi sol bacağı önde, bir erkeğin betimlendiği eser diğer örneklere göre daha büyük boyutta olup 31, 5

⁹⁹¹ Collon 1972, Fig. 5, No. 2.

⁹⁹² Darga 1992, 100.

⁹⁹³ Bin Tanrılı Halk 2002, 559.

⁹⁹⁴ Alp 1961- 1962, 191.

⁹⁹⁵ Akurgal 1995, 87.

⁹⁹⁶ Akdeniz 2004, 34.

⁹⁹⁷ Bilgi 2004, 92.

cm. yüksekliğinde,13,5 cm. genişliğinde ve 10, 8 gram ağırlığındadır.⁹⁹⁸. Büyük boyutuyla dikkat çeken heykelcik, Samos Heraionu'nda bulunan 30 cm. yüksekliğindeki heykelciğe benzemesiyle dikkat çekmektedir (**Çizim 1**).

Resim 34: Afyon Hocalar Ahurhisar'da bulunan heykelcikten görüntüler⁹⁹⁹

Heykelciğin kolları omuzdan, bacakları dizlerin üzerinden kırıktır. Başındaki yuvarlak başlığın alt kenarı şerit halka ile çevrilidir. Bu şerit halkanın üzerinde başı çevreleyen ve içinde beyaz macun kalıntıları olan bir oyuk görülmektedir¹⁰⁰⁰. Gövde üzerindeki oyuklar içinde de macun kalıntıları vardır. İlaslı, beyaz macunun heykelin değerli malzemedden yapılmış olan kaplamasını tuttuğunu söylemektedir ve düşüncesini sol boynuza çok yakın bir yerde, takkenin alt kenarındaki oyuğun içinde korunmuş olan altın kalıntısından teyid ettiğini bildirmektedir¹⁰⁰¹. Badem şeklindeki gözleri, alın ve kemer biçimli burnuyla ile Ege Havzası'nda ve Anadolu'da incelediğimiz heykelciklere benzemektedir. Yüz yuvarlak ve toplucadır. Ağız küçük, yanakları ve çenesi etli, boynu kalın ve kısadır. Kulakları tahrip

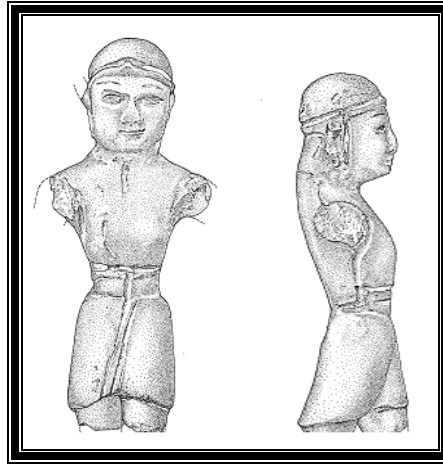
⁹⁹⁸ İlaslı 1993, 303; İlaslı 1993, 35.

⁹⁹⁹ İlaslı 1993, Lev. 55- 58, Fig. 1- 2; Afyon Hocalar Ahurhisar'da bulunan heykelciğin resimlerini Müze deposunda benim için çeken ve kaynak olarak bana sağlayan Sayın Ahmet İlaslı'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

¹⁰⁰⁰ İlaslı 1993, 303.

¹⁰⁰¹ İlaslı 1993, 303- 304.

olmasına rağmen iriliğini belli eder. Sağ kulak arkasındaki kırılmış boynuzun izi, heykelin boynuzlu olarak tasvir edildiğini gösterir. Geniş omuzlardan bele doğru incelen bir vücuda sahiptir. Kırık kollardan sağdaki yana ve ileriye soldaki ise dirsekten bükülerek öne uzatılmış olmalıdır. Boyun altında “V” yakanın çok silik izleri görülmektedir. Kısa etek giymiştir. Belde tokasız kemer vardır. Bacakların korunan üst bölümlerinde, Bacakları gövdeye bağlayan çivi yerleri mevcuttur. Heykelin birçok parçası ayrı döküldükten sonra birleştirilerek oluşturulmuştur¹⁰⁰². Akdeniz, eseri makalesinde M.Ö. XIII. yy’a tarihlendirmiştir¹⁰⁰³. Bilgi, ise eseri M.Ö. XIV./ XIII. yy’a tarihlendiren bir başka bilim insanıdır¹⁰⁰⁴.

Çizim 9: Afyon Hocalar Ahurhisar’da bulunan heykelcik¹⁰⁰⁵

Heykelcikler, üzerinde incelemeler yapıldıktan sonra, Ege Havzası’nda ele geçmiş heykelcikler ile Anadolu örnekleri karşılaştırıldığına da görülmektedir ki coğrafyalar birbirine çok yakındır. Karşılaştırdığımız Dövklek, Mut, Konya ve Nezero heykelciği ve Kadıkalesi heykelciği ve diğer Ege Havzası’nda bulunan heykelciklere; gövde yapıları, hareketleri ve giysileriyle birbirlerine benzemektedir. Sadece bu bahsedilen örnekler benzerlik göstermemektedir. Tiryns, Rodos Lindos, Samos Heraion ve diğer savaşçı tanrı-erkek heykelcikleri ile de sayılan benzerlikler uyuşmaktadır. Özellikle Samos’da bulunan heykelcik ile Kadıkalesi heykelciği çok yakın bir ilişki içindedirler; çünkü iki yerleşim liman ticaretinin önemli merkezi konumunda olup, birbirleri ile sıkı bağlar içinde oldukları anlaşılmaktadır.

¹⁰⁰² İlaslı 1993, 307.

¹⁰⁰³ Akdeniz 2004, 34.

¹⁰⁰⁴ Bilgi 2004, 92.

¹⁰⁰⁵ Ekiz 1996, Şek.78- 79; Bin Tanrılı Halk 2002, 559, Kat. 122.

Rodos, Nezero ve Tiryns yerleşimleri ile Anadolu arasında ticari bağın olduğunu da bilmemiz bahsettiğimiz görüşü destekler niteliktedir¹⁰⁰⁶. Ege Havzası'nda yer alan eserler ve Anadolu'daki savaşçı erkek heykelciklerin benzerlikleri ilişkinin açığa çıkarılmasında çok önemlidir. Öte yandan Afyon Ahurhisar, Doğantepe, Boğazköy, Lazkiye savaşçı- tanrı pozisyonunda betimlenen heykelcik örnekleri de incelenerek gövde yapıları, hareketleri ve giysileriyle Ege Havzası'ndaki heykelciklere sınırlı benzedikleri görülmüştür. Ortak olan görüş savaşçı erkek heykelciklerinin hem Anadolu'da hem de Kuzey Suriye 'de görülmesidir. Levant Bölgesi'nde Minet El Beida'da bulunan heykelciklerde, Ugarit ve Byblos örneklerinde ve yukarı kısımda incelediğimiz Megiddo (Filistin) örneğindeki gibi birçok savaşçı- tanrı betimlemeli heykelciklerde de aynı duruş pozisyonuna rastlanmıştır¹⁰⁰⁷. Daha da önce değinildiği gibi Levant Bölgesi M.Ö. XVI./ XII. yüzyılda bu tip heykelciklerin yoğunlukla görüldüğü dönemdir. Kuzey Suriye yapılan bu çalışmalarda, son yıllarda Ege Havzası'nda elimize geçen Hitit eserleriyle ilişkinin –bulunan eserlerin- Hitit etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 35: Levant Bölgesi'nde Minet El Beida'da bulunan bir başka heykelcik¹⁰⁰⁸

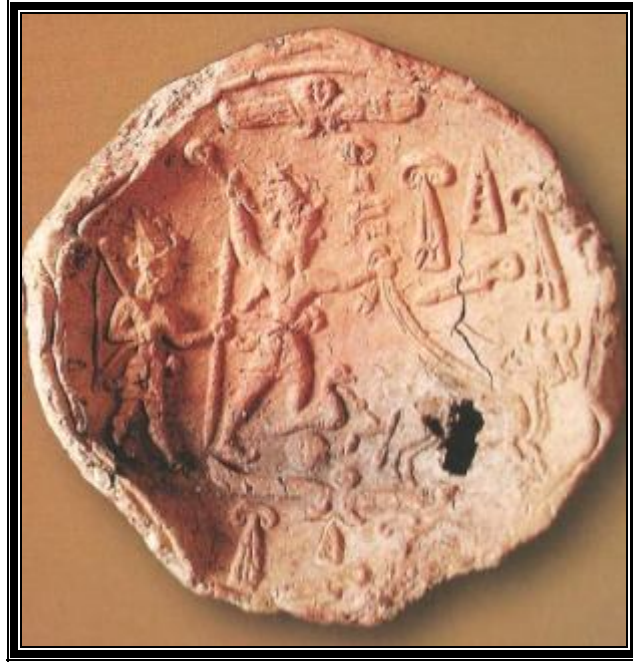
Hitit ve Ege Havzası'ndaki eserler arası bağ kurulduğunda ithalatın güzergâhı hakkında daha fazla kanıtla sahip olmaktayız. Kuzey Suriye'de birkaç eser dışında Hitit

¹⁰⁰⁶ Akdeniz 1999, 329.

¹⁰⁰⁷ Collon 1972, 134.

¹⁰⁰⁸ Collon 1972, Fig.1. No. 1.

heykelciği bulunmadığı için bulunan eserlerin Kuzey Suriye üzerinden ithal edilmediğini de düşünebiliriz. Bu öne sürülen görüş mantıklıdır ki Hitit Ülkesi'nde incelediğimiz heykelcikleri de düşünürsek bu fikir doğru bir yargı olarak kabul edilebilir. Ugarit yerleşiminin M.Ö. XIV. ve XIII. yüzyıllar arasında Hitit kontrolünde olması ve liman ticaretinde önemli bir bölge olması da dikkat çekici bir noktadır. Ayrıca Ugarit kentinde bulunan ve bizim savaşı- tanrı olarak ifade ettiğimiz erkek heykelciklerin tarihlerinde M.Ö. XIV./ XIII. yüzyıla verilmesi Hitit bağı ve ilişkisini kuvvetlendirmektedir. Ugarit'in önemli merkez olması, Ege ile ticari ilişkilerde önemli bir paya sahip olması akıllara başka soruları da getirmektedir. Ege Havzası'nda bulunmuş olan heykelcikler bu ticari liman aracılığıyla mı geldi? Yoksa bu eserler bu merkezlerden gelen sanatçıların yerli halka öğretmesi sonucu mu oluşturuldu? Bu soruların cevaplarını şimdilik yanıtlamak mümkün gözükmemektedir.

Resim 36: III. Murşili'ye ait kil mühür baskısı¹⁰⁰⁹

Sonuç olarak, Ege Havzası'nda bulunmuş olan heykelciklerin Hitit ile ilişkilendirilmesi gerektiğini düşünmekteyim. Burada bulunmuş heykelcikler Hitit sanat üslubunda görülen özellikleri taşıdıkları belli olmaktadır. Hitit heykelcik sanatında ki tipolojik çeşitlilik burada bulunan eserlerle bağdaşmaktadır. Ege Havzası'nda bulunan heykelciklerin benzerlerinin ÖnAsya'da özellikle Levant Bölgesi'nde M.Ö. XVI- XII. yüzyılda görülmesine

¹⁰⁰⁹ Tanju- İpek 2004, 88.

karşın Hitit Anadolu'sunda da benzer savaşçı tanrı- erkek heykelciklerinin az görülmesi tek taraflı düşünmemize imkân vermemektedir. Ege Havzası'nda bulunan heykelciklerdeki canlılığın Anadolu örneklerinde de izlenmesi ilişkiyi güçlendirmekte, Kuzey Suriye'de birkaç örnek dışında bu hareketliliğin görülmemesi de Ege ile olan bağları zayıflatmaktadır. Hitit sanatının, heykelleri stilistik gruplara göre ayırması, hem Ege Havzası'nda ele geçen eserleri tanımlamamıza yaramakta, hem de bölge ilişkilerinde önemli bilgiler edinmemize yarayacaktır.

V. C.2. EGE HAVZASI'NDA ELE GEÇİRİLEN HİTİT ETKİLİ YA DA KÖKENLİ DİĞER KÜÇÜK BULUNTULAR

Aşağıda incelenen eserler Hitit- Ege ilişkisinin ispatlanmasında önemli bir paya sahiptir. Bu eserler incelenirken en önemli buluntular ele alınmıştır. Ege Havzası'nda Ortadoğu etkili eserler dışında Anadolu etkili eserlerde bulunmaktadır. Bu eserler Orta Minos I- II'den Geç Helladik IIIC'ye kadar tarihlendirilmektedir¹⁰¹⁰.

V. C.2.a. Girit Phaistos'dan mühür baskısı: Kil üzerine basılmış mühür baskısında karşılıklı duran iki aslan betimlenmiştir (**Resim 37**). Damga mühür oval bir yapıdadır ve figürlerin çerçeve içinde olduğu baskıdan anlaşılmaktadır. Bu özelliği en basit mühürlerde bile görmekteyiz¹⁰¹¹. Aslanların yüzleri ise zıt yönlere bakmaktadır. Betimlenen aslanlar arasında yaprak motifi yer almaktadır.

Resim 37: Girit Phaistos'dan mühür baskısı¹⁰¹²

Damga mühür üzerinde betimlenen aslanlar anatomilerine uygun olarak verilmemişlerdir. Aslanların kuyrukları Hitit aslanlarında da gördüğümüz spiral kıvrımlıdır; ancak bu kıvrım tam oluşmamıştır. Betimlenen aslanların ağızları da Hitit özelliğinde gördüğümüz gibi açıktır; ancak; bu özellikler ile de bu figürlerin Hitit'e ait olduğunu söylememiz güç gözükmemektedir. Figürlerin her ikisinin de ön ayakları birbirlerinin arka ayaklarına basar şekilde betimlenmiştir. Hitit ile ilişkilendirilen bu mühür baskısına

¹⁰¹⁰ Akdeniz 2004, 22.

¹⁰¹¹ Koç 2006, 88.

¹⁰¹² Cline 1991, Plate XXIa.

Anadolu'dan örnek sayılabilecek mühür modeli Karahöyük'tedir¹⁰¹³. Orta Anadolu ile Ege Adaları arasında güçlü ticari ilişkilerin kurulmuştur. Karahöyük'te ele geçen kil mühürler, kil objeler, mühür baskıları Ege yerleşimleriyle, Tiryns, Nezero, Lindos'da bulunan bazı figürlerinde Hitit örneklerine benzediğininde bilmemiz iki bölge arasındaki ilişkinin kanıtlanmasını sağlamakta ve ilişkinin Büyük Menderes Havzası üzerinden ticaret yolu ile yapıldığı düşündürmektedir¹⁰¹⁴ ki bu da incelediğimiz eser hakkında yorum yapmamıza imkân vermektedir. Orta Anadolu'da damga mührün kullanıldığı ve incelediğimiz aslan betimlemelerin sıkça görüldüğünü düşünerek eseri Hitit ile bağdaştırabiliriz. Ancak eser ile Hitit ilişkisinin tam olarak var olduğunu söylememiz şimdilik söz konusu değildir.

V. C.2.b Girit Aghia Triadha'dan sfenks: Serpantin'den yapılan sfenks 13,5 cm. uzunluğundadır¹⁰¹⁵. Oturur pozisyonda ve kanatsız betimlenen sfenks aslan gövdeli olup, basık bir gövdeye sahiptir (**Resim 38**). Baş kısmı doğrudan gövdeye eklenmiş gibi gözükmektedir. Gövde ile baş arasında dendane motifler bulunmaktadır. Sırtın tam ortasında büyük yuvarlak bir çöküntü yer almaktadır ve bunun işlevi tartışma konusudur. Eserin ağırlık olduğu düşünülmektedir¹⁰¹⁶. Bu tür ağırlık olarak nitelendirilen esere Uluburun Batığı'nda da rastlanmıştır¹⁰¹⁷.

Resim 38: Girit Aghia Triadha'dan Sfenks¹⁰¹⁸

¹⁰¹³ Cline 1991, 133.

¹⁰¹⁴ Akdeniz 1999, 329.

¹⁰¹⁵ Demisch 1977, 66.

¹⁰¹⁶ Akdeniz 2004, 23.

¹⁰¹⁷ Pulak 2004, 88.

¹⁰¹⁸ Temür 2001, Lev. 38a.

Eserin Hitit kökenli mi yoksa Mezopotamya kökenli mi olduğu tam olarak belli değildir. Hitit Anadolu'sunda Boğazköy ve Alacahöyük'te de benzer sfenkslerin var olması eserin kökeni hakkında bilgi edinmemizi zorlaştırmaktadır. Girit'te erken dönem sfenks tasvirlerinde sfenkslerin ortak özelliği olarak figürlerin kanatsız, profilden, çömelmiş veya ayakta tasvir edildiği de bilinmektedir¹⁰¹⁹. Cline, eserin Hitit etkili olduğunu düşünmektedir.¹⁰²⁰

V. C.2.c. Mikenai'den geyik rhytonu: Metalden erkek geyik rhytonunun Mikenai'de, Geç Helladik I dönemine ait olduğu bilinmektedir¹⁰²¹ (**Resim 39**). Mikenai'de bulunan rhyton dışında bölgede henüz başka bir kap bulunmamıştır. İncelediğimiz dinsel içki kabı olarak nitelendirilen eserin sırtında içeceği doldurmaya yaradığı düşünülen oluk yer almaktadır. Anatomik ayrıntılar ise eser zarar gördüğünden yeterince belli olmamaktadır. Benzer metal içki kaplarına Mikenai'de rastlanmazken; Anadolu'da, özellikle Alacahöyük'te bol miktarda rastlanmaktadır¹⁰²². Hitit döneminde de geniş bir yere sahip olan geyik, aslan, boğa görünümündeki içki kapları ile Mikenai'deki geyik biçimli rhyton arasında kesin bir bağın kurulması şimdilik zor gözükmektedir. Anadolu'da da henüz M.Ö. II. bine ait, gümüştan yapılmış rhytonlara az rastlanması da ilginçtir¹⁰²³.

Daha önce de belirtildiği gibi Ege Havzası'nda ele geçirilen az sayıdaki Hitit benzeri eserlerin bölgedeki işlevi ve nasıl buralarda bulunduğu ile ilgili sorular halen akılları karıştırmaktadır. Ancak buralarda bulunan eserler aklımıza ilk olarak ticareti getirmektedir; çünkü bölgede incelediğimiz kab dışında henüz başka bir eser bulunmamıştır. Ticaret iki toplum arasında karşılıklı iletişimi sağlamaktadır ki günümüzde de bu böyle devam etmektedir. Bulunan tekil örneklerle; ticaret sayesinde etkileşimin olduğunu, iki yerleşim insanının birbirlerinden ve toplum özelliklerinden faydalandıklarını görmekteyiz. Bu faydalanma iki farklı biçimde olabilir ki bunlardan ilki bu eserlerin kopya yoluyla sağlandığı; ikincisiyse eserlerin diğer toplumdan temin edildiğidir¹⁰²⁴. Ancak ne şekilde olursa olsun iki durumda ticaretin ya da daha değişik bir anlatımla toplumlar arası etkileşiminin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen içki kabının Son Tunç Çağı'nda Alaşya'da da

¹⁰¹⁹ Temür 2001, 44.

¹⁰²⁰ Cline 1991, 133.

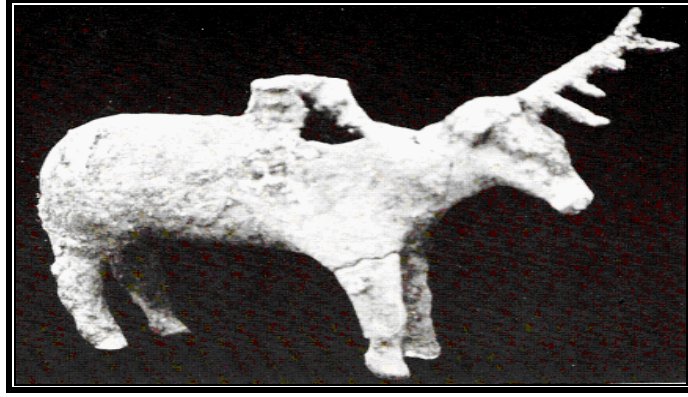
¹⁰²¹ Cline 1991, 134.

¹⁰²² Gülyaz 1993, 33; Koç 2006, 63–64.

¹⁰²³ Gülyaz 1993, 32.

¹⁰²⁴ Canby 1969, 141.

(Kıbrıs) benzer örneklerin görülmesi¹⁰²⁵, özellikle Son Tunç Çağı'nda Ege ile etkili ticaret ağının yoğun olduğunu bilmemiz de değinilen ticaret bağı ve bahsedilen savları kuvvetlendirmektedir. Mikenai'deki içki kabının Hitit ile bağı olduğunu tam olarak kanıtlanmasa da Hitit- Ege ilişkisinin var olduğunu bildiğimizden eseri Hitit ile bağdaştırabiliriz; ancak bu görüşün kesin değildir.

Resim 39: Mikenai'den ele geçirilmiş geyik rhytonu¹⁰²⁶

V. C.2.d. Mikenai'de bulunmuş bulla: Mikenai'de bulunan ve steatitten (sabun taşı) yapılmış bulla üzerindeki Luwi hiyeroglif yazılardan dolayı Hitit kökenli olabileceği düşünülmektedir¹⁰²⁷ (**Resim 40**). Ancak üzerindeki yazıların Anadolu dışında Kuzey Suriye bölgesinde de görülmesi eserin tam olarak nereye ait olduğunu anlamamızda bize fazla yardımcı olamamaktadır. Hiyeroglif yazılı mühürlerin Anadolu'da I. Arnuvanda dönemi ile başladığı da unutulmamalıdır¹⁰²⁸. Cline, eser üzerindeki Luwi hiyeroglif yazıların hem Batı Anadolu hem de Orta Anadolu Bölgesi'nde görülmesinden dolayı bullayı Hitit benzeri ürün olarak niteler¹⁰²⁹. Ancak eserin Hitit olduğuna dair kesin bir kanıt yoktur; çünkü bu tür mühürler Mikenai ile birlikte Thebai ve Perati liman kentlerinde; Girit, Rodos, Troia'da da ortaya çıkmıştır¹⁰³⁰.

¹⁰²⁵ Cline 1991, 134.

¹⁰²⁶ Cline 1991, Plate XXIIa.

¹⁰²⁷ Boardman 1966, 47; Erlenmeyer 1966, 49.

¹⁰²⁸ Neumann 2001, 47- 48.

¹⁰²⁹ Cline 1991, 136.

¹⁰³⁰ Neumann 2001, 48.

Resim 40: Mikenai'de bulunmuş bulla¹⁰³¹

V. C.2.e. Mikenai'den silindir mühür: Mikenai'de Geç Helladik IIB- IIIA1 döneminde, 47 numaralı çember mezarın içinde bulunduğu bilinmektedir¹⁰³². Mühür günümüzde Heraklion Müzesi'nde sergilenmektedir (**Resim 41**). Silindir mührün üzerinde hayvan başlı karışık yaratıklar betimlenmiştir ve bu betimlemelerin kökeni yoğun tartışma konusu olmuştur. Mikenai'deki mühür Hitit özellikleri yansıtmasının yanı sıra Alaşiya örneklerine benzemesi yönüyle de dikkat çekmektedir¹⁰³³. Ancak işlemeli etekleri, zayıf bacakları ve kafa yapısıyla Kıbrıs mühürlerinden ayrılmaktadırlar. Tıpkı incelediğimiz diğer örnekler gibi Mikenai'deki silindir mühür içinde Hitit eseri olduğunu söylememiz de pek mümkün değildir. Mührün silindir olması ve silindir mührün Anadolu coğrafyasında yoğun olarak kullanılması da konuya farklı yönle bakmamıza neden olacaktır¹⁰³⁴. Anadolu'da damga mührün silindir mühre göre yoğun kullanılması incelediğimiz mührün Hitit etkili fikrinin olması yanında Mikenai'a Akdeniz ticaret yoluyla gelmiş olabileceği fikrini de aklımıza getirmektedir¹⁰³⁵.

Resim 41: Mikenai'den silindir mühür¹⁰³⁶

¹⁰³¹ Cline 1991, Plate. XXIIIb.

¹⁰³² Cline 1991, 138.

¹⁰³³ Cline 1991, 138.

¹⁰³⁴ Koç 2006, 90.

¹⁰³⁵ Pulak 2004, 88.

¹⁰³⁶ Cline 1991, Plate XXVIIb.

V. C.2.f. **Rodos, Ialysos'dan bulla:** Serpantinden bir bulla Rhodos Ialysos'da Geç Helladik III dönemine ait olduğu düşünülmektedir¹⁰³⁷. Mühür üzerindeki işaretler hem Hitit mühürlerinde olan özellikleri göstermekte hem de Hititler'de bulunmayan birçok işareti göstermektedir (**Resim 42**). Benzer mühür örneklerine Alacahöyük'de, Boğazköy'de, Beycesultan'da ve Tarsus'ta rastlanmasının yanı sıra Kuzey Suriye kentlerinde de rastlanması eserin kökeni hakkında tartışma yaşamamıza neden olmaktadır. Ancak Cline, diğer eserler gibi bullanın da Orta Anadolu kökenli olduğunu söylemektedir¹⁰³⁸.

Resim 42: Rodos, Ialysos'dan bulla¹⁰³⁹

V. C.2.g. **Rodos, Ialysos'dan silindir mühür:** Rhodos, Ialysos'da bulunan silindir mühür üzerinde; sol tarafta bir hayvanın üzerine basmış ve başında fes benzeri bir şapka giymiş insan yer almakta, onun önünde sandalye veya tabure benzeri bir eşyaya oturmuş geyik başlı, insan vücutlu karışık bir yaratık betimlenmiştir (**Resim 43**). Mührün ortasında ise güneş kursuna benzer bir büyük ihtimalle dinsel bir anlamı olan cisim yer almaktadır. Sağ tarafta ise yine sandalyeye oturmuş insan vücutlu, boğa başlı karışık yaratık ve arkasında sol elini yukarı kaldırmış, sağ ayağı ilerde yürür pozisyonda betimlenmiş, serpuş şapkalı insan figürü resmedilmiştir. Mühür üzerinde Hitit etkisi ve Kuzey Suriye etkisi görülmektedir¹⁰⁴⁰. Mührde yer alan sağ taraftaki insan figürünün sivri serpuş şapkası Hitit özelliği yansıtmaktadır; ancak yüz hatları olarak aynı özelliği vermemektedir. Heykelciklerde de incelediğimiz gibi duruş pozisyonu Hitit heykelciklerinden farklıdır. Heykelciklerde sol ayak önde, sağ el dirsekten kıvrılmış yukarı kaldırılmışken; buradaki figürde sağ ayak ilerde, sol kol yukardadır. Bu durumu ile Hitit tipik duruşundan farklı bir yapı göze çarpmaktadır.

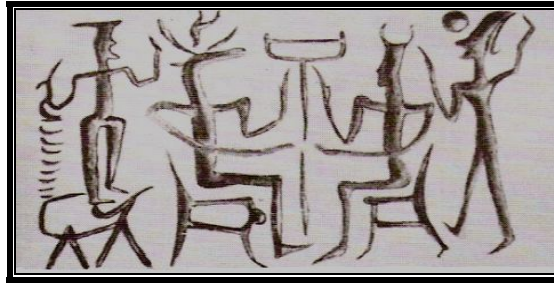
¹⁰³⁷ Cline 1991, 136.

¹⁰³⁸ Cline 1991, 136, Plate. XXIIIa.

¹⁰³⁹ Cline 1991, 136, Plate. XXIIIa.

¹⁰⁴⁰ Cline 1991, 136.

Aynı zamanda bu özelliğiyle Kuzey Suriye örneklerinden de farklı bir özellik sergilemektedir. Cline, bu mührün Hitit üretimi bir mühür olduğunu düşünmektedir¹⁰⁴¹.

Resim 43: Rodos, Ialysos'dan silindir mühür¹⁰⁴²

V. C.2.h. Tiryns'de bulunan silindir mühür: Tiryns'de bulunan silindir mühür hematit taşından yapılmıştır. Mühür üzerindeki betimlemelere bakacak olursak ortada Hitit mühürlerinde de sıkça gördüğümüz güneş kursu bulunmaktadır (**Resim 44**). Güneş kursu olarak adlandırılan ve kutsal anlamı olan simgenin altında cepheden resmedilen ve aynı cismi tutan iki kişi betimlenmiştir. Bu kişilerin başlarında ucu ponponlu ve tanrısallık simgesi olan boynuzlu şapkaları vardır. Bir diğer önemli ayrıntı da insan figürlerinin bıyıklı olmasıdır. Bıyık Hitit heykelciklerinde de görülen bir özellik olmaması yanın da Kuzey Suriye'de de görülmektedir. Mühür üzerinde bu betimlemeler dışında koç ve keçi betimlemeleri bulunmaktadır. Cline, mührde bölümlerin yer aldığını ve bu özelliğin Mitanni kültüründen geldiğini savunmakta; ayrıca eseri Kuzey Suriye'ye ait olduğunu belirtmektedir¹⁰⁴³.

Resim 44: Tiryns'de bulunan silindir mühür¹⁰⁴⁴

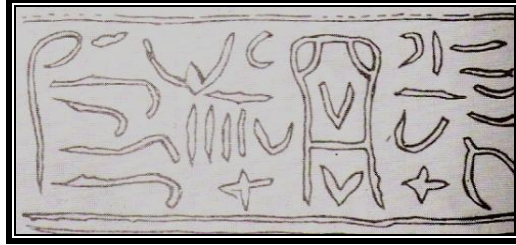
¹⁰⁴¹ Cline 1991, 136.

¹⁰⁴² Cline 1991, 136, Plate. XXIIIc.

¹⁰⁴³ Cline 1991, 137.

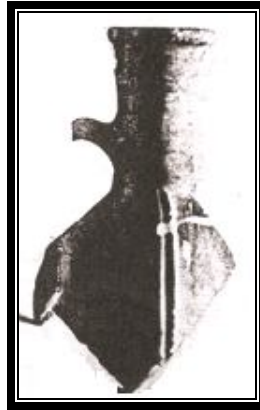
¹⁰⁴⁴ Cline 1991, Plate XXVb.

V. C.2.i. Delos'dan bulunan silindir mühür: Koyu siyah taştan yapılmış olan silindir mühür Delos Adası'nda Artemision'da (Artemis Tapınağı) bulunmuştur¹⁰⁴⁵. Mühür üzerindeki işaretlerin ne Linear A ve B işaretlerine ne de Hitit hiyeroglifine benzediği düşünülmektedir (**Çizim 10**). Eserin Son Tunç Çağı'na ya da Demir Çağı'nın başlarına ait olduğu tahmin edilmektedir.

Çizim 10: Delos'dan bulunan silindir mühür¹⁰⁴⁶

V. C.2.i. Miletos'da bulunan krater parçası: Eser Geç Helladik dönemine ait olup, yerel yapım bir krater a ait olduğu düşünülmektedir¹⁰⁴⁷ (**Resim 45**). Krater parçası kırık olmasına rağmen üzerinde yer alan resim, Hitit tanrı betimlemelerinde kullanılan boynuzlu külahlı (serpuş) hatırlatmaktadır¹⁰⁴⁸. Miletos'un daha önceki bölümlerde işlendiği gibi önemli bir seramik üretim merkezi olduğu ve Ege ile Hitit ilişkisini ortaya çıkardığına da değinilmiştir. Miletos'un bu önemli noktasının da vurgulanması krater parçası ile buluntu merkezinin ilişkisini açıklamaktadır.

Resim 45: Miletos'da bulunan krater parçası¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁵ Cline 1991, 137.

¹⁰⁴⁶ Cline 1991, Plate XXVc.

¹⁰⁴⁷ Cline 1991, 135.

¹⁰⁴⁸ Alparslan 2000, 56.

¹⁰⁴⁹ Cline 1991, 135, Plate XXIIc.

V. C.2.j. Miletos’da bulunan Orta Anadolu benzeri kılıçlar: Miletos’da Athena Tapınağı’nın güneybatısında bulunan Değirmentepe’nin güneybatı eteklerinde 11 adet kaya mezarı bulunmuştur. Bu mezarda ele geçirilen buluntular arasında yer alan üç tunç kılıç, Orta Anadolu tipi kılıçlara benzemesi yönüyle önemlidir¹⁰⁵⁰ (**Resim 46**). Kılıçların Hitit sanatı ile benzer yönünün olması Hitit’in Batı Anadolu seferlerini, Millawanda- Miletos eşitlemesini de aydınlatılabilir. Ayrıca, Miletos’da Hitit ile ilgili benzer eserin ortaya çıkması, Hitit- Ege ilişkisini kanıtlayan bir başka buluntudur. Geç Hellas IIIB- C dönemine, M.Ö. 1360/ 25- 1200/ 1190 yıllarına tarihlenen Miken buluntularıyla ele geçen kılıçlar Miletos’un ticari bir etkileşim içerisinde olduğunu da gösterir niteliktedir.

Resim 46: Miletos’da bulunan Orta Anadolu benzeri kılıçlar¹⁰⁵¹

V. C.2.k. Troia’da bulunmuş olan damga mühür: Troia’da VIIb tabakasında bulunan ve Hitit etkisi olduğu düşünülen bir diğer eserde Luwi hiyeroglifi ile yazılmış tunçtan damga mühürdür¹⁰⁵² (**Resim 47**). Çift taraflı tunç mühür, evli bir çifte aittir. Çapı yaklaşık 2 cm. olan tunç mühür M.Ö. XII. yüzyılın sonuna tarihlendirilmektedir¹⁰⁵³. Mührün iki tarafı da yazılıdır. Mühür üzerindeki yazılar Luwice yazılmış hiyerogliflerden oluşmaktadır¹⁰⁵⁴. Mühür, Hitit mühürlerinde gördüğümüz dairesel bir tasarıma sahiptir¹⁰⁵⁵. Bu özellik Hitit kraliyet mühürlerinde görülmektedir. İç dairede işaretler ve kısmen okunabilen bir adın yanı sıra, sol ortada da iki sütunlu, kroki gibi çizilmiş yazı alanı vardır. Dış halkadaki işaretler çivi yazısını hatırlatmakta, kraliyet mühürlerindeki öykülemeyi anımsatmaktadır¹⁰⁵⁶. Bilim

¹⁰⁵⁰ Erkanal 2004, 93.

¹⁰⁵¹ Sevin 2003, 151.

¹⁰⁵² Neumann 2001, 47.

¹⁰⁵³ Starke 2001, 34.

¹⁰⁵⁴ Brandau- Schickert- Jablonka 2004, 105.

¹⁰⁵⁵ Koç 2006, 88.

¹⁰⁵⁶ Koç 2006, 90.

çevresince bu mührün Troia'da yer alması değişik yorumlara neden olmuştur¹⁰⁵⁷. Zaten son dönemde yapılan arkeolojik çalışmalarla ve bu çalışmaların ortaya çıkardığı sonuçlarla Anadolu- Batı Anadolu kültürünü oluşturan ve gerçeği net olarak açığa çıkaracak sonuçlar alınmaktadır. Batı Anadolu kültürünün arkasında hangi kaynakların olduğu konusu bahsedilen yeni buluntularla ortaya çıkarılmıştır. Torbalı'nın Pancar Beldesi'ndeki stelin bacak kısmına ait parça, Metropolis'deki Hitit mührü gibi buluntular bu görüşün ne yönlü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu görüşler ile birlikte Troia'daki mühür ile Hitit ilişkisinin net olarak ortaya çıkması için bölgedeki çalışmaların bahsedilen yeni buluntuların daha da artması ve ilişkiyi ortaya çıkaracak yeni buluntuların elde edilmesi gerekmektedir. Buluntular sayesinde dönem içi ilişkiler açıklanacak ve konunun daha iyi anlaşılması sağlanacaktır.

Resim 47: Troia VIIIb'de bulunmuş olan damga mühür¹⁰⁵⁸

V. C.2.1. Metropolis'de bulunan damga mühür: Metropolis antik kenti kazılarında ele geçen ve Hitit çağdaşı olduğu düşünülen bir mühründen dolayı önemli bir yerleşim yeridir¹⁰⁵⁹. Mühür üzerindeki Luwi yazısı simgeleri mührün önemini artırmaktadır (**Resim 48**). Korfmann'ın, Troia'da bulduğu Luwi yazılı mühür ve Metropolis'de ele geçen mühür ile birlikte Batı Anadolu- Luwi ilişkisini -Batı Anadolu'da Luwi halkının önemli bir yere sahip olduğunu- anlamış olmaktadır. Akropolde yapılan kazılarda M.Ö. II. binyıl tabakalarına ait önemli buluntular elde edilmiştir¹⁰⁶⁰. Bu parçaların yerleşimin diğer kısımlarında değil de Akropolde bulunuyor olması burasının, M.Ö. II. binyıl Batı Anadolu coğrafyasında önemli bir merkez olduğunu kanıtlamaktadır. Eğer Torbalı Ovası güzergâhı M.Ö. II. binyılda da kullanıldıysa; buranın Hitit dönemi Arzawa kentlerinden Puranda'nın

¹⁰⁵⁷ Mührün Anadolu ile bağlantılı olduğunu ya da Batı Anadolu'ya ait olduğunu düşünmektedirler. Bkz. Korfmann 2001, 404.

¹⁰⁵⁸ Brandau- Schickert- Jablonka 2004, 105.

¹⁰⁵⁹ Schachner- Meriç 2000, 85; Işık 2007, 16.

¹⁰⁶⁰ Öz- Meriç 2002, 235.

kurduğu Bademgediği tepesi olduğuna dair araştırmalar devam etmektedir. Meriç, Metropolis’de önemli M.Ö. II. binyıl buluntularının ele geçmesi ile de bu görüşün kanıtlanabileceğini savunmaktadır¹⁰⁶¹. Bu görüşler, gelecekteki araştırmalar sonucu sabit noktalara dayandırılarak ispatlanırsa savunulan düşüncelerde geçerlilik kazanacaktır.

Resim 48: Metropolis’de bulunan damga mühür¹⁰⁶²

V. C.2.m. Perati’de bulunmuş damga mühür: Perati’de bulunan hematit taşından yapılmış mühür Geç Helladik IIIB/ C geçiş evresine ait olduğu düşünölmektedir¹⁰⁶³ (**Resim 49**). Mühür üzerinde tam anlaşılmayan; ancak Hitit ile ilişkilendirilen yazıtlar görölmektedir¹⁰⁶⁴. Kesin olmamakla birlikte Hitit ile Ege kültürlerinin ortak yansıması olarak kabul edilen bir mühür olduğu düşünölmektedir¹⁰⁶⁵.

Resim 49: Perati’de bulunmuş mühür¹⁰⁶⁶

¹⁰⁶¹ Öz- Meriç 2005, 141; Öz- Meriç 2006, 247.

¹⁰⁶² Schachner- Meriç 2000, 85- 102; Metropolis’de bulunan mühüre ait resmi tezimde kullanmam için kaynak olarak bana sağlayan Sayın Yrd.Doç.Dr. Serdar Aybek’e teşekkürlerimi sunarım.

¹⁰⁶³ Cline 1991, 139; Neumann 2001, 48.

¹⁰⁶⁴ Meriggi 1965, 5.

¹⁰⁶⁵ Meriggi 1965, 5- 6; Erlenmeyer 1966, 117.

¹⁰⁶⁶ Cline 1991, Plate XXXIb.

V. C.2.n. Thebes’de bulunan silindir mühür: Lapislazuli taşından yapılmıştır ve mühür üzerinde Hitit hiyeroglif yazıları bulunmaktadır. Mühür üzerinde resmedilen figürleri incelediğimizde Hitit özelliklerini görmekteyiz; ancak figürler üzerindeki bazı özelliklerde Kuzey Suriye etkisini yansıtmaktadır. Figürler Hitit sanat üslubunda da gördüğümüz gibi profilden verilmişlerdir (**Resim 50**). Sol tarafta uzun elbiseli, ponpon şapkalı ve elinde libasyon kabına (dinsel törenlerde kullanılan tören kabı) benzer bir kab tutan insan tasvir edilmiştir. Bu betimlemenin önünde Hitit insanını tasvir eden figür yer almaktadır. Sivri şapkalı, kısa etekli ve tipik Hitit yürüyüşünde betimlenen bu figür ayağının çıplak olması ile de Kuzey Suriye örneklerine benzemektedir. Sağ tarafta yer alan figürün üstünde ise Hitit Kral mühürlerinde de gördüğümüz güneş kursu betimlemesi yer almaktadır¹⁰⁶⁷. En sağdaki figür ise sivri şapkası ve duruşuyla Hitit savaşçılara benzemektedir. Cline, mührün M.Ö. XIV./ XIII. yüzyıllara ait olabileceğini ve bu dönemde Anadolu’da; Hititler’in önceden de bahsedildiği gibi silindir mührün yerine damga mührü daha yaygın kullandıklarını, aksine Kuzey Suriye’de Ugarit’de benzer Hitit hiyeroglif yazılı silindir mühür örneklerinin bulunduğu bahsetmektedir¹⁰⁶⁸.

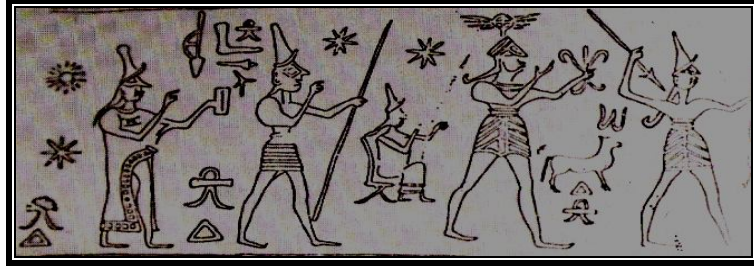
Mühüre verilen tarih ile Hitit- Ugarit ilişkisi değerlendirildiğinde konu ile ilgili farklı yorumlar yapma imkânı bulabiliriz. Ugarit bahsedilen dönemde Hitit himayesinde önemli bir liman merkezidir¹⁰⁶⁹. Ugarit hem Hitit hem de Mısır için önem teşkil etmektedir ve iki ülke arasında çekişmelere neden olmaktadır ki bu çekişme sanat gibi birçok konuda etkileşime de sebep olmaktadır. Ayrıca; M.Ö. II. binyılın ortalarından itibaren ticaret ve uluslararası diplomaside Yakın Doğu’yu da içine alan atılımları sonucu, Ugarit Bölgesi, gerek kara gerekse de deniz yolu ile Mısır’ı Hitit İmparatorluğu’na, Mezopotamya’yı da Miken Uygarlığı’na bağlayan geniş bir ticaret ağının merkezi konumuna gelmiştir¹⁰⁷⁰. İncelediğimiz mühürde değinilen konulardan dolayı Hitit- Ege bağlantılı olmasının yanında Kuzey Suriye özelliklerini de yansıması yönüyle dikkat çekmektedir. Ayrıca silindir mührün yapıldığı taşın da Afganistan kökenli bir taş olması ticareti aklımıza bir kez daha getirmektedir.

¹⁰⁶⁷ Koç 2006, 89.

¹⁰⁶⁸ Cline 1991, 139.

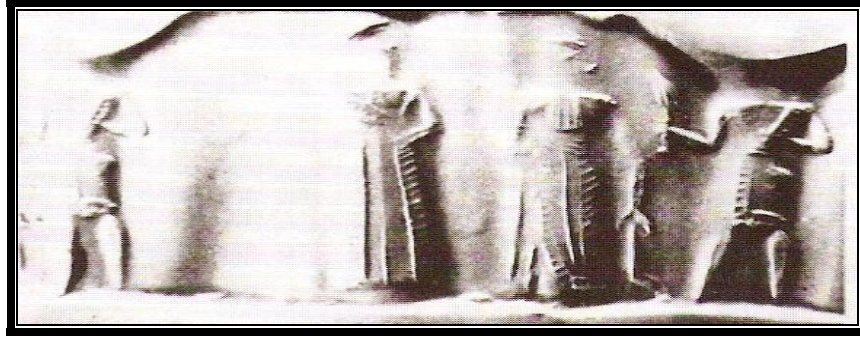
¹⁰⁶⁹ Korfmann 2001, 357; Ergin 2002, 70.

¹⁰⁷⁰ Ünal 2000, 189.

Resim 50: Thebes'de bulunan silindir mühür¹⁰⁷¹

V. C.2.o. Girit Adası'nda bulunmuş silindir mühür: Silindir mühür Girit'in batısında bulunmuştur (**Resim 51**). Girit'te bulunan mühür için kesin bir tarih verilmemektedir; ancak betimlemelerdeki figürlerin giysilerinden Mezopotamya etkili olabileceği düşünülmektedir¹⁰⁷².

Resim 51: Girit'in batısında bulunmuş silindir mühür¹⁰⁷³

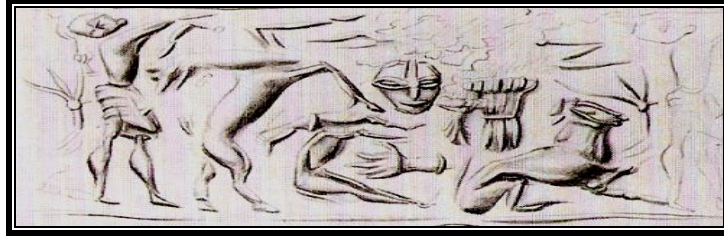
V. C.2.ö. Girit Adası'nda bulunmuş silindir mühür: Girit Adası'nda bulunan silindir mühür kireç taşından yapılmıştır (**Resim 52**). Mühür üzerindeki insan ve hayvan betimlemelerinden dolayı Kıbrıs mühürlerine benzetilmektedir¹⁰⁷⁴. Son Tunç Çağı'nda, Ege Dünyası ile Kıbrıs ticaret ağını aklımıza getirdiğimizde mühürün buluntu yeri ve ilişkisi hakkında fikir sahibi olabiliriz. Ancak bu ilişkiye dayanarak mühürün kökeni ve üretimi hakkında kesin yargıda bulunmamız da doğru olmayacaktır.

¹⁰⁷¹ Cline 1991, Plate XXVIIIa.

¹⁰⁷² Cline 1991, 137.

¹⁰⁷³ Cline 1991, Plate XXVa.

¹⁰⁷⁴ Cline 1991, 137.

Resim 52: Girit'te bulunmuş silindir mühür¹⁰⁷⁵

V. C.2.p. Girit Tyliossos'dan (Tyliossos) silindir mühür: Heraklion Müzesi'nde bulunan silindir mühür hematit taşından yapılmıştır¹⁰⁷⁶ (**Resim 53**). Ege Havzası'nda bulunan bu silindir mühür Hitit'ten çok Kuzey Suriye özelliklerini yansıttığı düşünülmektedir. Buna kanıt olarak da Alalah'daki benzer mühür örnekleri gösterilmektedir¹⁰⁷⁷. Alalah'ın M.Ö. 1325 yılında II. Murşili'nin hükümdarlığı döneminde Mitanni'ye son vermesiyle Hitit hâkimiyetine girmesi de mühür üzerinde Hitit etkisinin olabileceğini de akla getirmektedir¹⁰⁷⁸. Pulak, silindir mühürlerin Anadolu'dan çok Mezopotamya ve Suriye kökenli olduklarını ve Ege'ye hediye olarak gönderildiklerini söylemektedir¹⁰⁷⁹.

Resim 53: Girit Tyliossos'dan silindir mühür¹⁰⁸⁰

V. C.2.r. Girit Tyliossos'dan sfenks: Serpantinden yapılmış bu sfenks incelediğimiz Girit Aghia Triadha'daki örneğe benzemesi yönüyle önemlidir (**Resim 54**). Sfenksin sırtında iki tane delik vardır. Uluburun Batığı'nda ele geçirilen örneklerdeki gibi

¹⁰⁷⁵ Cline 1991, 138, Plate XXVIId.

¹⁰⁷⁶ Cline 1991, Plate XXVIIa.

¹⁰⁷⁷ Cline 1991, 138.

¹⁰⁷⁸ Gülyaz 1993, 14.

¹⁰⁷⁹ Pulak 2004, 88.

¹⁰⁸⁰ Cline 1991, Plate XXVIIa.

ağırlık olarak kullanıldıkları tahmin edilmektedir. Cline, eserin Girit Aghia Triadha'dakinin bir kopyası olduğunu düşünmektedir¹⁰⁸¹.

Resim 54: Girit Tylissos'dan sfenks¹⁰⁸²

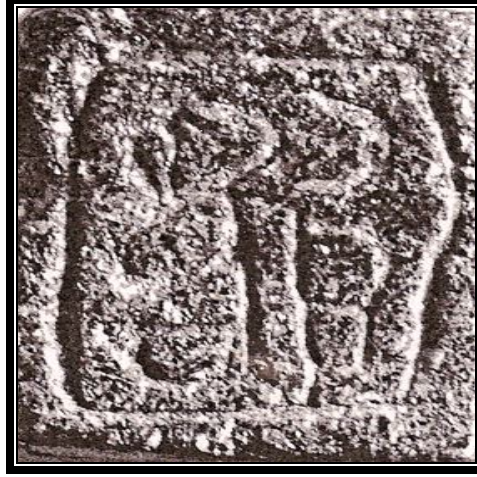
V. C.2.s. Ayasuluk tepesinde bulunan çizgi bezemeli mühür: M.Ö. II. bin izlerine ve Hitit bağlantısına rastladığımız bir başka yerleşimde Ayasuluk tepesidir. Ayasuluk'da 1990 yılından beri prehistorik kazılar devam etmektedir¹⁰⁸³. Ayasuluk'da 2000 yılında yapılan kazı çalışmaları sırasında bulunan koyu yeşil renkli taştan yapılmış dikdörtgen mühür üzerinde çizgi bezeme şeklinde işlenen ve nitelikleri belli olmayan iki baskı vardır **(Resim 55)**. Büyükkolancı, Ayasulukta bulunan mührün Batı Anadolu'ya has bir mühür olduğunu ve bu mührün Arzawa Krallığı'nın lokalizasyonuna katkı sağlayacağını söylemektedir¹⁰⁸⁴. Ayasuluk'da yapılan çalışmaların genişletilmesi yeni M.Ö. II. bin buluntularının artmasını sağlayacaktır. Böylece yerleşim yerinin önemi daha çok artacak, ele geçen buluntular ile de Hitit Ege'ye daha çok yaklaşacaktır.

¹⁰⁸¹ Cline 1991, 137.

¹⁰⁸² Cline 1991, Plate XXVIa.

¹⁰⁸³ Büyükkolancı 2007, 77.

¹⁰⁸⁴ Büyükkolancı 2002, 237- 238; Büyükkolancı 2005, 68.

Resim 55: Ayasuluk tepesinde bulunan çizgi bezemeli mühür¹⁰⁸⁵

Ege Havzası'nda incelediğimiz bu eserler dışında Hitit- Ege ilişkisini gösteren bu tür birçok eser daha vardır; ancak bu incelediğimiz eserler bölgede bulunan ve ilişkiyi açığa çıkaran en önemli buluntulardır. Bu örnekler dışında Girit- Knossos'dan mühürler¹⁰⁸⁶ ve sfenks başı¹⁰⁸⁷, Girit Siteia'dan mühür¹⁰⁸⁸ Ialysos'dan silindir mühür¹⁰⁸⁹ Girit- Phaistos'da¹⁰⁹⁰ damga mühür ve süs eşyaları¹⁰⁹¹ bulunmuştur. Her geçen gün yapılan çalışmalarla yeni buluntular artmaktadır. Afyon'da bulunan Luwi hiyeroglif yazıtlı bir stel bulunmuştur.¹⁰⁹²

Kısacası, Ege Havzası'nda ele geçen bu buluntular ve çalışmalar ile her geçen gün Hitit Anadolu ile Ege Dünyası arasındaki bağ kuvvetlenmektedir. Son yıllarda yapılan kazı çalışmaları sonucu elde edilen buluntular sayesinde Anadolu ile Ege bağını kuvvetlendiren sonuçlar alınmaktadır. Işık gibi, Darga gibi, bilim insanlarının görüşleri ve bu görüşlerini kanıtlayıcı buluntuların elde edilmesi sayesinde Anadolu ile Ege bağı daha çok netlik kazanacaktır.

¹⁰⁸⁵ Büyükkolancı 2005, 77, Res. 9.

¹⁰⁸⁶ Temür 2001, 43.

¹⁰⁸⁷ Cline 1991, 138, PlateXXVIb.

¹⁰⁸⁸ Temür 2001, 41- 42, Lev. 38d.

¹⁰⁸⁹ Akdeniz 2004, 22.

¹⁰⁹⁰ Alpaslan 2000, 56.

¹⁰⁹¹ Cline 1991, 139, Plate XXVIIIId.

¹⁰⁹² Everi 2004, 96.

VI. BÖLÜM: DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Batı Anadolu, Ege Adaları ve Kıta Yunanistan'da ele geçen Hitit etkili- kökenli eserler adlı tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Tezin genelinde Hitit- Ege ilişkisi anlatılmaya çalışılmıştır; bölümlerden Batı Anadolu siyasi tarihi adlı bölüm incelenen buluntuların bölgede ne amaçla ortaya çıktığına, kökeninin ne olabileceğine dair soruların cevaplanmasında faydalı olmuştur. Tezi hazırlarken, Hitit ile Ege arasındaki ilişki mimari, seramik ve küçük buluntulara dayandırılarak ortaya konmaya çalışılmış, yazılı belgelere dayanarak, siyasi yapı ve coğrafi bilgilere de önem verilerek konu bütünlüğü sağlanmıştır. Bu nedenle buluntular ışığında sonuca ulaşılmadan önce, genel olarak M.Ö. II. binde Batı Anadolu siyasi dengelere ve coğrafi özelliklerine kısaca değinilmiştir.

Tezin tüm bölümlerinde elimizdeki veriler doğrultusunda Hitit- Ege ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Hitit ile Ege arasındaki ilişkiyi açıklarken kesin sonuçlara ulaşmak eldeki verilerle şimdilik mümkün değildir. Bu bölümlerde özellikle de Batı Anadolu'nun M.Ö. II. bini ile ilgili metin yorumlarında varsayımlar öne çıkmaktadır. Hitit- Ege ilişkisinde bu nedenle, bizim getireceğimiz tarihsel rekonstrüksiyon (yeniden kurma), sadece bütün metinleri ve verileri değerlendirerek ulaştığımız sonuçlardan yola çıkarak hazırlamak olmalıdır. Dolayısıyla, incelediğimiz eserler, metinler sayesinde bu ilişkinin "Nasıl oldu?" sorusundan çok "Nasıl olmuş olabilir?" sorularına yanıt bulunarak anlatılmaya çalışılmıştır. Bu yöntem ile Hitit ile batı dünyasını arasında sebep- sonuç ilişkisi kurulmuştur ki böylelikle Hitit'in Ege Dünyası ile ilişkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırma eldeki veriler ışığında Hitit- Ege ilişkisini tüm ayrıntılarıyla açığa çıkarılmaya çalışılmaktadır. Ancak önceden de değinildiği gibi yeni yapılacak çalışmalar ve bu çalışmalarla elde edilecek yeni buluntular Ege'nin var olduğunu düşündüğümüz Hitit yönlü ilişkisini daha çok kuvvetlendirecek ve yeni sonuçlar çıkaracaktır.

Hitit- Ege ilişkisinin kökeninde insani ihtiyaçlar yatmaktadır. İnsani ihtiyaçların başında da Hitit İmparatorluğu'nun varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan maden kaynaklarına egemen olma gelmektedir. Son Tunç Çağı ihtiyaçların arttığı bir dönemdir ve Hitit'in varlığını sağlayabilmesi için bu dönemde daha çok kaynağa ihtiyacı vardır. İhtiyaç duyduğu kaynaklar Orta Anadolu dışında M.Ö. XIV. yy'da Doğu Akdeniz'deki Ugarit kentinde yer alması dışında Kıbrıs'ta da bulunmaktadır. Bu iki yerleşimle de ticari ilişkiler kuran Hitit kendi coğrafyasında bulunan Batı Anadolu bölgesi ile de ilişkiler kurmuştur ki bu

bölgede ilişkiler kurması diğer iki yerleşimden özellikle Kıbrıs'tan daha kolay olmalıdır. Hitit metinlerinde gördüğümüz Arzawa, Ahhiyawa seferlerinin kökeninde de görmüş olduğumuz gibi ekonomik talep yatmaktadır. Ayrıca Hitit- Ege ilişkisinin bir diğer önemli nedeni ise Hitit'in Ege Adaları ile yaptığı ticarettir. Ege Adaları ile yapılan ticaretin Orta Anadolu ile bağının Batı Anadolu'da bulunan doğal geçitler ile sağlanması da ilişkinin sebepleri arasında önemli bir paya sahiptir. Buradan yola çıkarak Hitit- Ege ilişkisinin de kaynağını anlayabiliriz.

Tezin konusu Ege Havzası'nın bütününe kapsadığından havza coğrafi anlamda öncelikli olarak incelenmiştir. Anadolu'nun batısı ile bu karanın karşısında yer alan Ege Adaları ile Kıta Yunanistan her yönden birbirleri ile bütünlük sergilemektedirler. Anadolu'nun batı kıyıları, Yunanistan'dakiler kadar olmamakla birlikte oldukça iyi korunmuş koy ve limanlara sahiptir. Batı Anadolu'daki sıra dağlar, birbirlerine paralel olarak kıydan içeriye doğru uzanmakta ve aralarında Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes, Büyük Menderes gibi büyük nehirlerin oluşturduğu vadiler yer almaktadır. Batı Anadolu'nun kuzeyinde Trakya kıyıları, Boğazlar ve Troia Bölgesi; güneyinde Rodos, Karpatos ve Girit, Kitera adalarıyla çevrelenmiş olan alanın içinde birçok ada daha vardır. Trakya ile Aiolis kıyıları arasında, Tasos (Taşoz), Samotrake (Semadirek), Imbroz (İmroz), Lemnos (Limni); bunların güneyinde Sporad'lar ve Anadolu'ya yakın bir yerde Lesbos (Midilli) yer almaktadır. Ege'nin batısında ise Kiklad Adaları bulunmaktadır.

Batı Anadolu Bölgesi'nde M.Ö. II. bin kültür tarihi coğrafyasına ışık tutacak bilgiler oldukça sınırlıdır. Batı Anadolu, Akdeniz ve Karadeniz, Yakınoğu ve Avrupa gibi değişik kültür bölgeleri arasındaki konumu dolayısıyla geçmişin her döneminde önemli bir bölgedir. Bu bölgenin doğudan ya da batıdan gelen kültürel etkilerin sadece basit bir geçiş alanı olduğunu söyleyemeyiz. Batı Anadolu'nun kendine ait bir kimliğinin olduğunu, arasında bulunduğu kültürel bölgeler gibi kendine has buluşlarının, özgün keşiflerinin olduğunu düşünmemiz gerekir. Bölge, zaman zaman kültürel etkilerin yayılımında bir süzgeç görevi görmüş; kendisinin kabullenmediği kültürel öğelerin diğer taraflara geçişine/yayılımına izin vermeyen bir engel olmuş olmalıdır. Dolayısı ile Batı Anadolu'yu sadece bir geçit olarak değil; ayrıca kültürlerin geliştiği bir beşik olarak da görmemiz gerekir.

Anadolu ve Ege arkeolojisinde önemli bir konumda olan Batı Anadolu bölgesi araştırmalarını üç ayrı bölgede ele almak mümkündür. Bu bölgeler Kuzeybatı Anadolu; İç

Batı Anadolu/ Gediz Nehri ve çevresi ve Güney Batı Anadolu/ Menderes Nehri ve çevresidir. Batı Anadolu, limanlarıyla, verimli vadileriyle, adalarıyla, kısaca tüm coğrafi ve jeolojik yapısıyla birçok ilişki ve bağlantıların ana noktasını oluşturmaktadır. Batı Anadolu, Ege Adaları'nın hem denizsel kültür olmaları hem de diğer bölgeler arası ulaşım olanaklarının kolay olması, tarihi dönemlerde ve özellikle Son Tunç Çağı'nda ekonominin gelişmesinde oldukça önemli bir rol üstlenmiştir.

Batı Anadolu ayrıca İzmir Körfezi gibi birçok koy ve yarımadasıyla, günümüzde olduğu gibi eski çağlarda da yoğun bir şekilde yerleşime sahne olmuştur. Körfez ve çevresi, bir taraftan Ege Adaları ve Kıta Yunanistan'a deniz yoluyla bağlanırken, Gediz Vadisi aracılığıyla da, Orta Anadolu içlerine kadar yoğun bir ilişki içindedir. Batı Anadolu'nun kıvrımlı coğrafyası nedeniyle kıyı bölgeleriyle iç kesimler arasındaki bağlantılar, doğu-batı istikameti boyunca uzanan nehir vadileriyle sağlanmaktadır. Batı Anadolu Bölgesi'nin en büyük nehir vadileri olan Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes erken dönemlerden itibaren Anadolu'nun iç kesimlerine ulaşımı sağlayan birer doğal yol olma özelliğine sahiptir. İç kesimlere doğru, Gediz Vadisi'nin güneyi ile Menderes Vadisi'nin kuzey kesiminde yer alan dağ sıraları kıyı ile iç kesimler arasında bir bariyer oluştururken kıyıya doğru, Kemalpaşa üzerinden sağlanan yol iç kesimlere kolay bir geçiş oluşturmaktadır. M.Ö. II. binde Orta Anadolu merkezli Hitit İmparatorluğu'na ait Karabel Kabartması'nın söz konusu bölgede yer alması da bu geçişin erken dönemlerde kullanıldığını göstermektedir. Bu durumda Batı Anadolu, bir yandan nehir vadileri aracılığıyla Anadolu'nun iç kesimleri ile diğer yandan Ege Denizi sayesinde diğer coğrafyalarla bağlantı kurabilmekteydi. Büyük Menderes Havzası da Hitit- Ege ilişkisinde önemli bir yere sahiptir. Büyük Menderes Havzası'nın başlangıç noktası Beycesultan'dır. Havza'nın aşağı kesiminde yer alan Miletos ticaretin karşı kıyıyla ilişkisini sağlamaktadır. Havza'nın yukarı kısmında Hitit, aşağı kısmında Miken etkisi görülmektedir. Miken etkisi havzanın doğusuna doğru azalmaktadır. Hitit benzeri eserlerin Arzawa, Miken etkili eserlerini de Ahhiyawa Ülkesi'nin lokalize edildiği coğrafyada görülmesi bu geçişlerin ve ilişkinin en büyük kanıtı olduğunu düşünmemize neden olmaktadır.

Batı Anadolu, konumu dolayısıyla önemli bir bölgedir. Jeopolitik konumuyla çağlar boyu çevre kültürler ile sürekli etkileşim içinde olmuştur. Ege, deniz ticaretindeki önemli rolü sayesinde, pek çok kültürün de beşiği olmuştur. Bu deniz ticareti Yunanistan ve Ege Adaları ile yoğun bir kültür alışverişi sağlamıştır. Ege Adaları ile Batı Anadolu

sahillerinin birbirine çok yakın olması sosyo- kültürel etkileşimin yoğun yaşanmasına en önemli neden olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelemesini yaptığımız eserlerinde bu etkileşim sonucu Anadolu'dan Ege'ye ulaştığını düşünmemiz de bu durum itibari ile gerçekçi gözükmektedir.

Batı Anadolu Bölgesi ve bir bütün olarak ele aldığımız Ege, coğrafi özellikleri itibariyle birbirine çok benzemektedir. Ancak Batı Anadolu'nun M.Ö. II. bin tarihi, uzun yıllar boyunca bilim insanları tarafından gerekli ilgiyi görmemiştir. Bunun nedeni olarak bölge üzerindeki Klasik Çağ dönemini gösterebiliriz. Ege Havzası'nda son yıllarda yapılan M.Ö. II. binyıl çalışmaları, bölge ile ilgili birçok yeni düşüncenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Önümüzdeki yıllarda gerçekleştirilecek çalışmalar ile Ege'nin M.Ö. II. binyıl tarihi yeni boyutlar kazanacaktır. Ege Havzası'nda yapılan bu yeni çalışmalar her geçen gün yeni açılımların oluşmasına kaynak sağlamaktadır. Torbalı İlçesi Pancar Beldesi'nde bulunmuş stel parçasını, İzmir Meryemana yakınlarındaki henüz yayımlanmamış Hitit anıtını örnek olarak gösterebiliriz. Ayrıca, 2002 yılında Kadıkalesi'nde bulunan Hitit üslubunda tunç heykelcik ile Bafa Gölü kıyısındaki kabartma da bölgenin diğer önemli buluntularıdır. Bulunan eserler ile Hitit'in varlığının, Batı Anadolu'da düşünülen daha çok hissedildiği anlaşılmaktadır. Kabartma ve diğer yeni buluntular ile Ege Havzası'nda Hitit ilişkisinin daha çok kanıtlanmasının yanı sıra, Kıta Yunanistan yönlü ilişkin bağının da zayıfladığı belli olmaktadır. Kıta Yunanistan yönlü ilişki ile kastedilen, M.Ö. II. bin dönemde Batı Anadolu coğrafyasında önce Minos daha sonra Miken etkisinin ağır bastığı düşüncesidir. Ege Havzası'nda bulunan Hitit kökenli eserler gibi başka güçlü kültürel yönü ağır basan buluntuların artması görüşlerin değişeceği anlamına gelmektedir. Belki de bu çalışmalardan ortaya çıkan en somut sonuç, siyasi, kültürel ilişkilerin yorumlanmasında tek doğrulu çözümlerin olmadığı, çelişkili olsa da değişik yorumların var olduğu çözümlerin olabileceğidir. Yukarıda bahsedilen siyasi oluşumlar, lokalizasyon sorunu Ege Havzası'nda bulunan eserlerdeki etkiyi araştırmak için yapılmıştır. Bu amaçla yapılan araştırmalar sonucu siyasi yapının mimarlığa, sanata etkisi incelenmek istenmiştir. Bu nedenle de Hitit siyasi yapısı, Batı Anadolu ve diğer dönem devletlerinin tarihi ele alınmıştır.

Bunlar gibi son yıllarda artan buluntular Hitit ve Ege Uygarlığı'nı birbirine bağlayacak ve etkileşimin var olandan daha da geniş bir boyutta olduğunu düşündürecektir. Yapılan çalışmada Hitit dönemine ait incelenen eserler şekilleri, işleme teknikleri, kültürel yayılımları ve gelişimleri, hangi düşünceyle yapıldığı ayrıntılı olarak sunulmuştur. Bu sayede

Hitit- Ege ilişkisi de anlaşılır bir boyut almıştır. Daha doğrusu anlaşılır boyut derken araştırmaların eskiye göre artması, Hitit'in Ege Havzası'ndaki durumu anlam kazanmaya ve bölgedeki karmaşık durumun da çözümlenmeye başlaması kastedilmiştir. Hitit, Ege Havzası'nda vassal ülkeler aracılığıyla batı ile iletişim sağlamaktadır. Karabel Kabartması, Akpınar Anıtı ile başlayan Hitit- Ege ilişkisi, son yıllarda ortaya çıkarılan yeni buluntularla, Hitit'in Ege Havzası'ndaki etkinlik alanı daha artmış ve Yunan kaynaklı hipotezler çürütülmeye başlamıştır. Doğu olarak nitelendirilen Hitit, Ege Havzası'nda batının etkisinde değil de kendi etkinliğiyle yer bulduğu ispatlanmaktadır.

Batı Anadolu, Ege Adaları ve Kıta Yunanistan'da bulunmuş Hitit etkili- kökenli eserleri konu alan tez çalışmasında; Hitit ile Ege ilişkisinde pozitif sonuçlara ulaşmak için Ege bir bütün olarak ele alınmış ve kültürler arasında ortak kronoloji kullanılmıştır. Buluntuların ele geçtiği merkezler tesadüfi değildir. Özellikle doğu-batı rotasında ve Ege Havzası'ndaki deniz ticaretini denetleyecek noktada bulunmaları son derece önemlidir. Samos ve Rodos Adaları'nda Hitit menşeli heykelciklerin ele geçmesi bu olayın en büyük kanıtıdır. Anadolu sahillerinde bir merkez olan Kadıkalesi'nde de benzer bir eserin ele geçmesi bu düşüncemizi desteklemektedir. Nitekim Kadıkalesi, II. Dünya Savaşı döneminde zirveye ulaşan stratejik konumu ile dikkat çekmektedir. Yani Kadıkalesi'nin bulunduğu alan değişik toplumlar tarafından yerleşim yeri olarak seçilmiştir. Kadıkalesi'nin üzerinde olduğu bölge deniz ticaretinde önemli bir stratejik öneme sahiptir. Bölge, hem diğer ticari liman merkezlerine hem de Ephesos kenti aracılığıyla ulaştığı Küçük Menderes Havzası yardımıyla Anadolu'nun içlerine ulaşabilmesi yönüyle önemlidir.

Batı Anadolu ve çevresinde doğrudan Hitit güdümünde bir yönetimden söz etmek mümkün olmasa da bu coğrafyada Hitit'in gücünün çeşitli biçimlerde hissedildiği bir gerçektir. M.Ö. II. binyılda, Orta ve Geç Tunç Çağı'nda var olan ve Hitit ile sıkı ilişkiler içerisinde olan, vassal olarak adlandırılan devletler Hitit- Ege ilişkisinin tam olarak ortaya çıkmasında en önemli kaynak olmuştur. Ahhiyawa, Arzawa ve Assuwa adlarıyla tarih sahnesinde kendini göstermiş olan bu devletler zamanın büyük gücü olan Hitit ile çeşitli sebeplerle ilişki içine girmişlerdir. Hitit- Ege ilişkileri metinlerden anlaşıldığı kadarıyla I./ II. Tuthaliya (M.Ö. 1450- 1420) döneminde başlamaktadır ve bu dönem M.Ö. XV. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. II. Murşili döneminde (M.Ö. 1343- 1310) Ege ile Hitit arasındaki gelişmeler daha da yoğun yaşanmıştır. Anlayacağımız kadarıyla Hitit, Ege ile her dönem siyasi ilişkilerde bulunmuştur.

Hitit, Son Tunç Çağı'nın en büyük siyasi güçlerinden birisidir. Güçlü siyasi yapılarıyla Hititler Orta Anadolu dışında Batı Anadolu ile de ilgilenmişlerdir; ancak asıl ilgi alanları Kuzey Suriye'dir. Bu noktada batı ile ilgilenmelerinde ki amaç bizim için önemlidir. Hititler'in batı ile ilgilenmelerindeki amaçlar çeşitli nedenlere bağlıdır. Bunlardan ilki Batı Anadolu'nun zengin maden kaynaklarına sahip olmasıdır. Hititler Orta Anadolu'da büyük güç olması ve batıdan gelebilecek tehlikeleri önlemek için Batı Anadolu'daki devletlerle siyasi mücadele içine girmiş olduğu düşüncesini de unutmamalıyız. Hitit'in batıya açılmasının asıl sebebi buradaki doğal limanlardır. İşte bu noktada savunduğumuz düşünceleri kanıtlamak için lokalizasyon sorununun tamamıyla çözmemiz gerekmiştir ki Batı Anadolu siyasi yapısını işlediğimiz bölümde lokalizasyon sorununa ayrıntısıyla incelenmiştir.

Assuwa, Ahhiyawa ve Arzawa Ülkeleri'nin lokalizasyon çalışmalarında Hitit metinlerinden yararlanılmıştır. Hititler'in yıllıkları sayesinde bölge devletlerinin lokalizasyonları yapılmaya çalışılmıştır. Assuwa adına ilk kez IV. Tuthaliya zamanında rastlandığı bilinmektedir. Assuwa da Arzawa Ülkesi gibi konfederasyon olduğu; ancak Arzawa kadar güçlü bir yapıya sahip olmadığı düşünülmektedir. Assuwa'nın, M.Ö. XIV. yüzyıldan sonra Wiluşa ismi ile anıldığı da bilinmektedir. Assuwa'nın yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte, ülke: Troia Bölgesine, Lydia'ya yani genel olarak Batı Anadolu Bölgesi'ne lokalize edilmektedir. Assuwa'nın, yapılan lokalizasyon çalışmaları sonucu Kuzeybatı Anadolu bölgesine yerleştirilmesi yaygın olarak kabul görmüştür.

Aynı dönemde Batı Anadolu'daki diğer bir siyasi güçte Ahhiyawa'dır. Ahhiyawa adıyla birlikte günümüzde Miletos ile eşleştirilen Millawanda'dan bahsedilmektedir. M.Ö. XIII. yüzyıla ait Hitit kaynakları Millawanda'nın Ahhiyawa Ülkesi'nin doğrudan yönetilen bir bölgesi olarak bahsetmektedir. Bugün Miletos olarak bilinen Millawanda, M.Ö. XVI. yüzyıldan itibaren önce Minos'a ait bir ticari merkez, M.Ö. 1400'lerden itibaren ise Miken yerleşim yeri olduğu düşünülmektedir. Millawanda ile Hitit ilişkisinin olduğunu da Miletos'da bulunan Hitit sur duvarından anlayabilmekteyiz. Bu duvar, Miken sur yapı sistemi ile Hitit sur yapı sistemi izlerini taşımaktadır; ancak bu görüş tam olarak kesinlik kazanmamıştır. Millawanda ile ilgili yapılan bu çalışmalar Ahhiyawa'nın yerinin saptanmasında da katkı sağlayacaktır. Ahhiyawa Ülkesi'nin yeriyle ilgili saptamalar yaparken Trakya'dan Akdeniz'e, Ege Adaları'na ve Kıta Yunanistan'a kadar değişik coğrafi bölgeler önerilmiştir. Ahhiyawa'nın Kıta Yunanistan kökenli bir güç olduğu ve Ege'nin sahil

kesimlerine lokalize edilmesi gerektiği bilim insanları tarafından en çok kabul gören bir görüş olmuştur.

Arzawa Ülkesi'nin lokalizasyonu için de çok sayıda araştırma yapılmıştır. Hititler Arzawa'nın Anadolu'nun batısındaki en güçlü devlet olmasını engelleyememişlerdir. Hititler M.Ö. XIV yüzyılda kendileri için büyük tehlike olan Kaşkalar ile ilgilenirken Arzawa, topraklarını I./II. Tuthaliya zamanında (M.Ö. 1450- 1420) Hititler'in Aşağı Ülke'sine kadar genişletmiştir. II. Murşili döneminde (M.Ö. 1343- 1310) de siyasi ilişkiler en büyük boyuta ulaşmıştır. Arzawa'nın yeri ile ilgili birçok farklı görüş vardır. Bu ülkenin yerine de Batı Anadolu'nun iç kesimleri uygun görülmüştür. Başkenti Apasas olduğu tahmin edilen Arzawa'nın lokalizasyonu için yaygın iki görüş vardır. Görüşlerden ilki: Aydın, Denizli, Uşak ve İzmir'in bir bölümünü içine alan coğrafya, ikinci görüş ise Antalya'nın kuzeyi ile Göller Bölgesi'dir. Buradan Arzawa ile Ahhiyawa ile ilgili mantıksal çerçevede bir sonuç çıkarabiliriz. Buda Ahhiyawa'nın denizsel bir güç, Arzawa'nın daha çok karasal bir devlet olduğudur.

M.Ö. II. bin lokalizasyon problemlerine değindiğimiz Ege Havzası'nda son yıllarda yapılmış olan çalışmalar özetlenmeye ve bunlardan çıkan bazı sonuçların yorumlanmasına çalışılmıştır. M.Ö. II. bin Batı Anadolu lokalizasyonuna ayrıntısıyla değindiğimiz III. bölümde de işlediğimiz gibi Anadolu'da lokalizasyonu tamamlanmamış bölge burasıdır. Ege Havzası'nda kazılmış M.Ö. II. bin yerleşim yerlerinin sayısının az olduğu göz önüne alınırsa Batı Anadolu'da yapılmış olan ve sayıca az olan kazı çalışmaları ile bölgenin kültür tarihi ile siyasi tarihi ilgili tüm sorunların çözümlenmesini beklemek yanlış olacaktır. Ege gibi birçok kültür bölgesinin arasında kalan ve dolayısıyla da kültürel ilişkilerin çok karmaşık olduğu bir yerde kesin sonuç alınması için araştırmaları sayı bakımından artmasının yanında kabul gören görüşlerin de benimsenmesi gerekmektedir. Batı Anadolu ilişkisinde yani Hitit- Ege ilişkisini açıklamaya çalışırken kesin sonuçlara ulaşmamamız imkânsızdır. Hitit metinlerinden elde ettiğimiz sonuçları, mantıksal çerçevede irdelemeli ve elimizdeki eserler ve metinler ışığında bir sonuca varmalıyız. Bu nedenle M.Ö. II. bin Ege'sinde yapmış olduğumuz çalışmalar, bölgenin kültür ve siyasi tarihini üzerindeki tartışmalara esas olacak ilk somut veriler olarak ele alınmalı, tez olarak sunduğumuz bazı sonuç ve yorumların da yeni araştırmalar ile değişebileceğini de unutmamalıyız.

M.Ö. II. bin Batı Anadolu lokalizasyonu, siyasi kimlikleri incelendikten sonra Hitit- Ege ilişkisindeki kültürel ilişkileri yansıtan eserleri incelenmiştir. Bu bölümde çeşitli görüşler etrafında incelenen eserler ile Hitit bağı kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Çevre siyasi yapılarının etkileri kültürel anlamda da birbirlerini yani diğer oluşumları etkilemektedir. Ege Havzası'nda bulunan eserlerde Hitit etkisi dışında Doğu Akdeniz, Suriye Filistin, Mısır etkilerini de görmemiz bunun en güzel ispatıdır. Ancak dönemi yansıtan Ege Havzası'nda ele geçirilen sanatsal örnekler sayı bakımından az olduğundan kökeni hakkında çok fazla da bilgi sahibi değiliz. Çoğunlukla Hitit üslubunu yansıtan bu eserler de kesin sonuçlara ulaşabilmek için bize referans olabilecek sabit noktaların artması gerekmekte olduğu bilinciyle konuya yaklaşmaktayız. Bu sabit noktalar tezde incelediğimiz buluntulardır.

Tezin buluntular kısmında Ege Havzası'nda bulunmuş 41 eser incelenmiştir. Bu incelenen eserler gruplara ayrılarak konunun anlaşılması sağlanmıştır. M.Ö. II. bindeki güç dengesi içinde Hitit, Ege ile direkt bir bağlantı kurmuştur. Tez çalışmasında, Ege Havzası'nda incelediğimiz eserlerin çoğunda, Hitit sanat üslubunun izlerini görmek mümkündür. Ayrıca buluntular sınıflandırılarak işlenmiş ve böylelikle incelenen eserler, diğer benzer coğrafyalarda bulunan eserlerle karşılaştırılmış, böylelikle ilişkinin ve eserlerin Ege Havzası'ndaki buluntu amacının ortaya çıkması sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu incelenen eserler dışında Ege Havzası'nda bulunmuş birçok eser, mimari yapıda Hitit ile bağının bulunması nedeniyle araştırma konusu olmuştur. Ege Havzası'nda bulunan Hitit etkili-kökenli eserlerin bölgede az sayıda bulunması çalışmamızda ki asıl sorunumuz olmuştur. Batı Anadolu'da bulunan eserlerin özellikle küçük buluntuların, sayı bakımından Kıta Yunanistan'da bulunanlardan az olması da araştırmada karşılaştığımız ilginç durumlardandır. Bu durum Hitit- Ege ilişkisinde çıkmaza girdiğimizi düşündürse de araştırmaların artması ile Batı Anadolu'da yeni buluntuların ortaya çıkması ilişkinin netleşmesini sağlamıştır. İncelenen eserler iki ana gruba ayrılmıştır. Mimari buluntular ve küçük buluntular olarak iki bölümde incelenmiştir.

Mimari grup olarak ilk olarak Ege Havzası'nda bulunmuş kaya kabartmalarına yer verilmiştir. Batı Anadolu Bölgesi'nde bulunan Hitit kaya kabartmaları Hitit- Ege ilişkisinin en önemli kaynakları durumundadır. Hititler'in Batı Anadolu'da varlıklarını kanıtlayan bu kabartmalar ilişkinin açıklanmasına yardımcı olmaktadır. Karabel Kabartması, Akpınar Anıtı, Suratkaya'da bulunan eserler ilişkinin ne boyutta olduğunu bize açıklamaktadır. Son zamanlarda bulunan Torbalı- Pancar'daki stel parçası ve Meryemana'da bulunduğu bilinen

Hitit kabartması da Hitit'in Ege Dünyası'nda bilinenden daha bir sıkı bir ilişki içinde olduğunu gösteren kanıtlardır.

Bununla birlikte Kıta Yunanistan'da Hitit dünyasıyla yakından bir bağı olan mimari yapıların görülmesi Hitit'i Ege'ye daha çok yaklaştırmaktadır. Mikenai, Tiryns, Pylos gibi Geç Miken yerleşimlerinde rastladığımız ve Hitit mimari icadı olarak bilinen poternlerin görülmesi, sur sistemlerinin benzerliği ilişkinin boyutlarını gözler önüne sermektedir. Ayrıca Kıta Yunanistan'da Mikenai'de görülen Aslanlı Kapı ile Boğazköy'deki Aslanlı Kapı'nın benzerlikleri de doğu ile Batının etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Orta Anadolu'daki dönemin büyük gücü Hitit ile Kıta Yunanistan'daki diğer bir başka güç olan Miken arasındaki kültürel anlamdaki benzerliklerin nedenin ve sonuçlarının araştırılması oldukça önemlidir. İki dönem gücü birbirleri ile siyasi anlamda diyalog içinde olduğundan mimari anlamda da etkilendiklerini görmekteyiz. Ancak Kıta Yunanistan'ın Hititlerden etkilendiklerini de tahmin etmek o kadar güç değildir. Anadolu'da özellikle Orta Anadolu'da Miken etkili eserlerin yok denecek kadar az olmasına rağmen Ege Havzası'nda görülen örnekler bunun en güzel kanıtıdır. Batı Anadolu'da Miletos, Troia, Kolophon, Ephesos, Müsgebi, Aphrodisias, Beycesultan, Iasos, Knidos, Pitane, Phokaia, Larissa, Panaztepe, Didyma, Smyrna, Anaia, Sardeis, Limantepe ve Erythrai gibi önemli Miken merkezleri bulunmaktadır. Akdeniz'de Kıbrıs, Girit, Rodos, Ugarit, Tarsus- Gözlükule, Kazanlı, Mersin Soli Höyük vb gibi, daha iç kesimlerde, Orta Anadolu'da da Maşathöyük, Düver, Franktın, Niğde ve Hattuş Miken buluntusu veren önemli merkezlerdir. Bu merkezlerin dağılımına bakıldığında ya deniz kıyısındaki liman yerleşimleri ya da ırmak vadilerindeki önemli yerleşimler olduğu anlaşılmaktadır. Batı Anadolu kıyılarındaki Miken kültürünü de düşündüğümüzde ilişkinin farklı boyutlara varabileceğini de unutmamalıyız. Buradaki M.Ö. II. bin kültürlerindeki Hitit varlığının yok denecek kadar az olması da ilginçtir. Bunun nedeni olarak araştırmalarda Miken yönünün ağır basmasını gösterebiliriz. Ancak son yıllarda ulaşılan sonuçlar doğunun yani Hitit'in etkisinin yadsınmayacak kadar geniş boyutlara ulaştığını göstermektedir ki buda doğu ile batının ilişki yönünü anlamamıza, yön vermemize yardımcı olmaktadır.

Mimari benzerliklere, etkileşime değinildikten sonra Hitit- Ege ilişkisinde ve tezin önemli bir bölümünü kapsayan heykelcik buluntuları kısmında doğu ile batıyı birleştirici eserler incelenmiştir. Ege Havzası'nda bulunmuş metal heykelciklerinde Hitit sanatsal üslubu dikkat çekmektedir. Bu önemli bağı dışında bölgede bulunan heykelcikler ile Suriye, Filistin,

Kıbrıs, Mısır'da bulunan örneklerinde benzerliği dikkat çekmektedir ki zaten bu tip heykelticilerin üretim yerinin Doğu Akdeniz olduğunu bilmekteyiz. Farklı coğrafyalarda birbirine benzer olan heykelticiler olayların ortaya netleşmesine yani ilişkinin açığa çıkarılmasında bize yardımcı olmaktadır.

Ege Havzası'nda incelediğimiz heykelticiler, tipolojik olarak incelemeleri sonucunda farklı tipler saptanmış ve bunlar duruşlarına göre gruplandırılmışlardır. İncelediğimiz gruba giren heykelticiler; sağ kolunu yukarı kaldırmış mızrak ya da ok atar pozisyonda (?), sol ayağı ileride yürür pozisyonda betimlenmişlerdir. Bu tip eserler bizim konumuz olan merkezlerin dışında asıl üretim merkezleri olarak Ön Asya'da ve özellikle Levant'da M.Ö. XVI. yüzyıl ile XII. yüzyıl arasında yerel etkilerle üretildiğini bilmekteyiz. Ege Havzası'nda bulunan heykelticiler Kıta Yunanistan'da; Tiryns, Nezero ve Mikenai'de, Ege Adaları'nda ise Samos'da Heraion'da, Rhodos Lindos yerleşiminde, Girit Patsos'da Hermes Kranaios Mağarası'nda ve Delos'da ve Batı Anadolu'da Kuşadası Kadıkalesi'nde ele geçirilmiştir. Ayrıca bu bölgeler dışında tipolojik olarak aynı gruba girmeyen; fakat dönem olarak Son Tunç Çağı'na tarihlenen Efes ve Troia'da bulunmuş olan heykelticiler de incelenmiştir.

Bu tip heykelticileri biz tanrı veya savaşçı heykelticiler olarak bilmekteyiz. Eserlerin ikonografik ve stilistik özellikleri incelenmiş, bunların kökenleri ve benzerleri ile olan ilişkileri araştırılmıştır. Ege Havzası'nda ele geçen heykelticileri sırasıyla verirken benzer örneklerle Dövlek, Mut ve Konya'da bulunan heykelticilerle karşılaştırılarak Hitit ile ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca sınıflama olarak Ege Havzası'ndaki heykelticilere az benzese de Boğazköy, Lazkiye, Doğantepe, Ahurhisar heykelticileri de incelenerek benzerlikleri karşılaştırılmıştır. Böylelikle Ege Havzası'nda ele geçen heykelticiler ile Orta Anadolu bağı kurulmaya çalışılmıştır. Heykelticiler her ne kadar Ege Havzası'nda az sayıda bulunmuş örnekler olsa da Orta Anadolu benzerleriyle aynı tipolojik özelliklere (duruşlarına göre) sahip olduklarından önemlidirler. Ege Havzası'nda bulunan heykelticilerin kökeninin araştırılması Hitit- Ege bağının ortaya çıkmasına yarar sağlamış, ayrıca diğer bahsedilen devletlerarası ilişkileri de anlamımıza, ilişkinin ne amaçlı ve nasıl gerçekleştiği hakkında bilgi edinmemize katkıda bulunmuştur.

Tipolojik olarak aynı gruba giren heykelticileri (duruşlarına göre) ilişkilendirmeye çalışırken yorumlar yapılmıştır. Yorumları yaparken ilişkiyi açıklamakta bize en büyük

desteği heykelcikler hakkında soracağımız sorular olmuştur. Anadolu'da ve Doğu Akdeniz'deki benzer örnekleri ile karşılaştırılarak yakın bağlar kurmak amacıyla tipolojik olarak sorguladığımız bu eserler, ilişkinin ne yönlü olduğunu ve heykelciklerin Ege Havzası'ndaki önemini anlamamıza faydalı olmuştur. Bu heykelciklerin Ege Havzası'nda bulunma amaçları nedir? Ne şekilde buralara gelmiştir? Sorduğumuz bu gibi sorular hem metnin akıcılığını arttırmış hem de savunduğumuz görüşün kanıtlanmasında yarar sağlamıştır. Buradan yola çıkarak bu heykelciklerin ticari bir ilişkinin sonucu incelediğimiz yerleşimlerde bulunduğu açıkça gözlemlenmektedir.

Dönem tarihi düşünöldüğünde yani Son Tunç Çağı ticareti denince ilk akla gelen bölge Doğu Akdeniz'dir. Nitekim Son Tunç Çağ, söz konusu bölgedeki ticaretin yoğun yaşandığı dönemdir. Doğu Akdeniz liman ticaretinin güçlü olduğu da bilindiğinden Ege Havzası'ndaki heykelcikler ile ilgili ilişkinin nasıl olduğu da şekillenmektedir. Ege Havzası'nda ele geçen heykelciklerin ticaret yolu ile mi geldiği ya da yerel kültürler tarafından etkileşim yönüyle mi yapıldığı halen çözümlenmemiştir. Ancak Tiryns, Nezero heykelciklerinin Kuzey Suriye örneklerine göre daha canlı ve estetik yapısının olması aklımıza yerel üretim olabilecekleri de getirmektedir. Adalarda bulunmuş olan heykelcikler de ticareti hatırlatmaktadır. Kadıkalesi'nde bulunan savaşçı heykelcik ise buluntu yerinin stratejik konumu düşünöldüğünde Hitit- Ege ilişkisini daha büyük boyutlara ulaşmaktadır. Ele geçirilen eserlerin Doğu Akdeniz'de M.Ö. XVI. yüzyıl ile M.Ö. XII. yüzyıl arasında yoğun olarak üretildiğini bilmekteyiz; ancak bu bölgelerde atölyelilerin ele geçirilmemesi heykelcikler hakkında güçlü bir yorum yapabilmemizi engellemektedir. Doğu Akdeniz kökenli incelemesini yaptığımız heykelcikler ile Ege Havzası'nda bulunanlar arasında yakından bir bağ olduğu kesindir. İncelemesini yaptığımız heykelciklerin Kıbrıs'da yoğun bir şekilde üretildiğini ve bu geleneğin Arkaik dönemde de devam ettiğini bilmemiz Doğu Akdeniz ilişkisini daha da kuvvetlendirmektedir. Böylelikle yapılan araştırmalar, ele geçirilen heykelcikler hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Ege ile Doğu Akdeniz ticareti sonucu birçok bilinmeyen konu da açığa çıkmaktadır. Miken dönemi incelemelerinde de gördüğümüz gibi Batı Anadolu, Ege Adaları ve Kıta Yunanistan ile Doğu Akdeniz kültürleri arasında eski dönemlerden itibaren ticari bir ilişki yaşanmıştır. İşte bu noktada ele geçirilen heykelcikler ile deniz ticaretinin bir ilişkisi olduğu düşünölmektedir. Yani, Ege Havzası'nda bulunan heykelciklerin, Doğu Akdeniz limanları aracılığıyla Batı Anadolu'ya, Ege Adaları'na ve Kıta Yunanistan'a deniz yoluyla geldiği bilim insanların son yıllarda kabul ettiği bir görüş olarak

karşımıza çıkmaktadır. Samos Adası'nda ve Kadikalesi'nde bulunan metal heykelcikler de bu görüşün doğruluğunu destekler niteliktedir.

Ayrıca, burada bulunmuş heykelcikler Hitit sanat üslubunda görülen özellikleri taşıdıkları da belli olmaktadır. Hitit heykelcik sanatında ki tipolojik çeşitlilik burada bulunan eserlerle bağdaşmaktadır. Ege Havzası'nda bulunan heykelciklerin benzerlerinin ÖnAsya'da özellikle Levant Bölgesi'nde M.Ö. XVI- XII. yüzyılda görülmesine karşın Hitit Anadolusunda da benzer savaşçı tanrı- erkek heykelciklerinin görülmesi tek taraflı düşünmemize imkân vermemektedir. Ege Havzası'nda bulunan heykelciklerdeki canlılığın Anadolu örneklerinde (Dövlük, Mut, Konya heykelciklerinde) de izlenmesi ilişkiyi güçlendirmektedir. Hitit sanatının, heykelleri stilistik gruplara göre ayırması, hem Ege Havzası'nda ele geçen eserleri tanımlamamıza yaramakta, hem de bölge ilişkilerinde önemli bilgiler edinmemize yarar sağlamıştır.

Heykelcikler dışında iki coğrafya arasında yani Hitit- Ege ilişkisinde incelenen diğer eser türü ise mühürler, bullalar, küçük sfenks heykelcikler, ağırlıklar gibi küçük eserlerdir. Bu eser türleri de incelendiğinde ilişkinin geniş bir coğrafi alanı kapsadığı anlaşılmaktadır. Hitit özellikleri gösteren mühürler yanında Doğu Akdeniz özelliğini de yansıtan mühürler, bullalar Ege Havzası'nda ele geçirilmiştir. Tıpkı heykelciklerde olduğu gibi incelediğimiz bu tip buluntularda da farklı kültürel özelliklerin olması ilk olarak aklımıza coğrafi etkileşimi getirmektedir ki bu etkileşimin nedeni ticaret olmalıdır. Ancak ticaretin ne şekilde, hangi boyutta olduğu bilmek şimdilik imkânsızdır. Ticaretin boyutlarını anlamak için M.Ö. II. bin liman ticareti hakkında daha geniş bilgilere ihtiyacımız olacaktır. Bu dönemdeki batıklar ticaretin yönü ve şekli hakkında oldukça iyi verileri bize ulaştırırsa da yeni yapılacak çalışmalarla Ege Dünyası coğrafyasında yapılmış olan ticaretteki bilinmeyenler ortaya çıkacaktır. Ticaretin Miken yönlü olduğu açık bir şekilde belli olmaktadır; ancak Hitit ile bağları konusu halen tartışma konusudur. Hitit'in bu pazarda üstlendiği rol ve ne boyutta olduğu tam olarak belli değildir. Hitit Kuzey Suriye'nin önemli liman kentlerinden olan Ugarit şehrini kontrol altına almasına rağmen asıl gücü kara gücüdür. Bu nedenle denizsel limanı olmasına rağmen Hitit ticaretinin kara yönlü olduğu açıkça bellidir. Miken ise ticareti deniz gücüyle yapmaktadır. İki ülkenin dönemin büyük gücü olduğunu düşünerek ve bu nedenlerden dolayı birbirleriyle iletişim içinde olduğunu tahmin etmek de zor olmayacaktır.

Ege Havzası'nda incelediğimiz eserler ile farklı coğrafyalar arasında ilkin ticaret ve ardından dolayısıyla kültürel ilişkiler düşünülebilir. Hitit ve Batı Anadolu ilişkisi düşünüldüğünde, Ege Denizi'nin karşısında bulunan eserlerde de Hitit etkisinin olduğunu düşünebiliriz. Sorun da asıl bu noktada kendini göstermektedir. Bulunan eserlerin ticaretle ilgisi olduğu kesin gibi gözükmektedir. Ancak bu eserlerin nasıl ve ne şekilde ithal edildikleri önemlidir. Ele geçen bu eserlerin kara ve deniz yoluyla mı yoksa sadece deniz ticaret yoluyla mı ilişkilendirilmek istendiği de tartışılmıştır. Dönem özellikleri ve ticari durumu düşünüldüğünde ve yukarıda da bahsedildiği gibi Doğu Akdeniz ticaret sistemi incelendiğinde; deniz liman ticareti daha ağır basmakta ve mantıklı gelmektedir. Ege Havzası'nda bulunan eserler hakkında daha çok sabit noktalara ulaşılması için araştırmaların sürmesi ve yeni hipotezlerin ortaya atılması gerekmektedir. Şunu da söylemeliyiz ki: Ege Havzası'nda bulunan eserler, Hitit ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır. Hititler Ege Havzası'nda hâkimiyetten çok vassal devletler aracılığıyla ilişkilerini devam ettirdiğini de bilmemiz ilişkinin ne şekilde olduğunu tahmin etmemize yaramaktadır. Anadolu'nun büyük gücü olan Hitit Devleti, burada yerel yönetimler aracılığıyla ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Çıkarlarının çakıştığı noktada ise güvenliğini sağlamak amacıyla siyasi ve askeri müdahalelerle Ege Havzası'nda varlığını hissettirmektedir. Araştırmalar devam etmesi ile birlikte Ege'nin M.Ö. II. bin dönemi ile ilgili batı bağlarının yanında doğu ilişkisi de kuvvetlenecek ve Hitit'in Ege Havzası'ndaki durumunun çok daha değişik boyutlarda olduğunu sağlayacaktır.

M.Ö. II binyıl süresince Hitit ile Ege Bölgesi arasındaki ilişkileri tam olarak ortaya koyabilmek için, Batı Anadolu'daki kazı, yüzey araştırmaları ve yayınların ileride artması ile mümkün olabilir. Bunun dışında Batı Anadolu'da yazılı belgelerin bulunması da Hitit- Ege ilişkisinin açığa çıkarılması açısından büyük anlam taşımaktadır. Karabel Anıtı'nın ortaya çıkarılmasıyla başlayan ve daha sonra Akpınar Anıtı, Suratkaya ve İzmir Torbalı'daki stel parçası ile gündeme taşınan Hitit- Ege ilişkisi; Kadıkalesi heykelciği ve Metropolis'de bulunan Hitit çağdaşı damga mühür ile daha ilginç bir boyut almıştır. Kadıkalesi'nde bulunan heykelcik ve Metropolis mührü Hitit İmparatorluğu'nun Ege ile yakından ilgilendiğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bulunan eserlerin buluntu yerlerini değerlendirecek olursak; Kadıkalesi'nin dönem ticaretinde stratejik bir konumda olması, Metropolis'in (Torbalı) de Batı Anadolu ile Orta Anadolu geçiş güzergâhı üzerinde olduğu düşünülmesi erlerin önemini arttırmaktadır. Bu gibi belgelerin (eserlerin) artarak ortaya çıkması iki bölge arasındaki organik bağları ve ilişkinin boyutlarını daha anlaşılır kılacaktır. Bununla birlikte

Ege Havzası olarak tanımladığımız, Batı Anadolu, Ege Adaları ve Kıta Yunanistan kıyıları konumu gereği çevre kültürlerin birbirleri ile olan ilişkilerinde önemli bir merkez konumundadır. Bölgede çeşitli merkezlerde ele geçen değişik kültürlere ait buluntular bunun en güzel göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Abbasoğlu 2000** H. Abbasoğlu, “Yunan ve Roma Sanatı”, *İ.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2000, 27- 32.
- Akurgal 1995** E. Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İzmir, 1995.
- 1998** *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1998.
- 2003** *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, 2003.
- Akdeniz 1999** E. Akdeniz, *Büyük Menderes Havzasının Demir Çağı Öncesi Kültürleri*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1999.
- 2004** “Kuşadası Kadıkalesi Kazısında Bulunan Bir Hitit Heykelciği”, *OLBA IX* (2004), 21-57.
- 2006** “A New Excavation in Western Anatolia: Kadıkalesi (Ancient Anaia)”, *OLBA XIII* (2006), 1–33.
- Alexiou 1991** *Minos Uygarlığı*, (Çev. E. T. Tulunay), İstanbul, 1991.
- Alok- Yalçın 2007** E. Alok- Ü. Yalçın, *Alacahöyük, Boğazkale*, İstanbul, 2007.
- Alp 1952** S. Alp, “Hitit Devletinin İç Bünyesi”, *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1952, 38- 45.
- 1961- 1962** “Amasya Civarında Zara Bucağında Bulunan Hitit Heykeli ile Diğer Hitit Eserleri”, *Anatolia VI*, 1962/ 1963, 191- 216.
- 1972** *Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürler*, TTKY, Ankara, 1972.
- 2001** *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara, 2001.

- Alparslan 2007** M. Alparslan, *II. Muvatalli Dönemi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Ana Bilim Dalı Hititoloji Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007.
- Alparslan 2000** M. Alparslan, *Hitit Metinlerine Göre M.Ö. İkinci Binyılda Hitit Ege Dünyası İlişkileri*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı Hitoloji Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2000.
- 2002** “Artukka: Assuwa Ülkesi ve Lokalizasyonu”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Anadolu AnAr XVI*, 23–34, İstanbul, 2002.
- 2006** *II. Murşili Dönemi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Ana Bilim Dalı Hititoloji Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2006.
- Alpman 1982** A. Alpman, “Huriler”, *Tarih Araştırmaları XIV/25*, Ankara, 1982, 283-313.
- Astour 1965** M. C. Astour, “New Evidence on the Last Days of Ugarit”, *AJA, LXIX*, 253–258.
- Atalay 1998** İ. Atalay, *Genel Fiziki Coğrafya*, İzmir, 1998.
- 2002** *Coğrafya Atlası*, İstanbul, 2002.
- Atasoy 2004** E. Atasoy, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, Bursa, 2004.
- Avcı 2005** M. Avcı, “Çeşitlilik ve Endemizm Açısından Türkiye’nin Bitki Örtüsü”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı: 13, İstanbul, 2005, 27–55.

- Avcı 2005** S. Avcı, “Türkiye’de Termik Santraller ve Çevresel Etkileri”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı: 13, İstanbul, 2005, 1–26.
- Aydal 1987** S. Aydal, “Karaman Müzesinde Bulunan Hitit Heykelciği”, *Karaman Müzesi Yıllığı II/ 5* (1987), 15- 17.
- Bahar- Koçak 2002** H. Bahar- Ö. Koçak, “Erken Dönemlerde Konya- Karaman Bölgesi Yerleşmeleri I: (Ilgın, Kadıhanı, Doğanhisar ve Sarayönü Kesimi)”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, AnAr XVI*, İstanbul, 2002, 35–42.
- Barnett 1969** R. D. Barnett, “The Sea Peoples”, *CAH II/1*, 1969, 359–371.
- Bean 2001** G. E. Bean, *Eski Çağda Ege Bölgesi*, (Çev. İ. Delemen), İstanbul, 2001.
- Becks 2001** R. Becks, “Yüksek Troia Kültürü: Troia VI/ VIIa”, (Çev. S.B. Gün), *Troia, Düş ve Gerçek*, İstanbul, 2001, 84–93.
- Beykan 1997** M. Beykan, “Potern”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt3, İstanbul, 1997, 1508.
- Bilgi 2004** Ö. Bilgi, *Anatolia, Cradle of Castings: Anadolu Döküm Beşiği*, İstanbul, 2004.
- Bin Tanrılı Halk 2002** *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, Bin Tanrılı Halk*, Stuttgart, 2002.
- Bittel 1939- 1941** K. Bittel, “Die Reliefs am Karabel Bei Nif (Kemal Paşa)”, *AFO XIII*, 181- 193.
- 1976** *Die Hethiter*, München, 1976.
- Boardman 1966** J. Boardman, “Hittite and Related Hieroglyphic Seals from Greece”, *Kadmos V*, 1966, 47- 48.

- Boysal 1964** Y.Boysal, “Milli Eğitim Bakanlığı Müskebi Kazısı 1963 Yılı Kısa Raporu,” *TAD* 13/2, 1964.
- 1967** “Karya Bölgesinde Yeni Arastirmalar/New Excavations in Caria,” *Anadolu* 11, 1967.
- Brandau 2003** B Brandau.-H. Schickert, *Hititler, Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, (Çev. N. Mertoğlu), Ankara, 2003.
- 2004** B. Brandau, H. – Schickert, P. Jablonka, *Resimlerle Troya*, Ankara, 2004.
- Bryce 1974** T. R. Bryce, “Some Geographical and Political Aspects of Mursilis Arzawan Campaign”, *AnSt XXIV- 1974*, 103–116.
- 1986** “Madduwatta and the Hittite Policy in Western Anatolia”, *Historia* XXXV: 1- 12.
- 1989** “The Nature of Mycenaean Involvement in Western Anatolia”, *Historia* 38, 1989, 1–21.
- 1992** “Lukka Revisited”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 51, No. 2, (1992), 121- 130.
- 1998** *The Kingdom of the Hittites*, Oxford, 1998.
- 2003** *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, (Çev. M. Günay), Ankara, 2003.
- Büyükkolancı 1998** M. Büyükkolancı, “Apasa, Eski Efes ve Ayasuluk”, *Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu*, 4–6 Eylül 1997, İzmir 1998, 35–39.
- 2002** “St. Jean Anıtı ve Ayasuluk Tepesi 2000 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları” *12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 2002, 237–240.

- 2005** “Eski Efes- Ayasuluk Tepesi”, *Ramazan Özgan’a Armağan*, 2005, İstanbul, 65- 79.
- Büyükkolancı 2007** P. Büyükkolancı, “Ayasuluk Tepesi 2005 Yılı Kazısı”, *15.Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, (24- 26 Nisan Alanya), Ankara, 2007, 75- 82.
- Cabbar- Ekşinozluğil 2006** R. Cabbar- A. Ekşinozluğil, ‘‘Hititler’’, *Focus Dergisi Anadolu Uygarlıkları Dizisi 1, sayı:2, İstanbul, 2006*, 1- 23.
- Canby 1969** J. V. Canby, “Some Hittite Figurines in the Aegean”, *Hesperia* 38 (1969), 141- 149.
- Cline 1991** E. H. Cline, “Hittite Objects in The Bronze Age Aegean”, *AnSt XLI (1991)*, 133- 143.
- 1996** “Assuwa and the Achaeans The Mycenaean Sword at Hattusas ans it’s Possible Implications”, *Journal of the British Scholl of Athens* VXXVI, 137- 151.
- Collon 1972** D. Collon, “The Smiting God”, *Levant IV (1972)*, 111- 134.
- Çapar 1981** Ö. Çapar, “Suppiluliuma”, *Türk Ansiklopedisi*, XXX, Ankara, 1981, 314–315.
- 1982** “M.Ö. II. Binyıl’da Anadolu”, *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVI, Ankara, 1982, 376- 385.
- 1983** “Ahhiyawa Sorunu”, *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV, 1983, Ankara, 1983, 387–413.

- 1991** “Girit ve Myken Kùltür ve Uygarlıkları”, *Tarih/Eskiçağ Tarihi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakùltesi Dergisi, sayı:8*, Eskişehir,1991, 143–159.
- Çevik 2001** Ö.Çevik, “Prehistorik Çağlarda Kuşadası ve Çevresi”, *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23–26 Şubat 2000)*, 71–79.
- Çığ 2002** M. İ. Çığ, *Hititler ve Hattuşa: İştar’ın Kaleminden*, İstanbul, 2002.
- Darga 1992** A.M. Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul, 1992.
- Darkot 1988** B. Darkot, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul, 1988.
- Demisch 1977** H. Demisch, *Die Sphinx, Geschichte Ihrer Darstellung von den Anfängen bis zur Gegenwart*, (Urachhaus), 1977.
- Dickinson 1999** O. Dickinson, *The Aegean Bronze Age*, Cambridge, 1999.
- Dinçol 1982** A. Dinçol, “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, 1. Cilt, İstanbul, 1982, 17- 120.
- 1997** “Hitit Sanatı ve Mimarlığı”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt2, İstanbul, 1997, 792- 795.
- 1997** “Hatti/ Proto- Hatti Mimarlığı ve Sanatı”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, 1997, 769- 770.
- 2004** “Hititler”, *ArkeoAtlas*, sayı:3, İstanbul, (2004), 23–31.
- 2006** “Hititler, Doğu ile Batı Buluşma Noktasındaki Uygarlık”, *National Geographic Türkiye Dergisi, Ocak, 2006*, 62–91.
- Doğaner 2001** S. Doğaner, *Türkiye Turizm Coğrafyası*, İstanbul, 2001.

- Duran 2003** Y. Duran, *Hitit Dönemi Anadolu Coğrafyasının İncelemelerinde Yeni Bir Yaklaşım*, Ankara, 2003.
- Efe 2003** T. Efe, “Batı Anadolu, Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı”, *ArkeoAtlas 2*, İstanbul, (2003), 94- 129.
- Eğilmez 2005** M. Eğilmez, *Hitit Ekonomisi*, İstanbul, 2005.
- Ekiz 1996** H. H. Ekiz, *M.Ö. 2. Bin Hitit Dönemi Madeni İnsan Figürinleri*, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Protohistorya ve ÖnAsya Arkeoloji Bilim Dalı,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996.
- Emre 2002** K. Emre, “Kaya Kabartmaları, Steller, Ortostatlar”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, İstanbul, 2002, 487–492.
- 2004** “Hitit Sanatı”, *ArkeoAtlas*, sayı:3, İstanbul, (2004), 50.
- Ercan- Gür 2006** N. Ercan- E. Gür, *Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri*, Ankara, 2006.
- Erdem 2002** A.Ü. Erdem, *Geç Tunç Çağın'da Doğu Akdeniz Ticaret Yolları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2002.
- Ergin 2002** G. Ergin, *Mikenlerde Ekonomik Yapı ve Ticaret*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2002.
- Erkanal 2004** H. Erkanal, “Anadolu Miken İlişkileri”, *ArkeoAtlas Dergisi*, sayı:3, İstanbul,(2004), 90- 93.
- Erlenmeyer 1966** H. Erlenmeyer, “Über ein Schriftsiegel aus einem Kammergrab in Mykene”, *Kadmos V*, 1966, 49- 57.
- 1966** “Hieroglyphisch- Hethitisch und aegaeische Schriftsiegel”, *Kadmos V*, 1966, 118- 120.

- Ertem 1973** H. Ertem, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, Ankara, 1973.
- 1974** *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, TTKY 7/65, Ankara, 1974.
- Erzen 1976** A. Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", *Belleten XL*, 1976, 93–115.
- Estin- Laporte 2002** C. Estin- H. Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, (Çev. Musa Eran), Ankara, 2002.
- Everi 2004** N. Everi, "Muhibbe Darga ile Gönül Sohbeti", *Anatolia by Tourist Guides of Turkey Crossroads*, İstanbul, 2004, 90- 97.
- Forrer 1924** O. Forrer, "Vorhomerische Griechen in den Keilschrifttexten von Boghazköi", *MDOG*, 63, 1924, 1–22.
- French 1969** D. H. French, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II, The Balıkesir- Akhisar- Manisa Areas", *AnSt* 29, 1969, 41.vd.
- Furumark 1972** A. Furumark, *Mycenaen Pottery II Chorology*, 1972.
- Girginer 2006** Ö. Girginer, "Çukurova ve Batı Anadolu'ya Genel Bir Bakış", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cilt 15, Sayı:3,(Arkeoloji Özel Sayısı)*, Adana, 2006, 102- 115.
- Götze 1968** A. Goetze, *Madduwattaš, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt*, 1968.
- 1993** "Şuppiluliuma'dan Muvattalli'nin Mısır Savaşına Kadar Anadolu I", (Çev. A.Süel), *Belleten LVII*, Ankara, 1993 32- 44.
- Gurney 2001** O. R.Gurney, *Hititler*, (Çev. P. Arpaçay), Ankara, 2001.

- Gülyaz 1993** M. E. Gülyaz, *Anadolu'da M.Ö. II. binde Hayvan Biçimli Libasyon Kapları*, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1993.
- Günbattı 2004** C. Günbattı, "Anadolu'nun Politik Manzarası", *ArkeoAtlas*, sayı:3, İstanbul, (2004), 18–19.
- Güney 2000** E. Güney, *Antik Çağ Türkiye Coğrafya Bölgeleri*, İstanbul, 2000.
- Gürsel 2002** N.Gürsel, "Şehzadeler Kenti: Manisa", *Atlas*, Ekim İstanbul, (2002), 131- 138.
- Güterbock 1983** H.G. Güterbock, "The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered", *AJA* 87, 1983: 133–138.
- 1990** "Wer war Tawagalawa", *Orientalia* 59, 157- 165.
- Hanfmann 1962** G.M. A. Hanfmann, "A 'Hittite' Priest from Ephesus", *AJA* 66 (1962), 1–4.
- Harmankaya 2002** S. Harmankaya, "Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *TASK Vakfı Yayınları*, Cilt ISBN 975–6637, İstanbul, 2002, 7–41.
- Hawkins 1998** J. D. Hawkins, "Tarkasnawa King of Mira, 'Tarkondemos', Boğazköy Sealing and Karabel", *AnSt* 48 (1998), 1–31.
- Heltzer 1978** M. Heltzer, *Good Prices and the Organization, of Trade in Ugarit*, Wiesbaden, 1978.
- Higgins 1997** R. Higgins, *Minoan and Mycenaean Art*, Londra 1997.
- Hoffmann 1984** J. Hoffmann, "Einge Überlegungen zum Verfasser Madduwatta-Textes", *Orientalia* 53/ 1, (1984), 34- 51.
- Işık 2007** F. Işık, "Kültür Tarih- Patara Kuruldu", *Mimarlar Odası Antalya Şubesi Alanya Temsilciliği Dergisi*, sayı:5, Antalya, 2007,15- 18.

- İlaslı 1993** A. İlaslı, “A Hittite statue Found in the Area of Ahurhisar”, *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet f. Ankara*, 1993, 301- 308.
- 1993** “Ahurhisar Yöresinde Bulunan Hitit Heykeli”, *Beldemiz*, Yıl: 9, Sayı: 31, (Nisan/Mayıs 1993), Afyon, 1993, 35- 37.
- İl İl Büyük Türkiye Ansiklopedisi**, Ege Bölgesi, Cilt:1, İstanbul, 1993.
- İnan 1992** A. İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Ankara, 1992.
- Karagöz 2005** Ş. Karagöz, *Eski Çağlarda Depremler*, İstanbul, 2005.
- KBo** *Keilschrifttexte aus Boğhazköi*, Leipzig, Berlin, 1954.
- Karauğuz 2000** G. Karauğuz, *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında M.Ö. II. Binde Orta Anadolu'nun Güney Kesimi*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2000.
- 2002** *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Konya, 2002.
- Kelder 2005** J. Kelder, “The Chariots of Ahhiyawa”, *DACIA XLVII*, 2005, 151–160.
- Kıcımın 2003** Ö.Kıcımın, *Anadolu Tunç ve Demir Çağlarında Hitit ve Urartu Uygarlıkları İktidarlarının Mimarlığa Etkileri*, G. Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003.
- Klengel 1995** H. Klengel, “Historischer Kommentar zum Sausgamuwa- Vertrag”, *Fs. Ten Cate*, (1999), 159- 172
- 1999** *Geshichte des Hethitischen Reiches*, Leiden, 1999.

- 2002** “Hitit Tarihi”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, sayfa: 413–421, İstanbul, 2002.
- Knapp 1985** B. Knapp, *Ege ve Doğu Akdeniz’de Üretim ve Ticaret: Genel Bir Bakış*, İzmir, 1985.
- Koç 2006** İ. Koç, *Hititler*, Ankara, 2006.
- Kozbe 1997** G. Kozbe, “Geç Hitit Sanatı ve Mimarlığı”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*’, Cilt1, İstanbul, 1997, 656–662.
- Korfmann 2001** M. Korfmann, “Troia M.Ö. 2. ve 3. Binyılda Ticaretin Kesişme Noktası”, (Çev. S.B. Gün), *Troia, Düş ve Gerçek*, İstanbul, 2001,355–372.
- 2001** “Yüksek Troia Kültürü (Troia VII ve VIIa) Bir Anadolu Kültürü”, (Çev. S.B. Gün), *Troia, Düş ve Gerçek*, İstanbul, 2001, 395–405.
- KUB** *Keissschrifturkunden aus Boghazköi*, Berlin, 1921.
- Kurt 1976** M. Kurt, *Tiryns Die Ergebnisse Der Ausgrabungen Desinstituts, Mainz/Rhein*, 1976.
- Latacz 2001** J. Latacz, “Batı’daki Büyük Komşu, Yunanlılar Troia Hakkında Ne Biliyorlardı?”, (Çev. S.B. Gün), *Troia, Düş ve Gerçek*, İstanbul, 2001, 54–57.
- 2002** “Vilusa (Vilios/Troia) Kuzey Batı Anadolu’da Hititler’e Bağlı Devletin Merkezi”, *Hititler 1000 Tanrılı Halk*, İstanbul, 2002, 478- 481.
- Lloyd 2003** S. Lloyd, *Türkiye’nin Tarihi*, Ankara, 2003.

- Macqueen 1968** J. G. Macqueen, "Geography and History in Western Asia Minor in the Second Millennium BC", *AnSt XVIII*, 169–185, 1968.
- 2001** *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Ankara, 2001.
- Mansel 1999** A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1999.
- Manning 1995** S.H. Wanning, *The Absolute Chronology of The Aegean Early Bronze Age*, Archaeology, Radiocarbon and History, Sheffield, 1995.
- Martino 2003** S. D. Martino, *Hititler*, Ankara, 2003.
- Mee 1978** C. Mee, "Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millenium B.C.", *AnSt* 28, 122–155, 1978.
- Mellaart 1962** J. Mellaart, "The Bronze Age Monuments of Eflatun Pınar and Fasıllar Near Beyşehir", *AnSt XII*, 1962, 111–117.
- 1986** "Some Reflections on the History and Geography of Western Anatolia in the Late Fourteenth and Thirteenth Centuries BC.", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, AnAr X*, İstanbul, 1986, 215- 231.
- Mellink 1983** M. J. Mellink, "The Hittites and the Aegean World Part 2. Archaeological Comments on Ahhiyawa-Achaians in Western Anatolia", *AJA* 87, 1983, 138–141.
- Meriç 1988** R. Meriç, "Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış", *Ege Coğrafya Dergisi*, sayı: 4, İzmir, 2000, 202- 213.
- 2003** *Metropolis Ana Tanrıça Kenti*, İstanbul, 2003.

- Meriggi 1965** P. Meriggi, “Das erste hieroglyphisch- hethitische Siegel aus Griechenland”, *Kadmos V*, 1966, 58- 60.
- Moorey 1987** P. R. S. Moorey, *The Ancient Near East, Ashmolean Museum*, Oxford, 1987.
- Mountjoy 1993** P.A.Mountjoy, *Mycenaean Pottery: An Introduction*, Committee for Archaeology, Oxford, 1993.
- 1998** “The East Aegean- West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Mycenaeans and the Kingdom of Ahhiyawa”, *AnSt 48 (1998)*, 33- 67.
- Muhly 1974** “Hittites and Achaeans: Ahhiyawa Redomitus”, *Historia 23*, (1974), 129- 145.
- 1989** J. D. Muhly, “The Crisis Years in the Mediterranean World: Transition or Cultural Disintegration”, *The Crisis Years: The 12 th Century B.C. From Beyond the Danube to the Tigris, Iowa, 1989*, , 10–45.
- Muslubası- Topaloğlu 2000** I. Muslubası- G. Topaloğlu, “İlk Demir Çağı ve Geç Hitit”, *İ.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, İstanbul, (2000), 20- 26.
- Müler 2001** M. Müler, “Mısırlılar Ne Biliyorlardı? Troia’yla Ticari Bağlantılar Hakkında Bilgiler”, (Çev. S.B. Gün), *Troia, Düş ve Gerçek*, İstanbul, 2001, 51–53.
- Neumann 2001** G. Neumann, “Anadolu’daki Büyük Komşu”, (Çev. S.B. Gün), *Troia, Düş ve Gerçek*, İstanbul, 2001, 46–50.
- Niemeier 2002** W.D. Niemeier, “Hattuşa ve Ahhiyawa Arasındaki Millawanda/ Milet Sorunu”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, İstanbul, 2002, 520–523.
- Oettinger 2002** G. Oettinger, “Hint Avrupa Dilleri Grubuna Ait Dilleri Konuşanlar Anadolu’da M.Ö. 3. Binyıldan Bu Yana Yaşıyorlardı”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, İstanbul, 2002, 407–409.

- Özgenel 2005** L. Özgenel, *Eski Çağın Mekânları, Zamanları, İnsanları*, İstanbul, 2005.
- Özgüç 1994** N. Özgüç, *Turizm Coğrafyası*, İstanbul, 1994.
- Özgüç 1949** N. Özgüç, “Dövlek Köyünden (Şarkışla İlçesi) Getirilen Eti Heykelciği”, *TTAD*, (1949), 45- 51.
- Özgüç 1978** T. Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Ankara, 1978.
- 1980** “Excavations at the Hittite Site: Maşat Höyük, Palace, Archives Mycenaean Pottery”, *AJA* (84) 1980.
- 1982** *Masat Höyük II: Bogazköy’ün Kuzeydogusunda bir Hitit Merkezi/Masat Höyük II: A Hittite Center Northeast of Bogazköy*, Ankara, 1982.
- 1993** “Studies on Hittite Relief Vases, Scals, Figurines and Rock- Carvings”. Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. *Studies in Honor of Nimet Özgüç*. Ankara, 1993, 487- 493.
- Özgüç- Akok 1958** T. Özgüç- M. Akok, *Horoztepe, Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, TTK V- 18, Ankara, 1958.
- 1982** *Maşat Höyük II: Bogazköy’ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi/ Maşat Höyük II: A Hittite Center Northeast of Bogazköy*, Ankara, 1982.
- 2004** “Asur Ticaret Kolonileri Kültepe- Kaniş”, *ArkeoAtlas*, sayı:3, İstanbul, (2004), 10–16.
- Özgünel 1983** C.Özgünel, “Batı Anadolu ve İçerlerinde Miken Etkinlikleri”, *Belleten* XLVII, 187,1983, 697–743.
- Özkan 1998** S. Özkan, “Hitit İmparatorluğunun Yıkılışında Küçük Krallıkların Rolü”, *Tarih İnceleme Dergisi*, sayı: 8, (1998), 71- 81.
- Öz-Meriç 2002** A.K.Öz.-A.E. Meriç, “Metropolis, Ana Tanrıça Kenti”, *İzmir Kent Kültürü Dergisi* (Sayı 5), İzmir, Şubat 2002, 235–242.
- 2005** “2003 Metropolis Kazısı”, *T.C. Kültür Bakanlığı 26. Kazı Sonuçları Toplantısı*, , 2. Cilt, (24/ 28 Mayıs), Ankara, 2005, 137- 146.

- 2006** “2005 Metropolis Kazısı”, *T.C. Kültür Bakanlığı 28. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, (29 Mayıs/ 2 Haziran), Ankara, 2006, , 239- 247.
- Özveri 2003** Ü. Özveri, “Anadolu’daki Assuwa Devleti”, *Nart Dergisi* XVII, s:36–44, 2003.
- Parker 1996** V. Parker, “Bemerkungen zur mittelhethitischen Geschichte: Madduwatta und seine Zeit”, *Klio* 78, 7–27.
- 1999** “Zum Text des Tawagalawas- Briefes, Ahhiyawa- Frage und Textkritik”, *Orientalia* 68, 61- 83.
- Pernicka 2001** E. Pernicka, “Metaller Yeni Bir Çığır Açıyor: Tunç, Demir ve Gümüş”, (Çev. S.B. Gün), *Troia, Düş ve Gerçek*, İstanbul, 2001 46–50.
- Peschlow Bindokat- Herbordt 2001** A. Peschlow Bindokat- S.Herbordt, “Eine hethitische Grossprinzeninschrift aus dem Latmos”, *AA* 2001, *Heft 3*, 363- 378.
- Peschlow 2002** A. Peschlow, “Latmos’da Hititler”, *Birinci Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Sempozyumu* (15- 16 Kasım 2000 Söke), İzmir, 2002, 199–204.
- Pulak 1988** C. Pulak, “The Bronze Age Shipwreck at Uluburun: 1985 Campaign”, *AJA* 92, 1988, 1–37.
- 2004** “İhtiyar Akdeniz”, *ArkeoAtlas*, sayı:3, İstanbul, (2004), 78–89.
- Roller 2004** L. Roller, *Ana Tanrıça İzinde*, (Çev. Betül Avunç), İstanbul, 2004.
- Sandars 1978** N.K. Sandars, *The Sea Peoples. Warriors of the Ancient Mediterranean 1250- 1150*, Londra 1978.
- Savaş 1988** S.Ö. Savaş, *Anadolu, (Hitit- Luwi) Hiyeroglif Yazılarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafi Adlar*, İstanbul, 1988.

- Saygı- Keten 1991** H.İ. Saygı- A. Keten, *Tarih Atlası*, İstanbul, 1991.
- Schachermery 1986** F. Schachermery, *Mykene und Hethitreich*, Wien, 1986.
- Schachner-Meriç 2000** A. Schachner-R.Meriç, “Ein Stempelsiegel des späten 2. Jahrtausends v.Chr. aus Metropolis”, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* XLII/1 (2000), 85–102.
- Schirmer 2002** W. Schirmer, “Şehir, Saray, Tapınak M.Ö. II. bin Hitit Mimarisinin Özellikleri”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, İstanbul, 2002, 482- 486.
- Scoufopoulos 1971** N.C. Scoufopoulos, “Mycenaen Citadel“ *Studies in Mediterranean Archaeology*, Vol XXII, Göteborg, 1971, 101- 106.
- Seeher 2002** J. Seeher, “Hattuşa Boğazköy Hitit Devletinin Başkenti Kentin Gelişimi ve İmparatorluk Metropolü Oluşu”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, sayfa: 461–463, İstanbul, 2002.
- 2004** “Hattuşa Hititlerin Başkenti”, *ArkeoAtlas*, sayı:3, İstanbul, (2004), 62–70.
- 2006** *Hattuşa Rehberi, “Hitit Başkentinde Bir Gün”*, İstanbul, 2006.
- 2007** *Hattuşa Kerpiç Kent Suru Bir Rekonstrüksiyon Çalışması*, İstanbul, 2007.
- Sevin 1999** V. Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 1999.
- 2001** *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara, 2001.
- 2003** *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İstanbul, 2003.

- Singer 1983** I. Singer, “Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C. According to the Hittite Sources”, *AnSt* 33, (1983), 205–217.
- Sommer 1975** F. Sommer, *Die Ahhijava-Urkunden: Mit 9 Tafeln*, Hildesheim, 1975.
- Starke 2001** F. Starke, “Milattan Önce İkinci Bin Yıl Güç Dengesi İçinde Troia”, (Çev. S.B. Gün), *Troia, Düş ve Gerçek*, İstanbul, 2001, 34- 45.
- Stewig 1970** R. Stewig, *Batı Anadolu Bölgesi 'nde Kültür Gelişmesi 'nin Ana Hatları, İTÜ Mimarlık Fakültesi*, İstanbul, 1970.
- Strong 1965** D.E. Strong, “The Bronze Age”, *The Classical Word*, Londra, 1965.
- Şahin 2005** M. Şahin, “Myndos 2004 yılı Yüzey Araştırmaları”, *T.C. Kültür Bakanlığı 23. Kazı Araştırma Sonuçları*, I. Cilt, Antalya, 2005, 171-185.
- Şahoğlu 1997** V. Şahoğlu, *M.Ö. II. binde Anadolu Kiklad İlişkileri*, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü (Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Ana Bölüm Dalı), (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1997.
- Tanju- İpek 2004** E.Tanju- Ö. İpek, *Çorum Bölgesinde Fotoğraflarla Hitit Tarih ve Kültürü*, Çorum, 2004.
- Tekin 2002** O. Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, İstanbul, 2002.
- Temür 2001** A. Temür, *Eski Yunan Sanatında Sfenks, Kökeni ve Gelişimi*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2001.
- Tigrel 1997** G. Y. Tigrel, “Miken Mimarlığı ve Sanatı”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, 1997, 1244- 1245.
- Tritsch 1968** F. J. Tritsch, “Tiryinthia Semata”, *Kadmos VII*, 1968, 124- 137.

- Tumbalı 1970** T. Tumbalı, *Anadolu'da Hitit Kaya Kabartmaları*, İstanbul, 1970.
- Tuncel- Bostan 1998** M. Tuncel- İ. Bostan, "Dünden Günümüze Ege Adaları", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, sayı:6, İstanbul, 1998, 21- 39.
- Tunçkan 2006** E. Tunçkan, *Türkiye Coğrafyası (Fiziki)*, Ankara, 2006.
- Türkoğlu 2003** İ. Türkoğlu, "2001- 2002 Yılı Kuşadası Kadı Kalesi Kazı Çalışmaları", *TEBE*, Haberler, (Mayıs 2003), Sayı: 16, 18- 20.
- Umar 1991** B. Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, I/A, Ankara, 1991.
- 1999** *İlkçağda Türkiye Halkı*, Ankara, 1999.
- 2001** *Lydia, Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İstanbul,2001.
- Umurtak 1997** G. Umurtak, "Heykelcik", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt2, İstanbul, 1997, 783.
- Uzunoğlu- Topaloğlu 2000** E.Uzunoğlu- G. Topaloğlu, "Anadolu Uygarlıkları", *İ.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2000, 13- 19.
- Ünal 1993** A. Ünal, "Boğazköy Kılıcının Üzerinde Akadca Adak Yazısı Hakkında Yeni Gözlemler", *Belleten* XVII, 728- 730, Ankara, 1993.
- 2001** "Batı Cephesinde Ne Var Ne Yok? Miken-Anadolu ve Ahhiyawa-Aka İlişkilerinde Son Durum", *Gün Işığında Anadolu*, Cevdet Bayburtluoğlu İçin Yazılar Kitabı, İstanbul, (2001), 244- 251.
- 2002** *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul, 2002.

- 2003** *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul, 2003.
- Ünal 2000** C. C. Ünal, “Bronz Çağda Deniz Ticareti ve Kıbrıs”, *Üçüncü Uluslar arası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Cilt 1*, Kıbrıs, 2000. Sayfa: 185-197.
- V. Graeve 1994** V. von GRAEVE, “1992 Milet Kazı Çalışmaları”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 1994, 305–313.
- Warren- Hankey 1989** P. Warren- V. Hankey, *Hegean Bronze Age, Chronology*, Bristol, 1989.
- Yakar 1976** J. Yakar, “Hitite Involvement in Western Anatolia”, *AnSt XXVI 1976*, 117–128.
- Yıldırım 2002** R. Yıldırım, *Uygarlık Tarihine Giriş*, İzmir, 2002.
- Yılmaz 2002** Ö. Yılmaz, *Hitit Dönemi Kaya Anıtları*, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Eski Çağ Tarih Bilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2002.
- Zangger 1994** E. Zangger, “Landscape Chages araund Tiryns during the Bronze Age”, *AJA* Vol. 98, No:2, April 1994, 189- 212.

İnternet Kaynakçası

[http:// www.egeforum.info/egehaber/hitit-tanrısı.html](http://www.egeforum.info/egehaber/hitit-tanrısı.html).

<http://www.grisel.net/mycenaes.htm>

<http://www.grisel.net/tiryns.htm>

http://www.maravot.com/Hitite_Treties.html.

<http://www.tebe.org/tr/dosyalar/index.htm>

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d7/Aegeansea.jpg>

KISALTMALAR

AA:	Archaeologischer Anzeiger
AFO:	Archiv Für Orient Forschung, Berlin
AJA:	American Journal of Archaeology
AnAr:	Anadolu Araştırmaları, İstanbul
AnSt:	Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara
Anatolia	İniversite d' Ankara, Ankara
Belleten	Belleten. Türk Tarih Kurumu, Ankara
Hesperia	Journal of the American School of Classical Studies at Athens
Historia:	Zeitschrift für Alte Geschichte Revue d' histoire ancienne. Journal of Ancient History. Rivista di storia antica, Wiesbaden
Levant	Levant. British School in Jerusalem, London
MDOG	Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft.
OLBA:	Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayını
TEBE	Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü
TTAD	Türk Tarih Arkeoloji ve Etnoğrafya Dergisi

TTKY

Türk Tarih Kurumu Yayınları

TÜBA- AR:

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

TERMİNOLOJİK ve DİĞER KISALTMALAR

A.Ü.: Ankara Üniversitesi

Bkz. Bakınız

cm. Santimetre

Çev. Çeviren

Ç.Ü. : Çukurova üniversitesi

Dpn. Dipnot

EH. Erken Hellas

E.Ü.: Ege Üniversitesi

Fig. Figür

GH. Geç Hellas

G.Ü. : Gazi Üniversitesi

H.Ü.: Hacettepe Üniversitesi

İTÇ. İlk Tunç Çağı

İ.Ü.: İstanbul Üniversitesi

Lev. Levha

m. Metre

M.Ö. Milattan Önce

Res. Resim

s. Sayfa

S.Ü.: Selçuk Üniversitesi

Şek. Şekil

vb. Ve benzeri

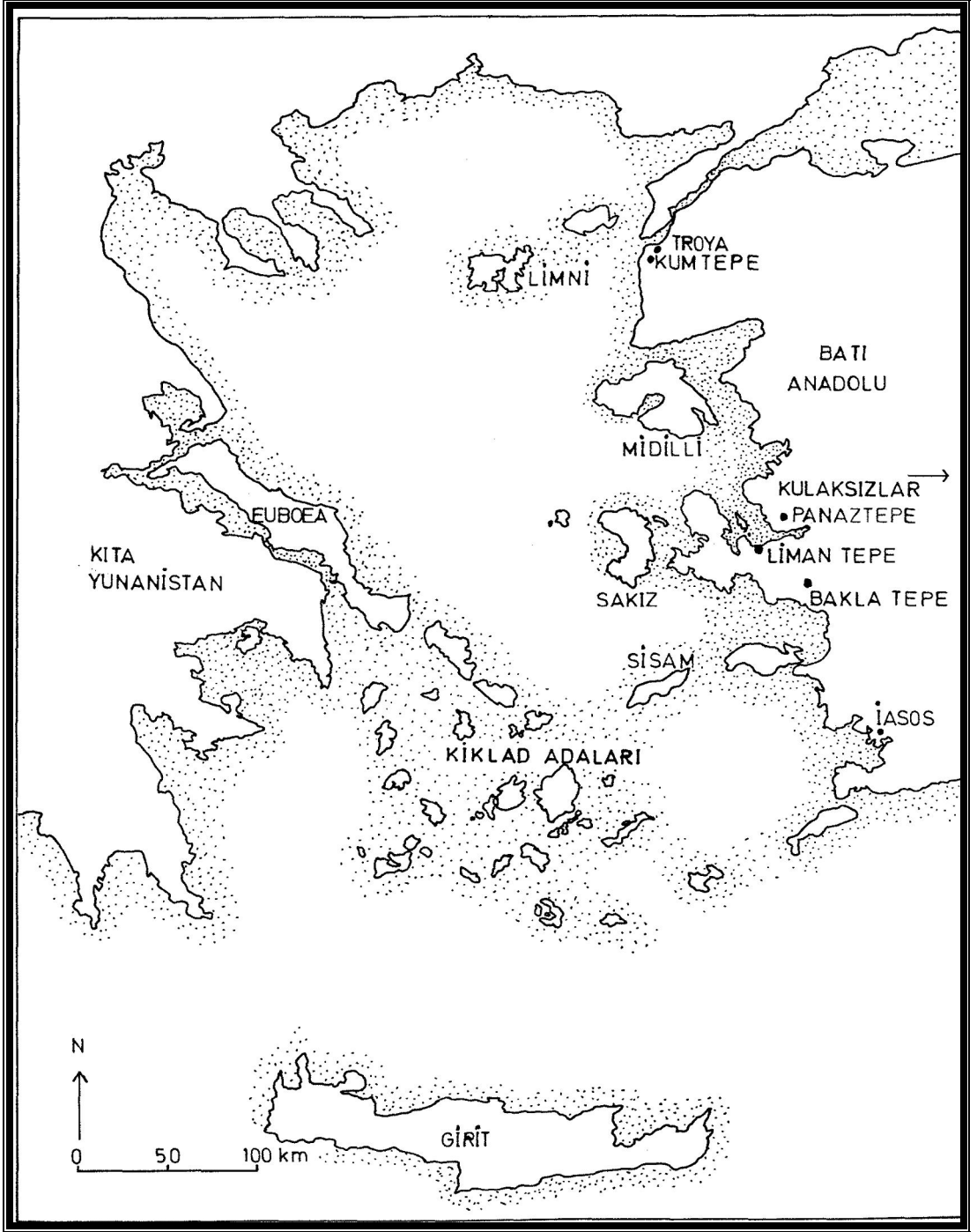
Yak. Yaklaşık

yy. Yüzyıl

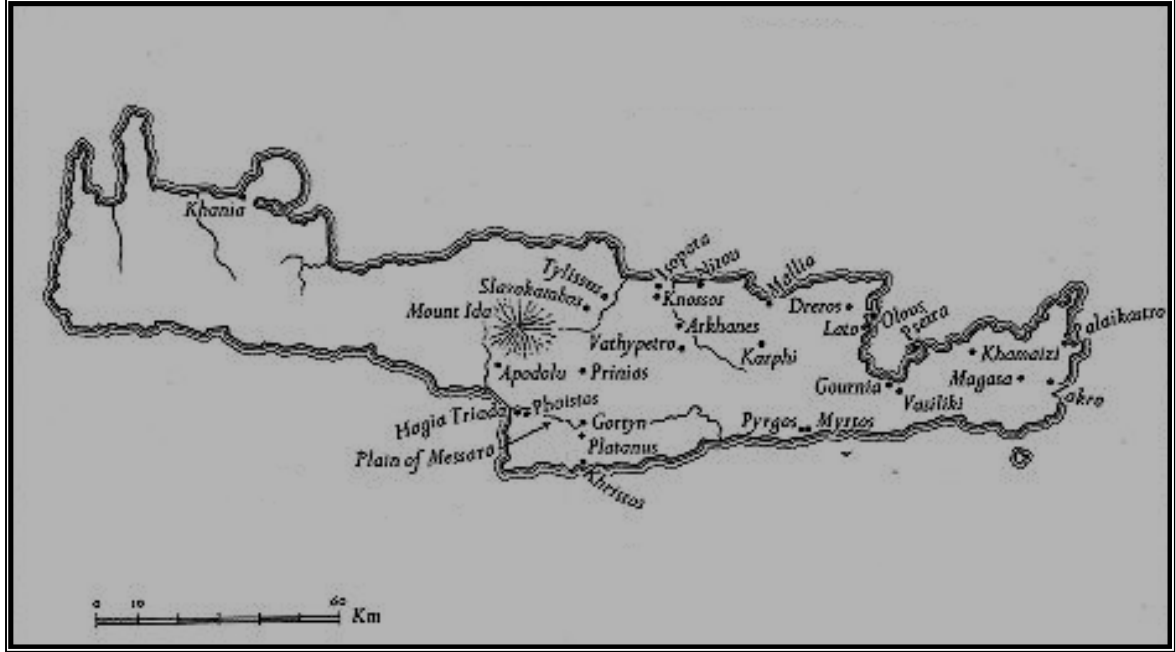
Harita 1: Ege Havzası'nın uydudan çekilmiş görüntüsü

(<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d7/Aegeansea.jpg> internet adresinden alınmıştır.)

Harita 2: Ege Havzası

(Şahoğlu 1997, Harita 1'den alınmıştır.)

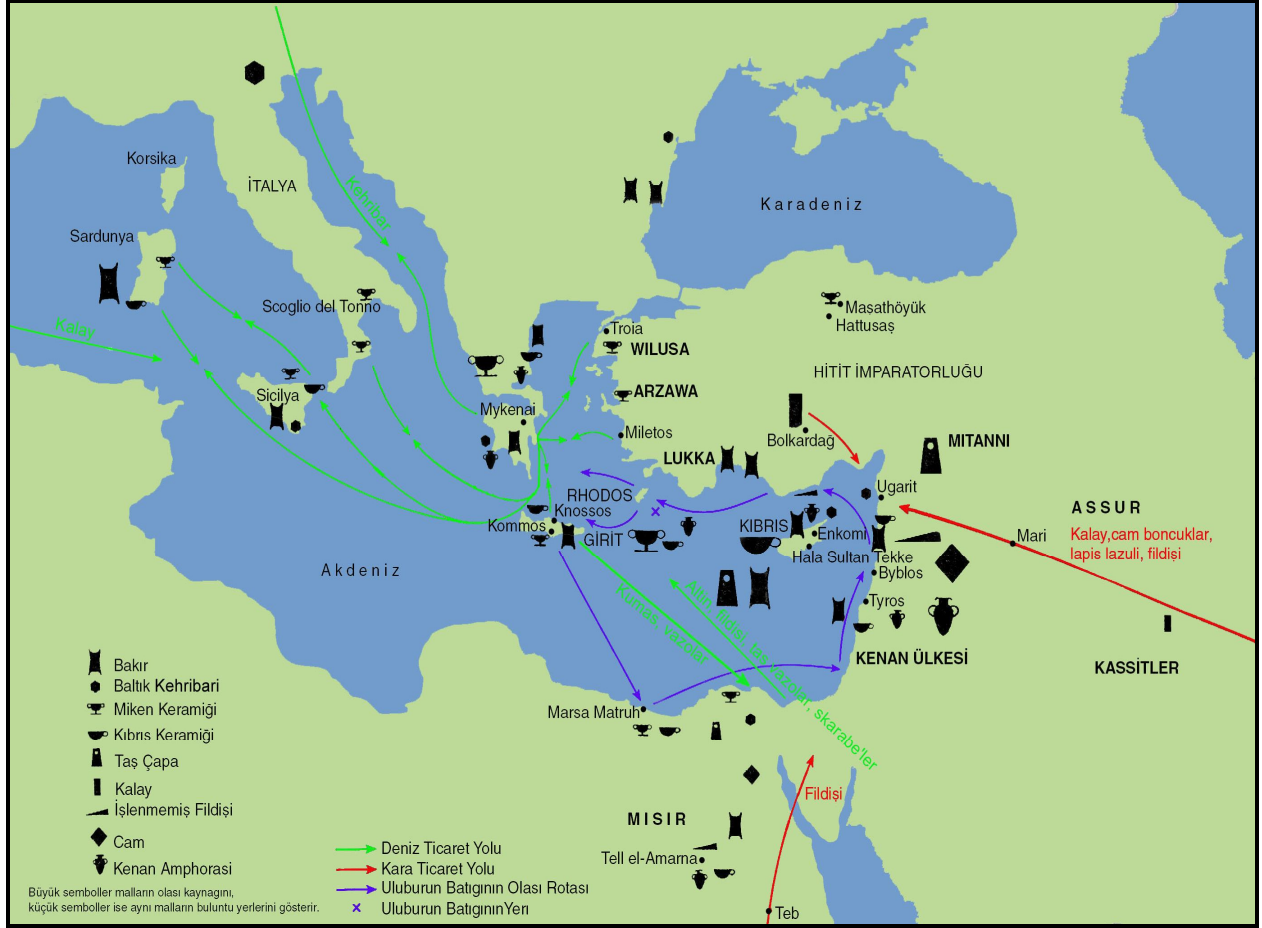
Harita 3: Girit'teki Tunç Çağı Merkezleri

(Ergin 2002, 124, Harita 5'den alınmıştır.)

Harita 4: Kıta Yunanistan'daki Son Tunç Çağı Merkezleri

(Alparslan 2000, Harita 1'den alınmıştır.)

Harita 5: M.Ö. II. bin Ticaret Ağı

(<http://www.tebe.org/tr/dosyalar/index.htm> internet adresinden alınmıştır.)

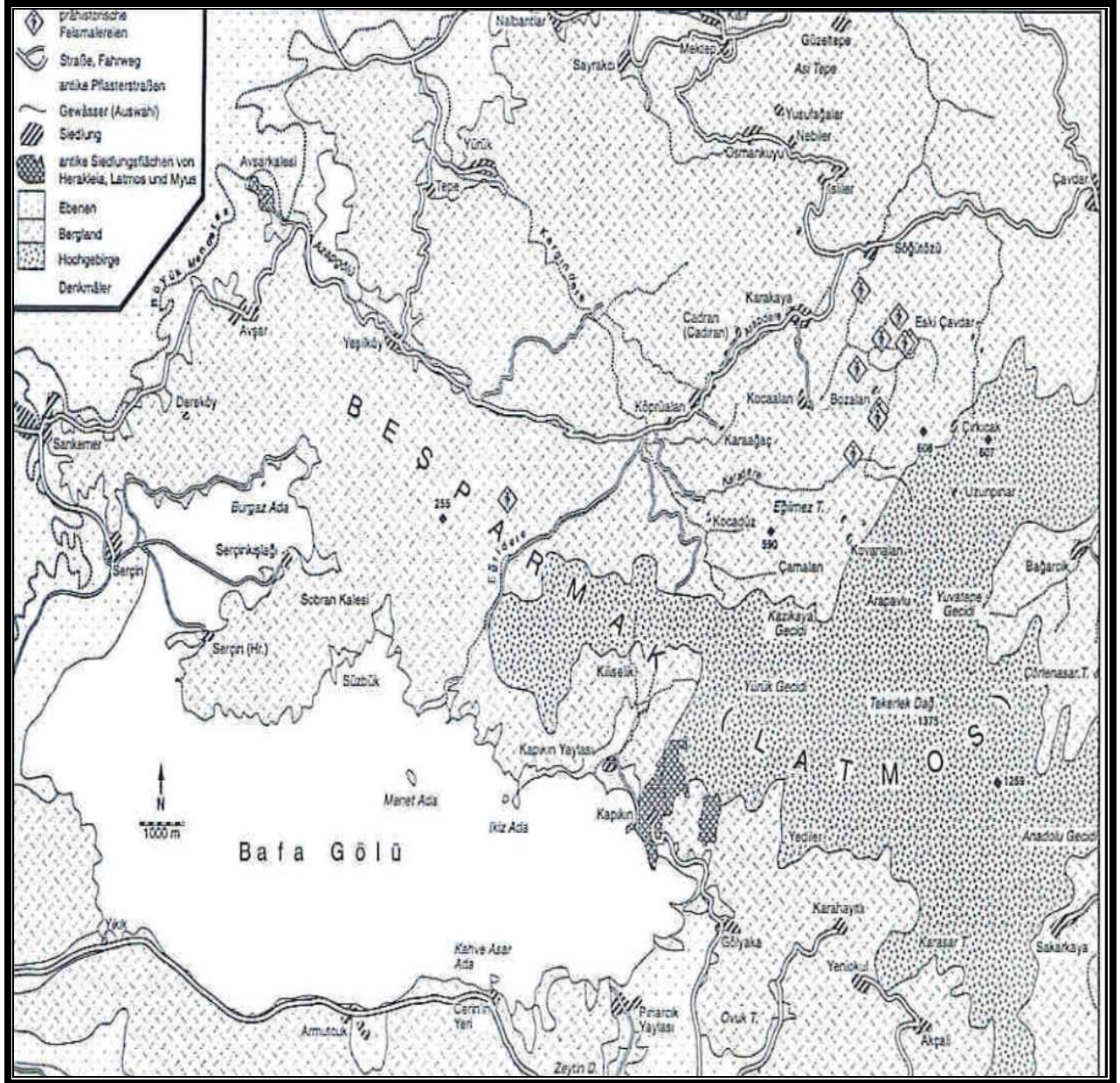
Harita 6: Hitit Dönemi Anadolu

(<http://www.tebe.org/tr/dosyalar/index.htm> internet adresinden alınmıştır.)

Harita 7: M.Ö. II. binde Batı Anadolu ve II. Murşili'nin Arzawa seferi

(Akdeniz 1999, Harita IVa'dan alınmıştır.)

Harita 8: Bafa Gölü ve civarı

(Peschlow 2002, 99'dan alınmıştır.)

Harita 9: Hitit İmparatorluğu ve etki alanları

(Starke 2001, Harita 41'den alınmıştır.)